

DEPARTAMENT D'ANTROPOLOGIA SOCIAL
I HISTÒRIA D'AMÈRICA I ÀFRICA
UNIVERSITAT DE BARCELONA

**ES ARANESI.
ADAPTACIÓ A L'ENTORN I ORGANITZACIÓ SOCIAL
AL PIRINEU CENTRAL**

Oriol Beltran Costa

Tesi presentada per optar al títol de Doctor en Antropologia Social
Directors: Dr. Jesús Contreras Hernández i Dr. Xavier Roigé i Ventura
Barcelona, febrer de 1994

LA CASA EN LA REPRODUCCIÓ SOCIAL

La casa, a l'Aran, ha sigut històricament una institució central en la reproducció social. Per mitjà del matrimoni i de la transmissió patrimonial se salvaguardava la permanència de l'ordenament social d'un pas de generacions. Habitualment, però, sobretot en les regions en què ha predominat l'herència indivisa, la significació i les conseqüències del matrimoni i de l'herència s'han analitzat només des de la perspectiva domèstica. La transmissió de la major part dels béns familiars i la successió de l'autoritat i la representació social de la casa tenien lloc amb motiu del casament de l'hereu, la figura del qual esdevenia la principal garantia de la seva continuïtat.

Tanmateix, en les societats en què el grup domèstic no constitueix una entitat aïllada i una part dels recursos escapa al seu domini directe, cal considerar també els efectes que té la reproducció familiar en un marc social més ampli. A l'Aran, els drets d'aprofitament dels comunals es transmetien de fet junt amb els béns que conformaven el patrimoni domèstic. Alhora, els intercanvis matrimonials realitzats entre les cases del veïnat contribuïen a crear i a intensificar la xarxa de relacions socials a l'interior del poble. La casa, en definitiva, assumia un protagonisme rellevant en la reproducció de la pròpia comunitat local i la seva voluntat de persistència comportava el manteniment de les instàncies socials que intervenien en l'adaptació a l'entorn¹.

6.1. NORMES JURÍDIQUES I PRÀCTIQUES D'HERÈNCIA

La història del dret ha coincidit a destacar la presència arreu dels Pirineus d'un sistema de transmissió patrimonial caracteritzat per l'herència indivisa i la successió unipersonal. Des d'una perspectiva ideològica i jurídica, la transferència generacional de la totalitat

---

1. L'anàlisi del procés matrimonial a la comarca, en el període comprès entre l'últim terç del XIX i els anys cinquanta, ha estat objecte d'un treball anterior (Estrada, Roigé i Beltran, 1993). No obstant, mentre que aquí s'emfasitzen els efectes de la reproducció domèstica en la comunitat local, allí es fixava sobretot l'atenció en l'equilibri present en el matrimoni entre els interessos familiars i els sentiments personals i en la gènesi social d'aquests darrers.

dels béns familiars tenia lloc a l'interior del grup domèstic en la persona d'un sol hereu (comportant l'exclusió subsegüent de la resta de descendents), amb l'objectiu de garantir la perpetuació en el temps de la casa i el seu patrimoni material i simbòlic (Hernández Palmés, 1943:173). En la lògica d'aquest sistema hereditari, el receptor és contemplat més com a l'encarregat de la transmissió d'una generació a la següent que no com a propietari. La pràctica històrica, però, mostra una variabilitat major d'allò que les previsions jurídiques i els models culturals fan suposar i obliga a matisar l'abast d'aquests dispositius de la reproducció social.

La lògica de les institucions jurídiques

El naixement, el matrimoni i la mort no són romés moments claus en el cicle de vida dels individus sinó que també esdevenen importants en relació amb el desenvolupament i la continuïtat dels grups domèstics. L'ordre de naixement dels germans i l'atzar biològic del seu sexe eren els criteris que definien la seva posició en relació amb l'herència, mentre que el casament dels descendents i la defunció dels progenitors esdevenien els moments bàsics en què tenia lloc la transferència del patrimoni familiar d'una generació a la següent. Un fill era nomenat formalment hereu pels seus pares en ocasió del seu matrimoni, iniciant-se un procés de transmissió que no conclouia fins a la mort dels donadors. Les fórmules emprades en els capítols matrimonials i els testaments permeten analitzar l'univers jurídic del sistema hereditari.

L'atorgament de capítols matrimonials era una pràctica relativament estesa a l'Aran fins al segle XIX, al marge d'aquells casaments que no tenien unes fortes implicacions patrimonials (en cases pobres i en els casaments entre cavallers)². El descens vertiginós en el nombre de capítols que es registra als arxius notariaus, sobretot des del segon terç d'aquest segle, reflecteix unes noves formes en la transmissió de la propietat, la valoració del patrimoni familiar i la lògica econòmica del matrimoni (Segalen, 1972:100; Assier-Andrieu, 1981b:20-24)³. Els pactes capitulars solien estipular-se abans de la celebració del casament, acudint a escripturar-los i a signar-los davant del notari els cònjuges, els seus pares i, eventualment, els avis i els hereus de les cases respectives. La signatura dels capítols era un acte jurídic important per les cases de procedència dels cònjuges ja que és llavors quan aquestes, d'acord amb la seva política hereditària,

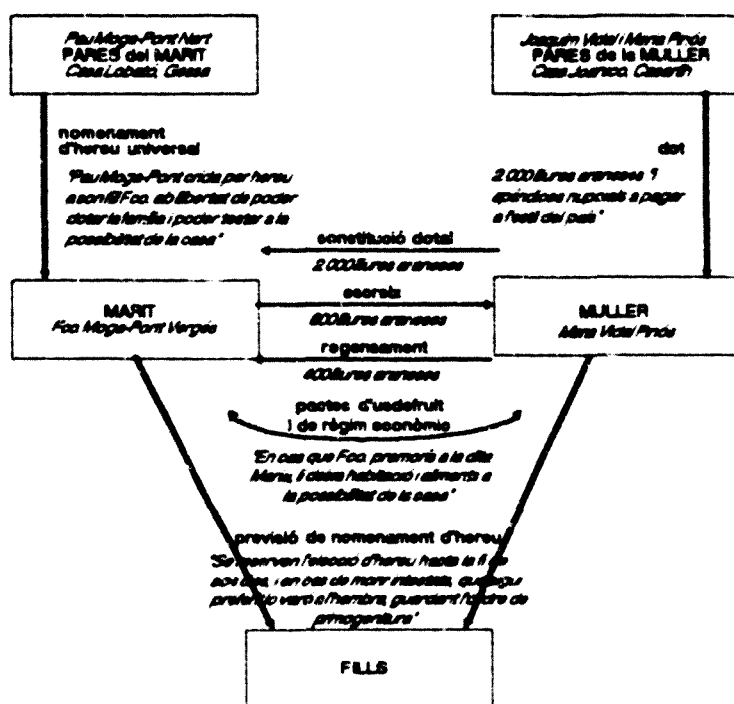
2. "Tots dos eren cavallers, per la qual cosa no van fer capítols. Els capítols matrimonials només calia fer-los quan un [dels dos cònjuges] era l'hereu, per dir que li deixaven" (MES).

3. Entre els anys 1921 i 1940 s'inscriu a la notaria de Vielha un total de 84 capítols matrimonials, regulant prop del 15% dels casaments celebrats. Des dels anys quaranta només s'ha protocolaritzat una vintena de capítols, el que representa ja només un 1% dels matrimonis (cf. Barrera, 1990:136; Guasch, 1992). Els capítols i els testaments consultats estan dipositats a l'Archiu Notariu de Vielha (en les referències als documents s'indica el lloc i la data de signatura dels acords). La legislació només permet consultar els documents notariaus d'una antiguitat superior als cent anys per preservar-ne la seva privacitat. Tanmateix, la formulació jurídica i les clàusules dels capítols matrimonials no han variat gaire en els dos darrers segles.

designaven l'hereu o fixaven les donacions dels cabalers, concretaven la quantia del dot i decidien el règim econòmic que havia de regir el futur matrimoni. Les seves clàusules mostren així la significació social del casament com a una aliança entre dues famílies, més enllà de les implicacions que té pels propis contraents.

A l'Aran, el contingut dels capítols matrimonials era sempre força similar, formalitzant en llenguatge jurídic els pactes establerts en les negociacions familiars. Els capítols solien incloure les clàusules següents: a) donacions paternes al marit i nomenament d'aquest com a hereu, si era el cas; b) donació del dot a la muller per part dels seus pares; c) constitució del dot al marit, donació de l'escreix a la muller, del regensament al marit i fixació de les garanties dotals; d) establiment del règim econòmic matrimonial; i e) previsions relatives a la transmissió patrimonial entre els descendents de la nova parella. El contingut dels capítols permet emmarcar la significació de les institucions jurídiques matrimonials en la transferència de béns i en la reproducció domèstica.

Diagrama A.
Intercanvis i donacions als capítols matrimonials

Nota: En cursiva, capítols signats entre Francisco Moga-Pont Vergés i Maria Vidal Pinós (1844).

Font: Moga-Pont, 1929. Elaboració pròpia.

Per mitjà dels capítols els pares establien legalment qui era l'hereu i li atorgaven els béns patrimonials de la casa⁴. Malgrat que l'hereu esdevenia propietari dels béns des d'aquell moment, els donadors se'n reservaven l'usdefruit i no assolia de forma efectiva aquesta condició fins a la mort dels seus pares⁵. La donació equivalia, amb això, a una promesa pública d'herència pel qui havia de continuar treballant per la seva casa i sota l'autoritat paterna. A l'interior del grup domèstic ja es coneixia de molt abans qui seria nomenat com a successor, però fins llavors cap document no ho acreditava i els pares podien alterar les seves preferències⁶. A més de l'usdefruit, la donació quedava condicionada per d'altres clàusules que tenien com a objectiu garantir el manteniment dels pares i la part de l'herència que corresponia als altres germans⁷. D'una banda, els donants es reservaven la possibilitat de vendre o d'empenyorar els béns en cas de necessitat⁸ i una quantitat per poder-ne disposar a l'hora de fer testament. Els béns destinats a la resta de fills podien especificar-se en els capítols de l'hereu o quedar només anunciats "segons les possibilitats de la casa"⁹. Com a contrapartida, els pares s'obligaven a mantenir a l'hereu i al seu cònjuge i descendents sempre que treballessin "a utilitat i profit de la casa". L'hereu, per la seva banda, es comprometia al manteniment dels seus germans en fer-se efectiva la donació entretant aquests no es casessin, treballessin per ell i no reclamessin els seus drets hereditaris¹⁰. Finalment, es preveia la possibilitat de

4. "Dicho D. Antonio Ademá, por el amor que tiene a su referido hijo D. Ramiro Ademá, y por causa del expresado matrimonio, libremente para después de su óbito, y no antes, le hace donación, pura, simple e irrevocable, llamada entre vivos, de todos los bienes, derechos y acciones, presentes y futuros" [Arròs, 2 de gener de 1860].

5. "Se reserva dit donador, tot lo temps de sa vida natural, tot lo ple i íntegro usdefruit dels referits béns donats" [Vielha, 30 de març de 1825].

6. Amb la substitució dels capítols pel testament com a acte jurídic únic en la transmissió patrimonial, el nomenament de l'hereu s'ha retardat fins a la mort dels pares: "Jo vaig ser hereu el dia que el meu pare es va morir. Abans havia de treballar molts anys i sense cap seguretat. L'hereu era un propietari en potència, però el pare el podia desheretar fins l'últim dia que es moria" [MMB].

7. "En el moment que el meu marit es va casar, llavors és quan el pare va distribuir les coses: va fer els capítols i llavors ja tothom sabia lo que tenia. Però, és clar, ell es quedava... es quedava duenyó, com si diguéssim, hasta la mort per si li feia falta algo. [Era com dir] 'Jo em reservo una quantitat o em reservo una cosa perquè jo pugui viure en cas que no...'. Es clar, també tens l'obligació de mantindre'ls. Però en el moment en que allò no vagi sobre rodes, que a vegades mai va sobre rodes, llavors ell sempre es reservava un algo. En aquest cas es reservava ser duenyó hasta que morís [...]. Això vol dir que [per l'hereu] és una autonomia a mitges" [PLG].

8. "Dicho donador queda en la pura administración y libertad de los expresados bienes hasta su fallecimiento, pudiendo vender cualquiera de ellos y gravarlos sin consentimiento de su expresado hijo para atender sus necesidades, con la precisa condición que no pueda disponer, sin dar ninguno de ellos a persona alguna, sino para el objeto indicado de necesidad" [Vielha, 12 de febrer de 1877].

9. "[El donador] se reserva y es su voluntad, que da por vía de adote y por sus derechos legitimarios, paternos y maternos, a sus tres hijas, Teresa, Manuela y María Ademá y España, la cantidad de tres mil libras aranesas a cada una, con las ropas correspondientes, todo según estulo de este país, así como el pago de dicha cantidad, y con los pactos de reversión acostumbrados en este país; a sus hijos Rafael Ademá y España y D. José Ademá y España les da a cada uno por vía de adote y por sus derechos legitimarios de padre y madre, dos mil libras aranesas, teniéndose en cuenta respecto a su hijo José y descontándose de dicho adote las cantidades que hasta la actualidad ha recibido" [Arròs, 2 de gener de 1860].

10. "Que en el caso de que alguna de sus referidas hijas e igualmente respecto a su hijo Rafael no contrayesen matrimonio, será obligado el donatario a mantenerlos en su casa al igual que él, tanto respecto a la subsistencia como su vestir, casa y demás indispensable para la vida, no teniendo efecto en el caso de separarse el donatario del donador; con la condición previa de que en el supuesto de que alguna de sus expresadas hijas y su hijo Rafael, hubiese motivo para no vivir en compañía del donatario, como el mal trato o falta de cumplimiento de lo arriba expresado respecto a la manutención y demás necesario para la vida, en este caso será obligado el donatario

dissolució del grup domèstic tot i que, no obstant, la donació tenia un caràcter irreversible¹¹.

El segon grup de disposicions dels capítols feia referència al dot, allò que la muller (o d'altres en nom seu) aportava al matrimoni pel sosteniment de la família (Maspons, 1956:33)¹². La núvia rebia per aquest concepte una quantitat de diners, un *noviatge* (aixovar) compost per vestits, robes, mobles i joies i, eventualment, algun bé immoble, d'un valor variable en funció de les possibilitats econòmiques i de les pretensions matrimonials de la seva casa¹³. Com a contribució a l'economia domèstica, tot i pertànyer a la muller, el dot era transferit immediatament al marit perquè aquest l'administrés¹⁴.

A canvi del dot, el marit feia donació de l'*acreishment* (*escreix*), una quantitat suplementària inferior al 15% del valor del dot (Brocà, 1907:336) que s'incorporava al patrimoni de la dona però que també administrava ell mateix (i molts cops arribava a fer-se efectiva). La finalitat que s'atribuïa a l'*escreix* era crear un fons de reserva per la dona i els fills en cas de ruïna del marit. A l'Aran, aquest joc d'intercanvis no acabava aquí car la muller oferia al marit el *regensament* a canvi de l'*escreix*, una altra quantitat que solia tenir la meitat del valor de l'esponsalici (Brocà, 1985:812)¹⁵. El *regensament* (etimològicament, retornar), un costum que procedeix del dret bearnès, és una institució específicament aranesa que mostra el caràcter bilateral de l'herència (Goody, 1986). D'aquesta forma, en morir el marit, la vídua percebia l'*escreix* (i, a l'inrevés, el vidu adquiria el *regensament*), encara que habitualment ambdós imports es convertien en un

darles para subsistir lo que señalen dos pèritos, nombrados uno por cada parte; quedando a poder en este caso del donatario el dote expresado, siendo la habitación en la casa actual, con preferencia siempre de éste, la que eligiese el donatario [Arròs, 2 de gener de 1860].

11. *Que si llegase el caso que el donador o el donatario tuviesen a bien no vivir en común, le da aquél a éste para usufructuar todos los bienes que posee en el territorio del pueblo de Arròs, como también el prado llamado Buxeta, el huerto titulado de la plaza de este pueblo y habitación en su propia casa, pudiendo vender cualquier de dichos bienes en caso de necesidad* [Arròs, 2 de gener de 1860].

12. Quan cap dels cònjuges era hereu, els capítols feien igualment referència a la donació d'uns béns. La donació feta al marit revia sovint també la denominació de *dot*, encara que aquest només era objecte de constitució dotal quan la seva muller era hereva.

13. El contingut del *noviatge* s'especificava detalladament als capítols: *Un vestido de merino, otro de paño casero azul con sus correspondientes jubones y otro de paño negro de precio treinta pesetas comprendiendo en esta suma el jubón, cinco delantales siendo el uno de seda negra y cuatro correspondientes a dichos vestidos, un pañuelo de seda negra, tres trajo capuchas siendo la una de precio de ocho pesetas y las otras de siete pesetas cada una, seis pares de medias de lana azul, tres pares de zapatos de baqueta, ocho sábanas de hilo, ocho camisas de hilo casero, una almohada guarnecida, una colcha o bien en su lugar dos cubiertas de algodón, un gergón y una caja con pan y llave* [Les, 27 de maig de 1878].

14. *La dita Gertrudis Sanjuan, fent dites coses en presència de dit son pare i amb son exprés consentiment, dona constitució i aporta en dot al dit Dionís Morelló, esdevenidor marit seu, les dues mil i dos cents lliures, robes i demés apèndices nupcials que per lo dit son pare amb lo present capítol li són donades i pagar promeses; volent i consentint que lo dit esdevenidor marit seu les demani, tinga i posseïesca, i los fruits d'aquelles faci per ajuda de les cargues de la casa* [Vielha, 30 de març de 1825].

15. *[Francisco Vidal] atesa la constituució dotal, fa d'*escreix* o donació entre vius per durant sa vida natural la cantitat de dos cents lliures. I la dita Maria Arròs, insequint lo costum d'esta vall, fa de *regensament* al dit son espòs la cantitat de cent lliures. I los dos accepten recíprocament dites donacions* [Casau, 11 d'octubre de 1825].

usdefruit vitalici. Escreix i regensament, al contrari de la resta de béns de l'herència, es mantenien per part del vidu o la vídua en cas que tornessin a casar-se.

Els juristes que han analitzat el dret aranès destaquen que el patrimoni familiar constitueix una pertinença col·lectiva inalienable de la qual el cap de família no n'és el propietari sinó el director i administrador (Bertran i Musitu, 1901:57). El règim de béns matrimonials més estès a l'Aran era el de convinença o *mieja ganhaderia*, legislat ja en la *Querimònia* (1313) i confirmat en el Privilegi de Pere III (1352). Aquest règim consisteix en què els cònjuges paguen a mitges els deutes procedents de la casa (excepte aquells que són fruit de delictes) i es parteixen els guanys i els increments patrimonials, quan no hi ha fills, en morir un dels dos¹⁶. La convinença també podia pactar-se entre pares i fills, o inclús amb d'altres persones, acordant que els béns guanyats i els què es guanyaran queden en comunitat entretant es mantingui l'associació. Aquest règim matrimonial va anar sent substituït gradualment per d'altres sistemes inspirats en el dret català i en el francès (Brocà, 1985:844)¹⁷.

Els capítols, en les seves darreres clàusules, indicaven l'ordre de prelación en la successió de la nova parella i tractaven de garantir el manteniment del vidu o la vídua dins de la llar. Enfront del problema d'equilibrar les necessitats del cònjuge sobrevivent i els drets dels fills, els esposos es nomenaven mútuament usufructuaris dels béns d'aquell que morís abans o estipulaven l'obligació de l'hereu a mantenir-los en quedar vidus. No obstant, davant del risc de què amb un segon matrimoni el patrimoni pogués anar en una altra direcció, es prescrivia que l'herència quedava pels fills nascuts del matrimoni pactat¹⁸. Per evitar la divisió dels béns si els esposats morien sense haver fet testament, els capítols podien fixar un ordre de preferències en l'elecció de l'hereu o capacitar expressament al cònjuge sobrevivent per nomenar-lo entre els fills. Amb l'*eretatge fiducitari* (heretament fiducitari), un costum jurídic estès als Pirineus, el sobrevivent tenia la facultat de nomenar l'hereu d'acord amb les aptituds dels fills¹⁹. En la pràctica, però, aquesta llibertat quedava força limitada ja que el marit preferia deixar un fill com a hereu i a l'esposa com a usufructuària que no una vídua propietària facultada per elegir

16. Tot i aproximar-se al sistema de *gananciales* del Codi Civil espanyol, mentre que en aquest la societat de guanys es funda obligatòriament el mateix dia del casament, en el règim aranès comença en el moment del pacte i és voluntària (Bertran i Musitu, 1901:62-63).

17. Segons Brocà, aquest règim matrimonial devia caure en desús abans del segle XVIII (1907:336). En l'actualitat, la *mieja ganhaderia* requereix d'un pacte exprés en els capítols matrimonials (Compilació de Dret Civil, 1985:27). Sense pacte, els béns de la dona no responen dels deutes del marit (Borrell i Soler, 1923:341).

18. "S'ha pactat entre dites parts, que en lo cas de premorir lo dit Dionís Morelló a la referida esposa, que mantenint-se dita vídua guardant lo nom de dit son marit, que durant la vida de dits los pares, sia mantinguda d'habitació i de tots los aliments a la vida humana necessària en la casa de dit son espòs durant sa vida, amb l'obligació d'alimentar i educar los demés membres de la casa" [Vielha, 30 de març de 1825].

19. "Los dits conyuges, volent que ses respectiv. heredats sien conservades, se reserven i retenen l'elecció i nominació de son hereu pel fill o filla que apareixerà" [Vielha, 30 de març de 1825].

el seu successor. En general, els capítols estipulaven un ordre de prelació que privilegiava el principi de masculinitat i els fills del primer matrimoni per ordre de naixement²⁰.

El testament tancava, jurídicament, el procés de transmissió patrimonial. El document podia redactar-se a la notaria, quan volien planificar-se amb temps les disposicions testamentàries, però sovint es feia davant del capellà en el mateix moment de rebre l'extremunció. Com a acte religiós i social, la proximitat de la mort era l'ocasió per ordenar tant els afers terrenals com els espirituals (Briffaud, 1985:389). Després de manifestar la seva capacitat per atorgar el testament²¹, el testador solia nomenar alguns marmessors als quals es confiava l'execució de les voluntats espirituals i d'aquelles que feien referència a l'herència. La figura de l'executor testamentari mostra un cert recel envers els beneficiaris del testament, pel què sovint s'elegia a persones que no rebien la part essencial del patrimoni o que s'equilibraven mútuament en la seva posició respecte a l'herència, tractant d'impedir una apropiació indeguda dels béns que es destinaven a l'ànima del testador. Entre les primeres clàusules s'obligava també a la satisfacció dels deutes contrets²². Les disposicions relatives al destí del cos i a l'ànima del difunt solien especificar-se acuradament i ocupar bona part del text dels testaments, almenys fins a finals del segle XIX²³. Així, es donaven instruccions precises entorn dels funerals, l'enterrament²⁴ i les misses i pregàries que havien de celebrar-se als anys següents del traspàs, alhora que es destinaven els diners necessaris per sufragar-les²⁵.

La resta de clàusules estaven referides a l'herència. En cas de deixar vidu, primer es nomenava al cònjuge com a usufructuari dels propis béns amb la condició de "*mantenense en el estado vidual, con obligacion de mantener a la familia de la casa*"²⁶, i

20. "Los futuros consortes se reservan la facultad de nombrar heredero a quien mejor les parezca, pero en el caso de morir intestados quieren a su heredero universal al primer hijo varón que tengan de dicho futuro matrimonio, siendo apto legalmente y a falta de éste por inaptitud o por morir intestado sin descendientes, en cuyo caso será heredero el segundo hijo varón que tengan de dicho futuro matrimonio, y a falta de éste por las circunstancias apreciadas al primero lo será el tercero, y así sucesivamente prefiriendo la masculinidad a la femineidad y al primero o primera al segundo o segunda" [Vielha, 12 de febrer de 1877].

21. "Trobat me en lo llit de malaltia, però amb sano enteniment" o "trobat me amb perfecta salut, i per la misericòrdia de nostre Senyor amb sano enteniment, íntegra memòria i paraula manifesta".

22. "Primerament, i abans de totes coses, vull, ordeno i mando que mos deutes sean pagats i totes les injúries a restitució de les quals sera tinguda i obligada satisfacció de mos béns breu, simple, sumariament i de pla sens estrèpit" [Aubèrt, 19 de febrer de 1821].

23. La por davant de la mort és un element ben present als testaments (Ferrer i Muiños, 1985:115). La mort era vista com a una transició cap a un estat desconegut que obligava a l'individu a reflexionar entorn del passat tot cercant la seguretat de la salvació (Ariès, 1977:182-200).

24. Com afirma Armengol (1988:48-49), en la voluntat de ser sepultat junt amb aquells que havien format part de la casa hi havia una intencionalitat de permanència del grup social enfront de la fugacitat de l'individu. A l'Aran, la titularitat del vas familiar era inclús objecte de disputes entre els veïns: al 1888, el Bisbat va haver d'arbitrar els límits de les pertinences de dues cases al cementiri parroquial de Gessa.

25. "I a més vull que tots los Diumenges i Festes Majors de l'any de mon òbit me sia aportada una ofrenda i que me sia cantada l'absolta acostumada per la Rda. Comunitat d'Aubèrt. Item: Vull, ordeno i mando que en seguiment de mon òbit, seguit o lo més prest i a possible, me sien fetes celebrar mil misses resades de caritat, cada una d'elles d'una peseta en plata, celebradores a la disposició de dis mos marmessors" [Vielha, 29 d'octubre de 1825].

26. Ariès, 11 de gener de 1860.

després s'instituía l'hereu. D'acord amb el règim jurídic català, però, d'altres persones a banda d'aquest també tenen dret a una part de l'herència. Els fills del difunt (o, en la seva absència, els seus pares i ascendents legítims) poden repartir-se fins el 25% del valor total dels béns en concepte de llegítima. Tot i que la satisfacció d'aquesta només és obligatòria després de la mort del donant, el més corrent era concedir una part dels drets legítims amb motiu del casament dels fills, fent-ho constar als seus capítols matrimonials²⁷. Malgrat aquesta transformació de la llegítima en dot, en molts testaments es llegava una quantitat suplementària als fills, ja sigui per arribar a completar el valor dels seus drets legítims o en concepte de gratificació. Si el testador disposava al morir de diners en metàl·lic podia ordenar la satisfacció d'aquests pagaments amb seu propi capital (descomptant-se de l'import total de l'herència), però generalment acabaven per gravar el patrimoni de l'hereu, quedant aquest obligat a respondre de la quantitat fixada. Fora dels fills i del cònjuge, dels germans i dels pares en el cas dels testadors solters, o dels nebots i germans davant de la inexistència de fills, poques persones més rebien donacions.

Els documents jurídics que regulen el sistema d'herència reflecteixen, doncs, una lògica de la reproducció social centrada en la continuïtat domèstica. La transmissió hereditària es configurava d'acord amb un procés de devolució dels béns de caràcter cíclic i repetitiu: els pares nomenaven un dels seus fills com a hereu en ocasió del seu matrimoni, quedant ells com a usufructuaris del patrimoni familiar fins a la seva mort; alhora, la parella que es casava preveia ja el sentit de la transmissió de la propietat que acabava de rebre a la generació següent i dotava al cònjuge sobrevivent de garanties pel seu sosteniment.

Les institucions diferencials del dret aranès tendeixen a reforçar encara més la troncalitat en la transmissió hereditària. En aquest sentit, hi ha tres especificitats d'aquest sistema jurídic, similars a d'altres relativament esteses als Pirineus (País Basc francès, Biscaia, Navarra i Alt Aragó) (Bertran i Musitu, 1901:79), que posen de manifest la seva lògica troncal: l'heretament abintestat, el dret de *torneria* i la regulació del dot. L'antiguitat d'aquests costums, legislats d'entre els privilegis reconeguts pels monarques catalans al segle XIV (cf. Valls i Taberner, 1987), dona compte de la seva importància en configurar una determinada ideologia de la reproducció domèstica.

Davant de les successions intestades, per mitjà de l'anomenada *successió troncal*, a la mort d'un propietari sense descendents els seus béns immobles havien de tornar al tronc familiar d'on procedien. Només els béns mobles eren repartits entre la totalitat

27. Els fills que no es casen, igualment com aquells que segueixen la carrera eclesiàstica, tenen també dret a una donació per aquest mateix concepte: "Es su voluntad que, si alguno de sus hijos quisiese seguir la carrera eclesiástica, que sean mantenidos en ella hasta obtener el presbiterado, y dado caso que no querran seguir la carrera, que sean dotados por su esposo a la posibilidad de la casa" [Artes, 11 de gener de 1860].

dels parents després d'haver fet front als deutes contrets en vida pel difunt (Maspons, 1938:49). La devolució dels béns depenia, doncs, del seu origen i no del grau de parentiu dels hereus²⁸. En el dret civil català, pel contrari, els qui hereten a manca de descendents són els germans i els ascendents (aquests darrers per ordre de proximitat i, quan n'hi ha més d'un del mateix grau, s'ho reparteixen de forma equitativa).

El dret de *torneria* (o retracte gentilici) contribueix a reforçar la successió troncal. Amb aquesta institució, els parents d'un cert grau estaven capacitats per subrogar-se una finca en les mateixes condicions establertes en la venda d'aquesta a un tercer. D'aquesta manera, si volia dur-se a terme la venda d'un bé i aquest procedia d'un ascendent comú, el venedor havia d'oferir-la abans en les mateixes condicions a tots els parents que fossin descendents d'aquell tronc (fins als cosins germans). A més, la parcel·la o la casa objecte de la venda podien ser recuperades per part dels parents protegits per aquest dret durant el termini d'un any²⁹. Finalment, el dot i les donacions fetes a una dona amb motiu del seu casament quedaven condicionades a la successió, havent de restituir-se a la línia donant en cas que el matrimoni no tingués descendència o que els fills no arribessin a l'edat adulta³⁰.

Pràctiques d'herència i de successió

La preservació íntegra del patrimoni familiar esdevé formalment l'objectiu principal del marc legal que regula l'herència. La pràctica social, però, no reflecteix de forma absoluta les previsions contemplades pel sistema jurídic i aquest sembla constituir sobretot un marc de referència ideal que pot adaptar-se, sense ser alterat, a les necessitats de cada transmissió (Roigé, 1988:80). La posició social de cada casa i les seves condicions en el moment de transferir el patrimoni a la generació següent, són factors determinants en l'herència i condicionen que aquesta estigui subjecta a una gran variabilitat. L'anàlisi de les pràctiques d'herència i de successió permet contemplar la mecànica de la reproducció domèstica més enllà dels estrets paràmetres que dibuixa el dret costumari.

El seguiment les transmissions efectuades en una sola casa al llarg de la seva història forneix d'elements suficients per mostrar com aquestes responen més a les conjuntures que atravesava que no a les directrius jurídiques o als models culturals de

28. El Privilegi de Pere III atorgat al 1352 també reconeixia drets successoris als fills naturals, tant de solter i soltera com de sacerdots, a manca de fills legítims quedant, en la pràctica, assimilats a aquests (Comet, 1929:146).

29. Junament amb l'Aran (Compilació de Dret Civil, 1985:131), aquesta institució és també vigent a diverses zones de la Gasconha, així com de Biscaia, Navarra i l'Aragó (Celaya, 1992:258). Des del 1886, aquest dret ha quedat limitat a un termini de nou dies.

30. Com assenyala Brocà, "és corrent el pacte de que no haventhi fills, la dotada tan sols podrà disposar lliurement d'un terç del dot, essent reversional els dos altres terços" (1907:335). Aquest costum queda especificat així en uns capítols: "La qual donació fa a dita sa filla amb lo pacte que si mor amb fills legítims i naturals que arriben a edat de poder testar que pugui disposar de dit son dot a sa llibre voluntat, però que si cap d'ells arriba a la dita edat de poder testar, en tal cas sols podrà disposar de la tercera part de dit dot; i lo restant, junt amb les robes nupcials, se tornaran a lo dit donador o a sos hereus i successors" [Casau, 11 d'octubre de 1825].

referència (Segalen, 1978). La *Memòria de casa Lobató*, escrita a principis de segle per Jusèp Moga-Pont sobre una casa de Gessa, ofereix una informació abundant per aquesta discussió. La pròpia estructura del manuscrit evidencia, com el discurs oral, el marc en què es desenvolupa la reproducció domèstica: la història de les cases trascendeix al pas de les generacions i s'ordena a través de la biografia dels seus diferents hereus. La profunditat temporal del document permet reconstruir el pas de vint generacions i contextualitzar, amb una relativa precisió, les diferents successions que ha viscut la casa. Les transmissions que recull el manuscrit mostren una manca de correspondència entre el sistema ideal i la pràctica social en, almenys, quatre aspectes diferents: l'alteració freqüent del criteri de masculinitat i de primogenitura en l'elecció de l'hereu, la relativa divisió del patrimoni domèstic amb motiu de cada casament, el caràcter harmònic de les relacions familiars i el perjudici dels cabalers davant de la suposada posició privilegiada de l'hereu.

La preferència per la primogenitura i la masculinitat en la designació de l'hereu ha funcionat en la reproducció domèstica sobretot com a un element ideològic. Inculcat amb la socialització, aquest principi situava teòricament al marge de la voluntat paterna l'elecció d'un successor i, alhora que facilitava que cadascú ordenés les seves actuacions en funció de la seva posició dins la fratria, contribuïa a atenuar les tensions potencials a l'interior del grup domèstic³¹. No obstant, les excepcions a la primogenitura masculina han estat habituals tant per causes biològiques com socials (Comas d'Argemir: 1980). L'absència de fills mascles, la mort del primogènit, la manca de descendència o la incapacitat podien afectar qualsevol casa amb independència de la seva posició social. Pel contrari, els grups domèstics amb menys recursos podien veure's obligats a nomenar un altre descendent com a hereu davant de l'emigració, el matrimoni en una altra casa del primer fill o de la diferència d'edat entre els germans d'un i altre sexe.

La pròpia antiguitat de casa Lobató constata la seva relativa preminència dins de l'estructura socio-econòmica local. De les dinou successions documentades des de mitjan el segle XV, en vuit casos no va heretar el primogènit masculí. A Urbà va succeir-lo al 1623 la seva única filla, Susanna, que moria vuit anys més tard sent encara menor d'edat. Al no deixar descendència, l'herència va retornar a una germana del seu pare, quedant al marge dos altres germans que tampoc no van tenir fills. Gerònima vivia casada a Salardú des de feia uns vint anys però, en morir Urbà intestat, la casa retornava "per dret" a la línia de procedència i "junt amb son fill Blasi passaren a incorporar-se i traslladar sa residència en Gessa i governar la Casa Lobató". A finals del segle XVII, l'herència va passar d'un germà a un altre en morir el primer sense descendència poc després de casar-

31. "Des de petit, no sé si m'ho han dit mai, o ho he somiat o sé que és aquest el sistema, però sabia que més o menys [seria l'hereu] i les meves germanes igual: ho tenien molt assumit" (JAV).

se, també per efecte de la successió troncal. A la generació següent heretaria Anton, el menor de set germans: tot i arribar a casar-se, les tres primeres germanes eren noies, mentre que els tres nois nascuts abans d'ell van morir de petits. Dues generacions més tard, Joan Martí també heretava sent el setè fill: a banda de les seves germanes i de dos germans morts de petits, un altre va morir solter als 27 anys. La mort prematura del primer fill mascle va ser la causa que heretessin Pau a principis del XIX i Jusèp a mitjan aquest mateix segle. Finalment, a aquest darrer va succeir-lo la seva filla petita: l'únic fill mascle moria amb pocs mesos, mentre que la més gran va quedar descartada en casar-se amb un hereu de Salardú³².

El marc normatiu de la successió havia, doncs, de preveure les situacions en què no podia acomplir-se l'ideal cultural de deixar com a hereu el primer fill mascle, donada la seva relativa freqüència. La garantia de la continuïtat familiar i la conservació del cognom³³, per aquest ordre, feien preferir els fills a les filles i aquestes a la divisió dels béns entre els descendents.

Els censos de població aporten algunes dades indirectes sobre la successió a nivell de tota la vall. Al constituir la coresidència amb els pares una condició necessària per la successió, l'estudi de les formes residencials permet deduir si aquesta es produirà a través d'un fill o una filla. En aquest sentit, els censos mostren una proporció creixent al llarg d'aquest segle de grups complexos que han establert la seva extensió a través dels parents de la muller: d'un terç del total de grups troncal als anys 1900 i 1920, es passa a prop del 40% als anys 1940 i 1960, per acabar igualant-se la presència d'ascendents d'un o altre cònjuge al còmput del 1986. Aquestes dades indiquen un canvi en la valoració dels patrimonis familiars i de l'herència en el nou context. La major durada de la vida, en un moment en què les majors possibilitats econòmiques no passen per la continuïtat domèstica, ha convertit l'atenció als pares vells en un factor estratègic de l'elecció de l'hereu, esdevenint sovint preferits les filles o els darrers fills, a cops inclús en contra de

32. La ineptitud, tant pel que fa a la direcció de l'exploació familiar com a poder tenir descendència, era igualment un motiu d'exclusió. Tot i que no se n'ha produït cap cas a casa Lobató, la Memòria familiar ho esmenta en relació amb un descendent: "Anton i Narcisa [...] foren los fundadors de Casa Guada de Gessa [...]. Tingueren dos fills. Lo primer se deia Joan Martí (i) signé deu anys soldat [...]. En una acció de guerra fou ferit i quedà invàlid: passà l'herència a son germà Bernat". El pare d'un informant va quedar d'hereu a casa Andreu de Bagergue sent el penúltim de nou germans: a banda dels que havien mort o fet la carrera eclesiàstica, el primer va ser exclòs "perquè no hi veia gaire [...]. L'hereu era el més gran, sempre el primer. I si el primer no tenia totes les aptituds, llavors el que seguia" [FAB]. Les qualitats personals dels fills condicionaven l'elecció: "Hi havia vegades que el pare deia: 'aquest no', i no nomenava el primer [...]. Per qualsevol cosa: perquè havia vist que pel treball era un gandul, o no estava a casa o..., mil coses que passen a les famílies" [BSC].

33. El cognom tenia un ús força restringit a les instàncies oficials, però la seva conservació al llarg de les generacions mostrava l'antiguitat de la casa. Així, a casa Lobató va afegir-se al segle XVII el primer cognom (Pont) que apareix a la casa com a un cognom compost (Moga-Pont) en continuar la successió a través d'una filla. Igualment, l'autor del manuscrit lamenta la mort del seu únic fill mascle: "Signé enterrat en lo vas de nostra casa, al racó d'entre la paret de l'Església i Sant Cristó; se li posà una pedra i creu amb sa inscripció, en record de ser lo últim de la generació de l'apellido Moga-Pont". La pèrdua del cognom no era l'únic problema de la successió femenina. La divisió sexual dels rols socials convertia l'entrada d'un gendre en un factor pertorabador, ja que aquest hauria d'assumir, després de la mort dels avis, la direcció de l'exploació agrària i la representació familiar.

les seves preferències. La diferència d'edat entre els germans, el retard del seu casament o de la seva sortida de la casa paterna actuen en favor de què sovint la successió no s'ajusti a les normes ideològiques³⁴.

Igualment com passa amb la successió, la preservació de la integritat dels béns familiars i, en el millor dels casos, el seu increment, constituïa un objectiu referencial de l'administració domèstica, però factors estructurals i conjunturals solien provocar una certa divisió dels béns. El patrimoni de la casa podia disminuir eventualment en moments de penúria econòmica, a causa dels endeutaments freqüents, però també amb motiu del casament dels descendents i de la mort del cap de casa amb el pagament de dots i lligítimes.

La significació del dot aportat per la dona al matrimoni ha estat objecte d'interpretacions diferents. Els juristes han assenyalat que, amb el dot, es pretén garantir a la muller un patrimoni estable dins la casa on residirà després del casament davant de la seva exclusió dels béns d'aquesta. D'altra banda, per alguns antropòlegs el dot tindria sobretot una importància de caràcter simbòlic, definint la posició de la dona dins del mercat matrimonial i de les cases implicades a l'interior d'un sistema social estratificat (Augustins, 1986:174-175)³⁵. En qualsevol cas, la institució dotal esdevenia fonamental en el sistema econòmic camperol, en la transmissió de la propietat i en els mecanismes de l'aliança. Els diners aportats per aquest concepte constituïen bona part del capital circulant dins d'una economia poc monetaritzada. D'aquesta manera, el dot aportat per la jove en casar-se amb l'hereu solia emprar-se en dotar a la resta de fills (Augustins, 1992:338), actuant alhora com a un sistema creditici i d'endeutament i com a un element compensatori en la complexa xarxa d'herències i aliances.

La composició i el valor del *noviatge* eren proporcionals a la part del dot que s'havia de satisfer en metàl·lic i, sovint, quan els béns no quedaven especificats als capítols, s'emprava l'enunciat "*amb les seves robes corresponents*" com a fórmula. Les filles sempre eren dotades amb un aixovar més o menys esplèndid, però aquest era més excepcional en el casament dels fills cabalers. La roba d'ús personal era l'element més

34. Aquest és un fet recurrent en les històries de vida dels informants: "[D'hereus], n'hi ha molts que s'hi quedaven i d'altres que no s'hi volien quedar: es casaven o el que sigui i fetsen lo camp" [EAA]. L'actual cap de casa Narton d'Arròs va quedar com a hereu malgrat ser el petit de cinc germans: dos van morir per la guerra, un altre va emigrar i l'altre va casar-se en un poble veí, "i llavors me vaig quedar jo, amb el pare i la mare [i] havia de cuidar als dos vells" [XNA]. A casa Albèrto d'Arties, la diferència d'edat amb la resta de germans (uns vint anys) va fer optar també pel més petit: "[L'hereu] era un altre però després va renunciar i m'ho van donar a mi" [EAA]. A casa Jansó d'Escunhau, després de la mort del primogènit, va heretar el darrer fill perquè "jo vaig estar el que treballava a casa" [AJE].

35. L'escreix, per la seva banda, ha estat interpretat pels juristes com a un pagament per la virginitat de la dona, com el qualificava el mateix Dret Civil (Borrell i Soler, 1923:276). No obstant, d'altres han vist en l'esponsalici una compensació per la contribució de la dona en la producció (a compte de la diferència entre el treball aportat i els béns rebuts a canvi, sobretot l'habitatge i la manutenció) i en la reproducció (a l'aportar uns fills que s'inclouen sobretot en la línia de filiació del marit) (cf. Assier-Andrieu, 1981a:157).

comú en un i altre cas, mentre que el *noviatge* de les noies incloïa sempre roba de casa (llençols, coixineres, flassades, tovalloles, vànoves i serveis de taula) i, habitualment, alguns mobles (el llit, amb el seu matalàs i coixins, un armari i una arca o un bagul) i una tassa de plata. Alguns dels articles del *noviatge* eren elaborats per les pròpies noies durant els anys anteriors al matrimoni (mostrant, a través de la seva confecció, les seves aptituds com a mestresses de casa), però la resta havia de comprar-se als artesans locals i suposava una despesa complementària.

Els diners promesos als capítols matrimonials, en qualsevol cas, constituïen la part principal del dot. Els nois casadors podien complementar amb més facilitat el dot aportat per la casa treballant eventualment per compte pròpia (Violant, 1985:146) i solien rebre una quantitat inferior que les seves germanes. El valor assignat era fruit d'una negociació intensa i depenia de les disponibilitats monetàries, del nombre de fills a dotar i de la política matrimonial de les cases implicades. Els dots satisfets al comptat eren molt excepcionals donada la poca circulació de diners. El més habitual, "*segons el costum del país*", era pagar-los a terminis: una tercera part en celebrar el casament, una sisena part al cap de dos o tres anys, i la resta en pagues del 10% un any per altre fins a cobrir la totalitat de l'import acordat³⁶. Amb això, el pagament solia repartir-se entre set i nou pagues i no quedar completat fins uns divuit anys després del casament (i això si no es produïa algun endarreriment en els terminis fixats). A mitjan el XIX s'observa una tendència a escurçar els terminis i comencen a ser freqüents els dots pagats en dos o tres anys. La mateixa manca de liquiditat feia habitual assignar alguns immobles com a garantia del dot. Així, bé fos venent, empenyorant algunes finques per poder respondre dels compromisos contrets o donant-los a canvi dels diners promesos, la satisfacció dels dots atemptava sovint en contra de l'interès que tenia la casa en preservar la integritat dels seus béns.

La història familiar dels Moga-Pont ofereix alguns exemples d'aquest problema estructural del sistema d'herència. La casa Lobató va seguir des de mitjans del segle XIV un procés continuat d'engrandiment patrimonial. Fins a finals del XVI es registren setze compres de terres i prats, fonamentalment a Gessa però també als pobles del contorn (Arties, Bagergue i Unha), per un import total de 956 florins, no havent-hi constància de la venda de cap parcel·la. A la primera meitat del segle XVII la situació econòmica de la casa entrava en declivi, a conseqüència del poc èxit en la seva dedicació al comerç i d'alguns problemes successoris, i va haver de vendre a carta de gràcia algunes propietats

36. Segons Brocà, "*és costum pactar que [el dot] serà entregat en diversos plassos; el primer dintre de l'any de celebrat el matrimoni, comunment per Sant Miquel, y els demés buenals, generalment per la quantitat de cent lliures quiscun*" (1907:335). El venciment dels terminis solia coincidir amb les fires de beviar de la tardor en ser quan les cases disposaven d'una major liquiditat. En casar-se Isabel Moga-Pont, per exemple, "*li prometeren cent dobles d'or i quatre pessetes, pagadores en tornar de la fira d'Esterni pròxima*"

que tenia a Unha (quatre prats i una terra), ingressant 700 lliures per aquest concepte. Fins a principis del XIX, les compres a Gessa i Bagergue tornen a fer-se freqüents (quinze finques per valor d'unes 2.300 lliures i 39 dobles d'or), tot i que la venda de dos prats extensos aporta ocasionalment unes entrades importants. Al primer terç del segle passat la casa entrava en una nova fase de decadència, havent de vendre i empenyorar algunes finques importants valorades en més de 4.000 lliures. Superada la crisi, entre els anys 1852 i 1928, els Moga-Pont compren quatre terres de 14 galins de sembradura (unes 30 a d'extensió) i 74 jornals de prat en divuit parcel·les (poc més de 12 ha).

Quadre 1.

Ingressos i despeses en concepte de dots i llegítimes a casa Lobató (XVIII-XX)

Moga-Pont Abadia	Maria Rosa <- ?	Maria Lluïsa <- 1200 II	Isabel Anna <- 200 II	Anton -> 550 II			
Moga-Pont Arniell	Francisco -> ?	Antònia <- 863 II	Anton <- 1100 II				
Moga-Pont Estrada	Isabel Rosa <- 100 dob.or <- 4 ptes	Manuela <- 1200 II	Joan Murti -> 500 II	Antònia <- ?			
Moga-Pont Nart	Pau Pere -> 2100 II -> 1350 II	Isabel <- 1500 II	Anton <- 1050 II	Antònia <- 1500 II	Miquel Foo <- 1200 II	Teresa <- 1750 II	Maria <- 1400 II
Moga-Pont Vergés Moga-Pont Anzó	Francisco -> 2200 II -> 500 II -> 2000 II	Manuel <- 1200 II	Anton Joaquim <- 1200 II	Pere <- 1200 II	Teresa <- 1900 II	Maria <- 1800 II	Pau <- 1200 II
Moga-Pont Vidal	Josep -> 3000 II	Teresa <- 4000 II					
Moga-Pont Abadia	Maria -> 4000 ptes -> finca Aïns	Rosalia <- 200 unces					
Castellamau Moga-Pont	Francisco -> 10000 ptes	Ignasi <- ?	Ascensió <- 8000 ptes				

Font: Moga-Pont, 1929. Elaboració pròpia.

La davallada de principis del XIX sembla totalment atribuïble a la política matrimonial de la casa. Jusèp Moga-Pont escriu en relació amb el seu avi: "A pesar de lo econòmic i laboriós, ahorrar i fer tot quant podia en benefici de la casa, no fou suficient per poder contrarestar les pesades cargues de pagos de dots [que] tingué que pagar a la família. La casa no podia menos que decaure, quedant-se sens bestiar propi i el poc que tenien era a gasalla". En efecte, Pau Moga-Pont va haver de fer front als compromisos contrets pel seu pare (comptant, en els darrers casos, amb el seu propi consentiment) en els dots dels seus germans, quatre dels quals van casar-se amb hereus o pubilles de "cases bones": Isabel

va maridar al 1802 dotada amb 1.500 lliures; Antònia al 1804 amb la mateixa quantitat; al 1812 van casar-se Anton, Maria i Teresa i se'ls hi van prometre respectivament 1.050, 1.800 i 1.750 lliures; finalment, Miquel es casava set anys després amb un dot de 1.200 lliures. El caràcter aplaçat de les donacions va comportar que durant trenta anys la casa hagués de fer front a constants pagaments, superiors als valors referits si es té en compte que als germans van rebre uns aixovars considerables. Tot i que els dos casaments de Pau i Pau van reportar un ingrés de 3.450 lliures, l'import pagat als germans havia d'implicar forçosament una minva del patrimoni familiar. Així, un cunyat va empenyorar una de les finques de la casa, mentre que un dels germans acabaria rebent un prat "en paga del dot que [se] li devia".

Desfer-se d'una part de la propietat constituïa la darrera alternativa desitjada i la casa aspirava a poder compensar els fills exclosos de la successió comptant sobretot amb els guanys obtinguts en l'explotació familiar. No obstant, les referències a l'entrega o a l'empenyorament de béns immobles a compte dels dots i llegítimes que no podien fer-se efectius no són excepcionals. Quan alguna finca quedava en mans d'un dels germans de l'hereu com a garantia del dot, aquest o els seus successors procuraven més tard rescatarla per reincorporar-la al patrimoni de la casa³⁷. Però, alhora que tendia a la creació d'una xarxa de deute familiar, el sistema d'herència acabava imposant sovint, de forma directa o indirecta, una certa divisió patrimonial, paral·lela a la dispersió dels membres del grup domèstic que es produïa amb cada nou matrimoni, presentant una major bilateralitat del que habitualment s'ha considerat.

En contra de la imatge que proporcionen els documents jurídics d'unes transmissions perfectament calculades i poc traumàtiques, la pràctica social mostra un context en què la migradesa dels recursos econòmics condicionava bona part de les actituds i dels comportaments i en el qual, per damunt de preteses solidaritats familiars, cadascú procurava obtenir profit en favor dels seus interessos personals. La conflictivitat, les discussions, inclús la violència formaven part de la vida quotidiana i es generaven sovint com a conseqüència dels reajustaments matrimonials. Per la seva transcendència, els pactes capitulars posaven en joc interessos diferents: els dels nuvis, els dels seus pares, els dels seus germans, els de les seves cases respectives. En una situació de precarietat econòmica i d'endeutaments constants, l'incompliment dels acords en concepte de dots i donacions posa en evidència la vulnerabilitat del sistema jurídic

37. Així, per exemple, un prat de casa Loható empenyorat al 1828 per Llorenç Espian, casat amb una germana de Pau Moga-Pont, va ser recuperat per l'hereu d'aquest trenta anys més tard. L'empenyorament tenia a cops el caràcter de venda a carta de gràcia, contribuint a articular aquesta xarxa de deutes entre parents. Segons relata un informant, "hi havia una veritable mania en no perdre la terra. A una germana del meu avi [...] li van donar com a dot una finca [...] perquè no devien tindre diners. Una finca bona, una terra de conreu bona. L'obsessió del meu avi va ser recuperar aquesta finca, i la va recuperar: al cap de deu anys li va tornar a comprar a la seva germana" [ABV].

matrimonial. Els desacords d'uns parents amb els altres traspassaven a cops la intimitat domèstica i adquirien un caràcter públic a través de les reclamacions presentades al jutjat (Roigé, 1991; Claverie i Lamaison, 1982).

Alguns episodis de la història de casa Lobató il·lustren aquesta conflictivitat familiar. Al segle passat, Pau Moga-Pont va haver de fer front a un dot impagat en la generació anterior. Joan Martí Moga-Pont Coy, fill d'un germà del seu avi casat al 1778, va amenaçar-lo al 1821 per l'incompliment del dot promès al seu pare. El conflicte no va arribar al jutjat ja que "*per evitar plet i qüestions nomenaren ambdues parts experts per determinar ses diferències*", acordant la venda a carta de gràcia de vuit galins de terra a canvi del deute. Uns anys abans, una tia de Pau havia reclamat al seu pare un suplement del dot en concepte de llegítima "*atès lo crescut patrimoni de dits sos pares*". El tràmit judicial també va evitar-se amb el nomenament de dos àrbitres.

El buidat de les actes del Jutjat de Pau de Bausen permet una aproximació més sistemàtica a la conflictivitat familiar. Els judicis verbals per desavinences en relació amb l'herència, tot i no ser els més nombrosos, presenten una certa constància³⁸. Dels 313 expedients conservats del període comprès entre el 1880 i el 1940, un 10,5% fa referència a l'incompliment dels capítols matrimonials o a reclamacions hereditàries. Així, per exemple, al 1881 Francisco Medan demandava al seu cunyat el pagament de 40 pessetes per la meitat del termini que quedava pendent del dot promès pel seu sogre, junt amb els corresponents interessos, només un any després de la signatura dels pactes capitulars. Sovint, a conseqüència del seu valor, les reclamacions tenien per objecte els articles promesos en concepte de *noviatge*. Al 1880, Joan Aner exigia al germà de la seva muller "*tres jubones (jipos), dos capuchas de paño de compra, una mantellina y cuatro pares de zapatos*", o el seu corresponent import en diners (125 pessetes). Malgrat que el demandat va al·legar que els béns no havien estat lliurats perquè "*la mujer del demandante, después de la muerte de la madre de ésta, le manifestó que no le reclamaria ninguna cosa más respecto de ropas nupciales por llevarse en aquel momento lo que le correspondía*", la dona es posava en contra del seu germà exigint-li que demostrés documentalment les seves afirmacions.

A cops, inclús, la transmissió hereditària comportava un enfrontament entre cònjuges o entre pares i fills (cf. Collomp, 1981). Al 1924, Maria Sarriu demandava al seu marit perquè s'avingués a donar caràcter públic al compromís d'assegurar l'import del seu dot amb unes finques. El manteniment dels progenitors, tot i estar previst en els capítols de l'hereu, no estava tampoc garantit en totes les situacions. El jutge de pau de

38. Al marge de les desavinences derivades de la transmissió patrimonial, molts dels judicis celebrats a nivell local per altres conceptes comportaven també un enfrontament entre parents. Soulet (1992:112) assenyala que, al vessant nord dels Pirineus, es registra al llarg del XIX un augment de la "*criminalitat familiar*" de resultes de la creixent inestabilitat de la família.

Bausen va imposar al 1910 a dos germans l'obligació de fer-se càrrec de la seva mare vídua un trimestre cadascun, "*a fin de evitar roces de familia en lo sucesivo*", després que aquests no satisfessin la pensió anual que havien convingut (15 galins de blat, 8 sacs de patates, una cabra de llet i 10 pessetes en metàl·lic).

La cessió als fills de l'usdefruit del patrimoni familiar a què tenien dret els pares a canvi d'una pensió era un intent de resoldre les desavinences entre uns i altres. Altre cop, el sistema jurídic preveia només fins a cert punt el caràcter potencialment conflictiu que tenien aquestes relacions a causa de la coresidència. Quan s'acordava la ruptura, les parts havien de nomenar taxadors per arbitrar les seves diferències. En dos moments diferents de la història dels Moga-Pont, els problemes sorgits a causa de la convivència sembla que van ser la causa que es fes efectiva la separació. A principis del XVIII, l'hereu Joan Francisco acordava passar una pensió a la seva mare a canvi de què aquesta anés a viure a un petit habitatge annex a la casa i de la seva renúncia als drets successoris. Un segle després, al 1809, el segon matrimoni de Joan Martí va ser el detonant perquè se separés del seu fill hereu (marxant a residir a la mateixa caseta), deixant-li "*tots els béns mobles i immobles haguts i per haver que en el dia són i seran en la dita Casa Lobató, com també tots els crèdits favorables i contraris*" a canvi dels béns necessaris per la seva manutenció³⁹.

La relativa freqüència amb què els conflictes familiars es fan explícits mostra, en definitiva, que el parentiu no conforma sempre un àmbit de relacions harmòniques. Malgrat les previsions jurídiques, la transmissió de la propietat i la pròpia convivència feien aforar els interessos individuals enfront dels familiars, i amenaçaven sovint l'objectiu de donar continuïtat al patrimoni domèstic.

L'aparent desigualtat entre els individus que imposa l'herència indivisa requereix igualment una revisió contextual, més enllà de les explicacions jurídicistes. El sistema d'herència aranès ha estat un sistema no igualitari, d'ideologia patrimonial, fonamentat teòricament en una transmissió íntegra dels béns a un sol hereu, amb l'exclusió resultant dels altres fills. La desigualtat a l'interior del grup domèstic, es produiria simultàniament a diferents nivells. El pare, com a propietari o usufructuari del patrimoni familiar, reforçava la seva autoritat en la facultat que conservava fins a la mort de llegar els béns entre els seus descendents. D'altra banda, l'estatut desigual dels individus d'un i altre sexe es relaciona amb la valoració de la seva aportació diferent a l'economia domèstica.

39. La relació dels béns consignats com a pensió mostra la capacitat econòmica de la casa referida així com la posició de força que va poder detentar el cap de casa en la seva renúncia: "*Se li consigna a son pare i muller l'habitació de la caseta, un planter d'hort, quatre brinons, una vaca i dos cabres per l'assistència de la llet, mantingudes amb los pastos de la casa. Deixar-los sembrar quatre galins de canem, mig gali de fesols, cinc galins de trumfes i tres pecotins d'arròs. Dit son fill entregará sis ovelles de cria per tenir llana i la meitat de les cries. Entregará lo fill a son pare cada any quatre llures d'ols, quatre de mantega, dos gams de fesols, llimsies o pèsols, una cabra, 27 pessetes per tabac i carn fresca, dos galins de morisco, 42 galins de forment i 36 galins de carran, 48 mugeres de vi, pagat per sercís anticipats i tot lo necessari que seria llarg anomenar*".

Finalment, dins la fratria s'establiria una diferenciació fonamental entre l'hereu i els cabalers (Soronellas, 1990). Mentre que el primer era el transmissor de la propietat vers als seus propis fills, a la resta de germans se'ls hi oferien tres alternatives: emigrar, casar-se en d'altres cases o quedar-se a condició de no contraure matrimoni i de treballar per l'hereu.

L'estatut de l'hereu, però, no pot considerar-se sempre com a privilegiat. El seu matrimoni era objecte d'una major observància que el dels seus germans, havent d'optar per un cònjuge que pogués aportar un dot equiparable a la posició de la casa i que tingués unes qualitats personals que el fessin adequat per les funcions que tindria assignades. Al mateix temps, la successió implicava la coresidència amb els pares i haver d'assumir l'autoritat paterna durant molts més anys que la resta de fills, disposant, en la pràctica, de molt poca capacitat de decisió en l'administració dels béns i la direcció de l'explotació domèstica. Al final, no solament heretaria la major part dels béns familiars com a compensació, sinó també els deutes i els compromisos contraets pels seus predecessors.

Al no fer-se efectiva la successió fins que morien ambdós progenitors, la curta durada de la vida en el passat solia comportar que l'hereu acabés assumint en la pràctica l'autoritat domèstica i la representació social de la casa durant molt pocs anys. Prenent la genealogia dels Moga-Pont com a referència, fins al segle passat la major part dels hereus de casa Lobató van gaudir plenament de la seva condició menys de 15 anys. Després, els segons matrimonis de tres caps de casa amb dones joves van contribuir a retardar la successió, malgrat la major durada de la vida. Un cop casats, els hereus solien participar en la negociació dels capítols matrimonials dels seus germans com a propietaris legals dels béns familiars, ja que sovint haurien d'acabar sent ells els qui responguessin del pagament dels dots.

En qualsevol cas, i malgrat la successió unipersonal, l'exclusió dels altres fills en l'herència no era absoluta. Els cabalers podien sortir de casa amb una quantitat variable de diners, pagats en concepte de dots i llegendes en aquelles cases que podien fer-los efectius, estalviats mercès a treballs eventuais realitzats fora de l'explotació familiar en d'altres casos. La seva sort no era uniforme com tampoc no ho era la posició socio-econòmica de totes les cases. En funció de les seves possibilitats, els pares procuraven facilitar uns mitjans de subsistència per tots els fills, intentant compatibilitzar-ho amb l'ideal cultural de mantenir la integritat del patrimoni⁴⁰.

40. "Qui tenia terres, als fills els hi partien les terres. Per exemple, si hi havia quatre bocans de terra o horts [...], a l'hereu li deixaven sempre lo més bo i als altres fills els hi donaven o un camp a cadascú o, si eren molt rics, dos [...]. Sempre el negoci gran era per l'hereu. Als altres els hi donaven algo perquè poguessin fer-se la vida" (BGL).

La primera generació nascuda a casa Lobató al segle XIX pot il·lustrar els itineraris seguits per diferents germans i mostra una preocupació en situar social i econòmicament la totalitat dels fills. Dels onze fills que va tenir Pau Moga-Pont en els seus dos matrimonis, quatre van morir sent menors d'edat. D'entre els sobrevivents, el primer "heretà los béns de Casa Lobató" i va quedar-se a viure a la casa. El següent germà, Manuel, "tenia la cama enganxada al genoll; portava una cama de fust molt treballada; era el que cuidava el bestiar de casa". El seu pare, en morir, obligava a l'hereu a donar-li una "habitació decenta en casa, amb son llit guarnit de tot lo necessari, calçat i vestit durant sa vida, i un bocí de borda" i va deixar-li 1.200 lliures garantides amb un prat de dos jornals i dues terres de set galins de sembradura cadascuna, facultant-lo per poder-les "empenyar dit son fill en cas de necessitat urgent", sense condicionar-les a què es casés en atenció a què es trobava "algo impedit". El següent fill va estudiar per advocat a Ossa i a Barcelona i va viure a la casa fent de secretari municipal a Gessa fins que va casar-se als 45 anys amb una vídua i va establir-se a la Ribera de Cardòs primer i més tard a Arties. Com a la resta de fills mascles, el testament del pare li llegava 1.200 lliures "en cas de col·locar-se en matrimoni, i no col·locant-se les deixà habitació en la casa; i en cas de voler estudiar qualsevol carrera literària, que fossin mantinguts en los estudis fins a l'edat de vint-i-cinc anys". El darrer sobrevivent del primer matrimoni, Pere, marxà a Barcelona a aprendre l'ofici de cerer. Anys més tard, va tornar a la casa per portar l'estanc. Els fills del segon matrimoni van rebre donacions equivalents als seus germans. Les 1.800 lliures amb què va dotar-se a Teresa i Maria, junt "amb les robes i apéndices nupcials corresponents", van servir per casar-les en dues cases bones de la vall (casa Baqué d'Arties i casa Jansó d'Escunhau). Pau, el més petit, va estar-se uns anys amb els seus germans a Barcelona, on va aprendre a emblanquinar cuirs i a refinar xarols, fins que va tornar a la vall per casar-se amb una hereva d'Escunhau "que ocupava una bona posició"⁴¹.

Ja en aquest segle, amb la davallada de l'activitat agro-pecuària i la desvalorització dels patrimonis familiars, l'estatut de l'hereu és percebut obertament com al més desfavorable. Enfront a la trajectòria seguida pels altres germans, la fixació de la residència a la casa natal, les obligacions en la cura dels pares i el manteniment d'unes explotacions poc rendibles es viuen com a conseqüències negatives del sistema hereditari⁴². La renúncia a l'herència de molts fills primogènits i l'elevada taxa de

41. La mateixa preocupació en garantir el futur dels descendents explica que dos cabalers sortits de casa Lobató hagin rebut en casar-se finques de fora de la comarca, les quals s'havien incorporat al patrimoni familiar en la primera meitat d'aquest segle a través d'una compra i del dot aportat per un gendre: "Això ho feia el qui podia. En aquesta casa es va produir aquesta circumstància perquè hi havia aquella finca on es podia viure sobradament" [PLG].

42. "El tabú principal era que s'havia de conservar el patrimoni i s'havia de mantenir als avis, i això no era cap privilegi. Era una carga. Es van fet sancions: que aquí la gent que es quedaven amb els pa: es a les cases sempre even els més pobres de la família. Els darrers s'espavilaven i marxaven, sobretot cap a França. I al cap d'un temps ja venien: havien après oficis, tenien més diners [...]. Si no hagüés

solteria masculina en l'agricultura constitueixen, justament, símptomes del canvi sofert amb la implantació d'altres sectors d'activitat a la comarca⁴³. Paradigmàticament, una bona part de les explotacions agràries que es mantenen obertes encara avui es corresponen amb les que havien estat, fins al primer terç de segle, les millors finques de la vall. En el nou context, però, la posició dels membres d'aquestes cases s'ha devaluat davant de la preminència social que han generat d'altres alternatives econòmiques.

La pràctica social, en definitiva, obliga a matisar les conseqüències del sistema d'herència en el curs del temps. La transmissió patrimonial, com a un element central de la reproducció social, s'ha adaptat contínuament a les circumstàncies canviants de les cases en funció de factors d'índole demogràfica, econòmica i, inclús, a les característiques personals dels seus membres. Les institucions jurídiques han actuat més com a referents ideals que com a un marc constringent de l'acció (Bonnain, 1986a:173), podent ser ajustades a situacions i contextos molt diferents sense perdre, en última instància, la seva funcionalitat.

6.2. L'ALIANÇA: REGULARITATS, ESTRATÈGIES, SENTIMENTS

En les societats que, com l'aranesa, es fonamenten en l'herència indivisa, el matrimoni esdevé una institució bàsica per l'organització social i la seva reproducció. La significació del matrimoni es defineix a partir de tres elements. En primer lloc, la continuïtat de la casa s'assegura per mitjà del matrimoni: aquest no només ofereix un marc social i legalment reconegut per a la reproducció biològica, sinó que esdevé el moment més important del procés de transmissió dels béns familiars d'una generació a la següent. Alhora, el matrimoni provoca una reestructuració de les relacions domèstiques, tant per l'entrada de nous membres a la casa (amb el casament de l'hereu) com per la marxa d'altres.

D'altra banda, el matrimoni és el principal mecanisme de relació entre les cases. Cada nou casament implica un intercanvi de béns materials i immaterials entre cases i, mitjançant el valor del dot i la forma de celebració de la boda, aquestes redefeixen la seva posició social. A més, el matrimoni origina modificacions en les relacions veïnals com a conseqüència dels canvis en les relacions entre els grups domèstics implicats, la sortida o l'entrada de nous membres en la comunitat local i la composició dels grups

---

existi l'hereu, és un país que ja no existiria. Hi va haver a cada generació un que es va casar, va quedar-se a casa, que és l'hereu, i els altres es van alliberar' (MMB)

43. Tot i l'aparició d'estats especials, versat en aquest segle, la renúncia a l'herència tampoc no era estranya abans. A la segona meitat del XIX, a casa del Bisu de Gessa, "Esteve, fill primer de Francisco, li corresponia l'herència, [a] la qual renuncià a causa de tenir pocs interessos i haver-hi molta família" (Moga-Pont, 1936:332).

d'edat. Al mateix temps, el casament té una gran transcendència per les persones que es casen ja que comporta un canvi en el seu estatus social i, per tant, la necessitat d'adoptar noves formes de comportament i de fer front a nous drets i deures.

Finalment, el matrimoni, junt amb l'herència, és el principal mitjà d'accés als recursos, de forma que els individus que no es casen tendeixen a l'emigració o a restar com a solters en la pròpia casa. L'accés tant als recursos de propietat particular com als apropiats de forma comunal es vehicula a través de la pertinença a la casa i del matrimoni. L'hereu, en casar-se, no només rebia el patrimoni del seu grup domèstic sinó també la condició de veí i el dret d'aprofitament dels béns comunals.

Condicionants demogràfics i comportaments matrimonials

L'estudi de la nupcialitat permet acostar-se simultàniament als comportaments matrimonials i a alguns dels factors que els condicionen. L'evolució històrica del matrimoni presenta regularitats i variacions que no són atribuïbles només als canvis produïts en les mentalitats o en relació amb la seva significació social, sinó que també són fruit de factors demogràfics com la mortalitat o el moviment migratori. Tot i que la incidència de la nupcialitat en el creixement de la població aranesa ja ha estat tractada en un capítol anterior, l'anàlisi contextual del matrimoni exigeix tenir en compte la seva dimensió demogràfica.

La taxa de nupcialitat a l'Aran ha seguit un acusat declivi des de principis del XIX fins a la Guerra Civil, malgrat registrar oscil·lacions a curt termini per la seva sensibilitat a les crisis socio-econòmiques. El canvi de tendència que experimenta el volum de la població comarcal en aquest període, que primer es duplica (fins a l'1860) i després denota els efectes d'una forta emigració, no té un reflex directe en la proporció de casaments. Fins a la primera dècada d'aquest segle, la nupcialitat es manté per damunt del 7 per mil (més del 10 per mil a la primera meitat del XIX), taxa que només recuperarà entre el 1941 i el 1960 a causa de la composició generacional dels immigrants que arriben amb les obres hidroelèctriques.

L'elevat nombre de matrimonis en relació amb el volum de la població mostra una societat en què la majoria de les persones es casava i hi havia pocs solters. El matrimoni era, en gran part, l'alternativa més viable per on passava la supervivència personal i familiar i la solteria ha tingut, fins aquests últims decennis, una presència poc significativa a la comarca. Amb tot, les dades sobre el celibat permanent indiquen que, entre el 1800 i el 1925, un 7,6% dels homes i un 10,6% de les dones no va arribar a casar-se mai. La solteria constituïa una opció, sovint imposada, que afectava sobretot als no hereus: retinguts en la seva casa de procedència, el seu celibat evitava la fragmentació dels béns familiars que comportava tot matrimoni i permetia aprofitar la seva força de

treball en l'explotació familiar. L'exclusió d'un determinat nombre d'individus del matrimoni contribuïa, així, a la continuïtat domèstica i a la pròpia reproducció social. No obstant, a l'Aran, les cases no semblen haver estimulat el nombre de solters (que comportaven sovint una pressió insostenible per unes finques reduïdes) i l'emigració definitiva era l'opció majoritària entre els cabalers que no es casaven en d'altres cases de la comarca. Es amb el declivi de l'activitat agrària quan el celibat ha esdevingut un fenomen més significatiu sociològicament: la major proporció d'homes solters (un 18,6%, enfront del 7,8% de dones des dels anys vint ençà) afecta sobretot als hereus i ha passat a convertir-se en un símptoma de la crisi de la reproducció domèstica.

Per la seva incidència en la composició del grup domèstic, en la durada del matrimoni i en la fecunditat, l'edat en que es produeix el casament és un indicador clau del comportament nupcial. A l'Aran, l'edat mitjana al primer matrimoni pot considerar-se elevada, movent-se des dels anys vint entre els 27 i 32 anys pels homes i entre els 23,5 i 27,5 per les dones. L'escassa diferència entre les edats del nuvi i la núvia al casar-se per primer cop (entre dos i tres anys de mitjana) situa també la comarca dins del patró europeu de família i pot interpretar-se com a demostratiu de la importància que té l'afinitat en l'elecció del cònjuge. Alhora, les dades sobre el primer matrimoni situen l'edat dels cònjuges en un marge força estret: entre els 18 i 30 anys pel què fa a les núvies (el 92% d'aquestes va casar-se dins d'aquesta freqüència d'edats) i dels 21 als 35 anys per part dels nuvis. Es més, gairebé la meitat de les núvies tenien entre 21 i 25 anys en contraure matrimoni i prop de la meitat dels nuvis estaven entre els 26 i els 30 anys. Al marge dels seus efectes en la fecunditat, el retard del casament havia de generar una certa tolerància social a la sexualitat juvenil i donava lloc a una formació més consecutiva que no simultània dels matrimonis (Stone, 1990:37), molts dels quals es constituïen després de la mort dels pares dels cònjuges.

L'elevada mortalitat que caracteritzava les societats del passat (per sobre d'un 25 per mil durant tot el XIX a l'Aran), facilitava que les segones núpcies fossin un fenomen relativament freqüent. Al llarg del segle passat, entre l'11 i el 18% dels casaments celebrats a la comarca aplegava algun vidu. La sobremortalitat femenina als primers anys del matrimoni feia que el segon casament fos molt més habitual entre els homes que entre les dones. El matrimoni d'un vidu estava socialment més acceptat per la necessitat de substituir al cònjuge difunt en les seves funcions en la llar i en la reproducció biològica (Segalen, 1992:48). La major durada de la vida explica que aquest tipus de casaments s'hagin anat fent més excepcionals en aquest segle (representant, des dels anys cinquanta, ja només un 4% del total).

El context demogràfic del matrimoni, en la major part del període estudiat, permet compendre moltes de les actituds i dels comportaments que s'hi relacionen. La

continuitat domèstica i, amb ella, la subsistència dels individus i la pròpia reproducció social, passava a través del matrimoni. Amb el casament, la parella es constituïa en el marc social en el què tenia lloc la reproducció biològica i solia incorporar-se a un grup domèstic preexistent que era el responsable d'organitzar l'activitat econòmica i de transferir, d'una generació a l'altra, els principals mitjans de producció. Però, juntament amb la seva transcendència social, el matrimoni estava condicionat per una elevada mortalitat que el convertia en un projecte poc durable i inestable. Les relacions conjugals, amb això, alhora que definides per factors com les normes culturals i les expectatives socials, no podien eludir el pes de la demografia.

Geografia matrimonial i àmbits de sociabilitat

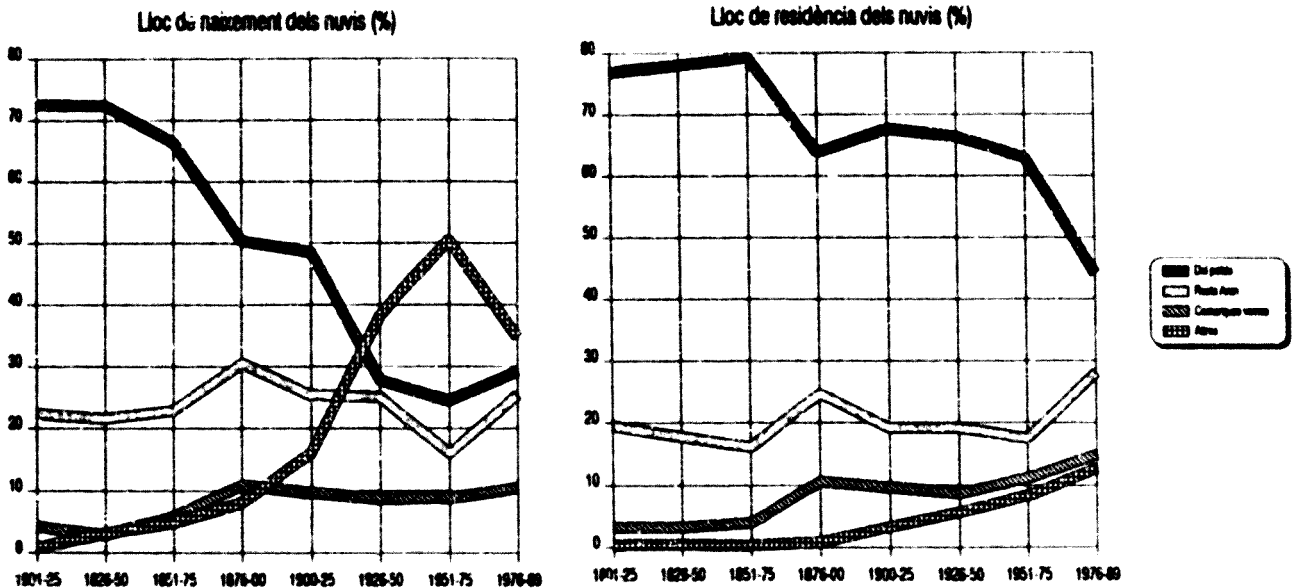
Els estudis sobre els anomenats sistemes complexos de parentiu, aquells en els quals l'elecció del cònjuge no està prescrita per normes positives, han posat de relleu l'existència de regularitats en el camp matrimonial. En aquest sentit, tot i que en societats com l'aranesa les úniques prohibicions en relació amb el matrimoni es situen en els graus propers de parentiu, els individus han tendit a cercar la seva parella dins d'un àmbit definit per la proximitat geogràfica i social (Zonabend, 1981). El caràcter obert que ha tingut l'Aran des d'un punt de vista demogràfic, amb una mobilitat constant tant a l'interior com a fora de la comarca, impedeix considerar l'endogàmia com a una mera conseqüència de l'aïllament geogràfic i de les reduïdes dimensions dels pobles i obliga a prendre-la com a un indicador dels comportaments matrimonials.

Els censos de població i les actes de casament conservats als registres civils i parroquials permeten aproximar-se a la geografia del camp matrimonial però dificulten un càlcul precís de la proporció de matrimonis exògams. La pràctica habitual de celebrar el casament en el poble de la núvia (inclús quan el nuvi procedia d'una altra població o quan la residència postmatrimonial es fixava en un altre lloc), impedeix que es pugui conèixer amb qui es casava la totalitat de persones d'un mateix poble, pel què els registres locals proporcionen una xifra infravalorada del grau d'exogàmia (Dupâquier, 1981:180).

En aquest sentit, la proporció de contraents nascuts al lloc de celebració del casament ha estat, al llarg d'aquests dos darrers segles, totalment favorable a les dones. Al primer quart del XIX, la pràctica totalitat de les núvies havien nascut al mateix poble on van casar-se i als anys cinquanta d'aquest segle encara representaven més del 80% del total. Pel contrari, en els mateixos anys, els homes casats al poble de naixement oscil·len entre el 72 i el 28%. La residència prematrimonial mostra unes xifres encara més favorables als contraents locals, tot mantenint unes diferències similars en relació amb un i altre sexe (un 94% de les núvies i un 71% dels nuvis en total per aquests dos segles).

Lògicament, aquestes xifres no inclouen els residents ni els nascuts en les poblacions analitzades que van casar-se en d'altres parròquies, però un càlcul hipotètic permet creure que, com a mínim, un terç dels aranesos casats en aquests dos últims segles va trobar el seu cònjuge fora del seu poble.

Gràfica C.
Lloc de naixement i lloc de residència dels nuvis (1801-1989)
(en percentatges)

Font: Llibres sacramentals i registre civil dels pobles de la mostra. Elaboració pròpia.

Tanmateix, el detall temporal i geogràfic d'aquestes xifres indica algunes tendències en la mobilitat matrimonial. La proporció de nuvis pot prendre's com a referent de l'abast de l'endogàmia local tenint en compte el costum de casar-se al poble de la núvia. Així, fins el 1875 només una petita part dels cònjuges eren originaris d'un poble diferent al de celebració de la boda (el 22%). A partir de l'últim quart del XIX la proporció dels casaments amb forasters creix significativament i es manté entorn d'un terç del total fins al 1975. Aquesta tendència s'ha accentuat als últims decennis per acabar esdevenint la pauta majoritària. El grau d'endogàmia geogràfica no sembla mantenir una correlació directa amb la grandària dels pobles: són justament les poblacions grans (com Arties, Les i Vielha) aquelles que registren una proporció més elevada de cònjuges foranis, seguides de les mitjanes, mentre que els pobles més petits han presentat, a tot el llarg d'aquests dos segles, una major endogàmia local.

La procedència dels cònjuges permet dibuixar l'abast geogràfic del mercat matrimonial. L'àrea dins la qual els aranesos han trobat preferentment el seu cònjuge

s'estén des del propi poble fins a d'altres nuclis de població formant cercles concèntrics en els quals, a major distància del centre, sol disminuir el nombre d'intercanvis matrimonials. En certa manera, com indica Lajonchière (1973:417), els àmbits de la mobilitat matrimonial, igualment com passa amb els camps magnètics, semblen delimitar-se recíprocament⁴⁴. A l'Aran, però, si bé la distància condiona a grans trets les possibilitats del casament entre poblacions veïnes, la distribució del mercat matrimonial no és absolutament concèntrica.

L'abast del camp matrimonial, tot i que cada poble el configura d'una forma específica, permet distingir diferents àrees. A un radi situat a 5 kms (la distància que es pot recórrer caminant en una hora), el nombre d'intercanvis ha estat força significatiu fins a mitjan aquest segle. A partir d'aquest moment, coincidint amb la millora de les comunicacions, les poblacions veïnes semblen perdre importància en l'obtenció del cònjuge al mateix temps que augmenta la mobilitat matrimonial a major distància. Dins de la vall, els casaments han perfilat camps matrimonials força coincidents amb les diferents subcomarques: cadascun dels tres antics terçons concentren la major part dels seus casaments en ells mateixos. Amb tot, en les relacions matrimonials amb les altres poblacions s'hi observa uns moviments curts que s'intensifiquen o disminueixen arran de la multiplicació d'enllaços per aliances successives, de forma que durant uns pocs anys el nombre de casaments amb una població determinada pot créixer considerablement per després tornar a reduir-se.

Més enllà dels pobles veïns, els intercanvis no disminueixen en la mateixa proporció que la distància respecte al centre: pràcticament no hi ha diferències entre el nombre de cònjuges de pobles situats entre 6 i 10 kms i el d'aquells que provenen de la resta de la vall. No obstant, l'Aran ha constituït un espai geogràfic força tancat pel què fa al camp matrimonial. En total, només un de cada deu homes casats a la vall en aquests dos segles procedia de fora de la comarca. Fins al 1875, la proporció de cònjuges no nascuts a la vall era baixa (un 7%) i quasi coincidia amb la d'aquells que també tenien fixada la residència fora, mostrant la poca incidència de la immigració. A partir de l'últim quart del XIX, el casament amb no aranesos es triplica, per continuar intensificant-se encara més a partir del 1950. Des d'aleshores, l'Aran ha deixat de ser autosuficient matrimonialment: la major part dels cònjuges en aquesta segona meitat de segle ha nascut fora (un 55%), amb una proporció major als pobles del Miei Aran que han rebut més immigrants. Tanmateix, el moviment migratori no explica totalment aquesta obertura del camp matrimonial, ja que la proporció de cònjuges residents fora de

44. Augustins (1981b:49) considera que l'aliança presenta una continuïtat geogràfica que pot descobrir-se a través de l'extensió dels patronímics. A cada població hi predomina un determinat patronímic que pot trobar-se en menors proporcions a les poblacions de l'entorn però no en la segona anella. Aquesta extensió indicaria la direcció dels intercanvis entre els nuclis que constitueixen un mercat matrimonial.

la vall també ha crescut (un de cada cinc nuvis), i cal atribuir-la a la millora de les comunicacions i al canvi en la significació social del matrimoni.

Les comarques veïnes, tant al sud (Alta Ribagorça i Pallars, a Catalunya) com al nord (les comarques occitanes limítrofes, a l'Estat francès) conformen la primera àrea d'atracció matrimonial fora de la vall. La tendència s'articula, en bona mesura però no totalment, en funció de la distància geogràfica. Així, els pobles del Naut Aran registren, sobretot fins a principis d'aquest segle, una proporció significativa de casaments amb cònjuges de les Valls d'Aneu. Aquesta direcció dels intercanvis matrimonials també és important al Miei Aran que, no obstant, sempre ha rebut un major nombre de cònjuges de l'Alta Ribagorça. De totes maneres, les comarques gascones situades al nord de la frontera administrativa són les que han proveït una major freqüència d'intercanvis a tots els pobles de la vall, especialment des de l'últim quart del XIX⁴⁵. Aquesta tendència denota l'existència d'unes relacions socio-econòmiques intenses, afavorides per la proximitat espacial, la identitat cultural i lingüística i la direcció dels corrents migratoris, les quals s'han imposat històricament a la divisió política.

Els intercanvis matrimonials que se situen més enllà de les comarques properes són, sobretot, resultat del moviment migratori. Així, mentre que fins al 1875 aquests matrimonis són pràcticament inexistent (un 3% dels cònjuges havien nascut en aquesta àrea més distant i un 0,7% hi vivien), des del 1950 el casament amb immigrants nascuts fora de la regió s'aproxima a la meitat del total (un 45%). En definitiva, la geografia matrimonial de l'Aran s'ha caracteritzat, especialment fins al primer quart d'aquest segle, per un grau elevat d'endogàmia local i comarcal (cf. Hernández, 1992). Aquesta, però, requereix d'una explicació contextual de la mobilitat matrimonial que vagi més enllà del determinisme geogràfic i demogràfic (Henry, 1981:192-193) per tenir en compte els factors socio-culturals que condicionen el matrimoni.

El poble constituïa, en aquest sentit, l'àmbit immediat de la sociabilitat fora de l'espai domèstic. Fins que no adquirien l'estatus d'adults, quan la prestació de serveis en l'explotació domèstica centraria bona part de les seves relacions socials, els individus es relacionaven entre si fonamentalment a través d'activitats relacionades amb l'aprenentatge i el lleure. Els grups de joves adquirien una especial importància al llarg del procés que conduïa fins al matrimoni. Les relacions juvenils adoptaven un caràcter grupal des de la mateixa escolarització⁴⁶, contribuint a construir la identitat personal en

45. A finals del XVIII, pel contrari, Zamora escriu al seu diari: "A la noche hablé con el Gobernador, el que me dijo que los araneses absolutamente no quieren casar con nadie de fuera del terreno [...]. Los araneses son enemigos de los franceses y no se casan jamás fuera del Valle" (1973:195-197).

46. Condó i Sambeat (1896:230-231) descriu les rondes que formaven els estudiants de primeres lletres el dia de Sant Vicenç Ferrer, amb les quals, adoptant una certa organització jeràrquica, reclamaven articles de menjar per les poblacions de la rodalia i per les cases del propi poble per poder celebrar la festa del seu patró.

funció de les categories d'edat, de gènere i de pertinença a una comunitat local, la qual contrastava amb la menor estructuració que tenia la sociabilitat dels casats. Des dels primers contactes fins al festeig, bona part de les relacions dels nois i les noies passaven per les activitats d'aquests grups. A l'interior de la vida local, els grups de joves eren els encarregats d'organitzar les festes i els balls i obtenien un cert reconeixement institucional que s'incrementava, en el cas dels nois, amb el sorteig anual de les quintes. Els joves adquirien un protagonisme rellevant sobretot en la festa major. Com a representant de la resta de joves, el *fadri major* era l'encarregat de recaptar en una safata de ferro l'aportació de les cases per sufragar les despeses durant la cercavila, de dur l'estendard de la parròquia a la processó i, sovint, obria el ball del primer dia (Bouza-Brey, 1986a:311).

A l'Aran, el ball era l'àmbit preferent de les relacions juvenils: constituïa la principal ocasió que reunia els joves d'un i altre sexe, un espai en el qual s'hi permetia una relativa permissivitat perquè els individus poguessin apropar-se i conèixer's, però que quedava alhora sota la vigilància de la comunitat local⁴⁷. El radi de procedència dels assistents als balls dominicals o d'aquells que s'organitzaven amb motiu de les festes majors, els aplecs i les fires, esdevenia un reflex del mercat matrimonial de cada poble, tant dels matrimonis anteriors (per l'assistència de parents d'altres pobles) com el dels futurs (pels casaments que potenciaven). Mentre que el camp d'atracció dels balls dominicals i de les festes majors es reduïa als pobles més propers (excepte en les poblacions més grans)⁴⁸, les fires de bestiar i les romeries solien aplegar gent provinent d'una àrea més extensa, inclús de tota la vall i de les comarques veïnes (com passava a la fira de Vielha o a l'aplec de Montgarri). D'aquesta forma, els balls permetien circuits de relacions entre joves de diferents pobles, ultrapassant el marc local i creant àmbits de sociabilitat que no es limitaven al propi poble. En qualsevol cas, la mobilitat dels nois era major que la de les noies i les visites als pobles de la rodalia solien fer-se també en grup⁴⁹.

Els balls facilitaven l'inici o la intensificació de les relacions de parella i l'eixamplament del camp matrimonial més enllà de l'espai local. Les preferències socials en relació amb l'elecció del cònjuge es posaven especialment de relleu en ocasió de la seva celebració. En els pobles grans, on els diumenges per la tarda es podia organitzar més d'un ball, els joves quedaven circumscrits a àmbits de sociabilitat diferents, el què

47. "Hasta els vells i les velles, casats i no casats [assistien als balls]. Com que hi havia pocs balls, el dia que hi havia ball hi anaven tots. Els vells i les velles i tant si ballaven! A lo millor passaven al menos un any que no tornaven al ball i anar a ballar. [El ball de la festa major] era una unió, una unió familiar. Això no era cap ball: eren balls de família. Encara que vinguessin les dels altres pobles, tots eren de família... Com que tots ens coneixem..." [TCA]

48. "Havies de recollir lo més proper, perquè no hi havia cap cotxe per pogueu-se passejar. Hi havies d'anar a peu" [BRE].

49. "Eren tots família, encara que no siguessin de família. Tots els nois del poble i les noies eren com agermanats: 'Va, anem a aquella festa?', pues marxaven tots junts, en pandilla, vuit o deu, nous i noies" [TCA].

actuava com a una primera selecció dels possibles pretendents en funció de la seva posició social⁵⁰. La vigilància de l'endogàmia local es manifestava sobretot a través de la rivalitat entre els joves de pobles diferents. La visita de joves forasters, tot i ser habitual, era contemplada d'alguna manera com a una incursió que podia reduir les possibilitats de trobar cònjuge. Enfront dels visitants, els joves enfortien la seva identitat com a membres d'una comunitat determinada i adoptaven una actitud de defensa dels interessos d'aquesta que, a cops, ultrapassava el camp de l'acció ritual i prenia un caràcter violent⁵¹.

Des del segon quart d'aquest segle, el protagonisme dels joves com a grup ha anat desapareixent gradualment de la vida local. Junt amb els canvis demogràfics, la millora de les comunicacions va comportar una intensificació de les relacions entre els joves de pobles diferents, disminuint la seva responsabilitat en l'organització dels balls i de les festes majors. Alhora, els joves aconseguïen espais independents on van anar guanyant majors possibilitats d'escapar al control comunitari (Shorter, 1977:198): primer als establiments comercials on hi havia pianoles (des del 1925, coincidint amb l'inici de les obres del túnel), poc després al cinema (als anys trenta ja n'hi havia a Bossòst, Les i Vielha) i, des de fa uns vint anys, a les discoteques.

Tot i això, els llocs de procedència dels cònjuges al llarg d'aquest segle no reflecteixen només un canvi en els comportaments juvenils sinó també en la pròpia significació social del matrimoni. Així, l'increment en la proporció de cònjuges que han nascut fora de la comarca coincideix també amb un canvi en la composició de la població arran de les obres hidroelèctriques i viàries i, sobretot, amb la crisi de les explotacions agràries i les transformacions consegüents que han sofert els mecanismes de la reproducció social.

Entre l'estratègia i els sentiments

L'existència d'un mercat matrimonial delimitat ha estat interpretada sovint com a la constatació d'unes fortes estratègies en l'elecció del cònjuge. La importància del matrimoni en la reproducció domèstica, des d'aquesta perspectiva, faria necessària una observància estreta del casament per part de les cases, amb calculades polítiques

50. Als anys vint, per exemple, se celebrava a Les un ball al qual hi assistien les noies de les cases més benestants i un altre per les noies pobres, anomenats respectivament el *ball dels erclaps* i el de les *botines* pel tipus de calçat que usaven unes i altres.

51. Les baralles eren sobretot verbals, usant dites i locucions que servien per desqualificar als forasters. No obstant, tot i el seu contingut simbòlic, els conflictes acabaven a cops en enfrontaments físics: "Entre Les, Bossòst i Les Bòrdes, anar a buscar una novia a un altre poble [...] es veu que era molt sagrat. Hasta es tiraven pedrades [...] No voliem deixar casar les filles a l'altre poble" [ABB]. Moga-Pont recull el cas d'un noi de Gessa que, a mitjans del segle XIX, va haver d'emigrar a França per haver-ne mort un altre en el curs d'una baralla: "Francesc, a efectes de la joventut que no reflexiona les conseqüències que es poden derivar d'èpoques en que les costums constituïen perjudicis irremediabls, com era la de què els fadrins del poble foraster rondegen cantant desafios als del poble, lo que varen fer les d'Artes creguets los del poble que se'ls tractaria de covards de no sortir a la pelea [ ], donà un cop al cap d'un d'Artes lo qual morí als dos o tres dies" (1936:363).

d'aliança, fins a l'extrem d'imposar als seus membres aquells cònjuges considerats com als més adequats pels interessos familiars. Les regularitats estadístiques que constata el camp matrimonial serien, així, producte d'uns casaments expressament planejats en vista a la continuïtat domèstica. Quina era la intervenció de les cases en la recerca de cònjuges pels seus descendents? Quin paper han jugat històricament els sentiments afectius, l'atracció recíproca dels cònjuges, en el matrimoni?

Habitualment, aquest problema ha estat plantejat des de posicions extremes. L'existència de matrimonis arranats, amb avantatges funcionals per les cases implicades en l'aliança, pot considerar-se com a demostrativa d'una pràctica recurrent que escapa, per raons metodològiques, a la possibilitat d'una avaluació precisa⁵². Pel contrari, elements com la fecunditat il·legítima, el matrimoni per rapte o els conflictes intergeneracionals a l'interior del grup domèstic fan pensar que l'autoritat i la voluntat familiars no sempre aconseguen imposar-se al criteri dels individus. Els factors que intervenen en l'elecció del cònjuge en una societat donada només poden comprendre's a partir de considerar les funcions que hi aconsegueix el matrimoni, tenint en compte, al mateix temps, la seva variabilitat en el camp social i en el temps històric.

Dins del camp de les estratègies matrimonials, els casaments entre parents s'han interpretat sovint com a matrimonis calculats pels beneficis que comporten en delimitar l'aliança dins d'un cercle social estret i en reduir o compensar els efectes de la transmissió patrimonial⁵³. A l'Aran, tot i el reduït volum de població que han aplegat històricament la major part dels pobles i la pròpia vall, l'endogàmia geogràfica no ha estat acompanyada per una elevada freqüència dels matrimonis consanguinis⁵⁴. Pel contrari, les informacions que proporcionen els registres parroquials a través de les dispenses eclesiàstiques mostren una consanguinitat entre els cònjuges relativament baixa⁵⁵.

52. La reconstrucció de genealogies permet una aproximació al tema, però un càlcul fiable de la freqüència de les estratègies matrimonials només seria possible mitjançant una anàlisi estadística dels reencadenaments d'aliança i a través d'un programa informàtic que relacionés tots els individus d'una comunitat entre ells (Segalen, 1985:379-391).

53. Segons relata un informant, els seus pares van casar-se sent cosins germans a conseqüència de la imposició d'un oncle capellà: "Va dir-li: 'Noia, a més de fer-te pubilla t'has de casar amb el teu cosí". El casament, que va dur-se a terme "absolutament" per exigència de l'oncle, responia al conjunt d'estratègies hereditàries de la casa: un cop va aconseguir recomposar el patrimoni que s'havia venut l'hereu, el capellà, "per acabar d'arrodonir l'assunto, casa el fill més petit d'una rama amb la dona que havia fet pubilla, amb lo qual lliga una altra vegada les dos rames" [ABV].

54. Aquesta constatació sembla extensible a d'altres valls pirinenques, on els investigadors han trobat poques comunitats que presentin unes taxes elevades de consanguinitat matrimonial (Toja, 1992).

55. Les fonts parroquials, tanmateix, només recullen els matrimonis consanguinis més propers, aquells que estaven subjectes a la prohibició de l'Església i que requerien d'una autorització expressa (que, per l'Aran, el Bisbe tenia reconegut el privilegi d'administrar) (Bertran i Musitu, 1901-95). Fins el 1917, els matrimonis fins el quart grau canònic (equivalent als cosins tercers en llenguatge comú) necessitaven d'una dispensa, mentre que a partir de llavors van quedar reduïts al tercer grau (cosins segons). Tanmateix, les prohibicions (justificades per raons teològiques, econòmiques i morals), mai van arribar a ser un obstacle insalvable per la celebració dels casaments i sovint les dispenses s'atorgaven com a una simple qüestió de rutina. Tot i això, l'anotació i la

Quadre 2.
Proporció de matrimonis amb dispensa eclesiàstica (1801-1989)

	Baish	Miei	Naut	Aran
1801-25	10,2	10,9	10,1	10,4
1826-50	12,5	9,3	8,8	10,5
1851-75	14,3	7,3	9,1	11,0
1876-00	17,5	9,7	8,3	13,2
1901-25	15,0	7,2	5,9	11,4
1926-50	7,8	2,2	1,3	4,3
1951-75	2,2	1,2	1,2	1,6
1976-89	0,0	0,0	0,0	0,0

Font: Registres parroquials de casament dels pobles de la mostra. Elaboració pròpia.

Al llarg del XIX, un de cada deu matrimonis va requerir de dispensa a causa del parentiu existent entre els contraents, proporció va augmentar fins el 13% a l'últim quart de segle. Possiblement, la davallada en el nombre de casaments i l'emigració van contribuir a reduir les possibilitats d'elecció del cònjuge i afavorir els matrimonis entre parents. Aquesta tendència, observada també en d'altres valls pirinenques (Soulet, 1987:328-329), va acusar-se sobretot en les poblacions araneses properes a la frontera (com Bausen o Les) on la consanguinitat a finals del XIX era força elevada (un 28 i un 15% respectivament), enfront de la que registren d'altres pobles, com Vielha o Arties, a un cert decreixement. La major part dels matrimonis consanguinis corresponia als realitzats entre parents del tercer i quart grau canònic (73,6%), mentre que els casaments entre cosins germans eren molts menys (13,7%). D'aquesta manera, la proporció de matrimonis entre parents s'incrementava amb l'augment de la distància generacional.

Quadre 3.
Proporció de dispenses matrimonials (1801-1925)
(per graus)

	1-1	2-2	2-3	3-3	3-4	4-4	Total
Consanguinitat		6,7	7,0	23,9	21,5	28,2	87,3
Afinitat	3,8	5,6	0,8	2,8	0,5	1,8	15,2

Font: Registres parroquials de casament dels pobles de la mostra. Elaboració pròpia.

La valoració de la consanguinitat era molt precisa i permet analitzar la consanguinitat fins a quatre generacions anteriors, aquells graus en els quals pot esperar-se una memòria genealògica més precisa.

Per contra, les dispenses per afinitat eren poc freqüents (15,2%) i afectaven sobretot als primers graus de la prohibició. Des del 1925, el nombre de dispenses ha minvat considerablement, tant per la reducció dels graus prohibits com per la pèrdua de força de l'aliança com a condicionant dels matrimonis i l'eixamplament del camp matrimonial. En els darrers cinquanta anys, els matrimonis consanguinis han passat a ser ja totalment excepcionals.

La baixa freqüència dels matrimonis consanguinis a l'Aran coincidiria amb la que es registra en d'altres regions on hi predomina l'herència indivisa. Com assenyala Lamaison (1979:743), aquesta pràctica entra en contradicció amb la lògica d'un sistema fonamentat en els intercanvis entre cases i en la preservació de la identitat de cadascuna d'elles, ja que condueix a la concentració dels béns, a la desaparició d'algunes cases i al sacrifici d'un elevat nombre de cabalers⁵⁶. No obstant, un cert nombre de casaments d'aquesta mena en el passat ha pogut resultar fins a cert punt inevitable. El camp de l'acció social, sense ser tancat, es concentrava fonamentalment dins de l'espai del veïnat i del parentiu. Alhora, la mobilitat fora dels límits del propi poble (amb motiu dels treballs estacionals, les fires, les festes majors o les romeries), solia canalitzar-se a través de relacions socials preexistents. En uns pobles en els quals el volum de població era reduït i l'endogàmia local elevada, les relacions de coneixença i d'amistat acabaven per encavallar-se amb les familiars.

En aquest sentit, la frontera de les relacions de parentiu definida per l'Església no necessàriament havia de ser idèntica a la que consideraven com a tal les persones afectades. En el quart grau canònic, els matrimonis podien no ser vistos pels seus propis actors com a realitzats entre consanguinis: eren casaments entre persones conegudes a través dels quals es renovava la familiaritat, però socialment no hi havia sempre consciència de casar-se amb un parent. Les relacions de parentiu fornien la base de nous projectes d'aliança, sense que forçosament primés en ells la intencionalitat d'un aranjament matrimonial.

D'altres tipus de casaments, no obstant, en presentar majors avantatges en relació amb l'herència indivisa, indueixen a creure que podien respondre a estratègies deliberades. En les aliances matrimonials de les societats rurals hi ha, sobretot, pràctiques correctives dels sistemes d'herència o com a resposta a la maximització de la força de treball, la supervivència en moments de crisi econòmica, la necessitat de solidaritat o, simplement, la repetició d'una familiaritat com a camp privilegiat de coneixença. Si bé en totes les pràctiques d'aliança aquestes funcions hi són presents, el

---

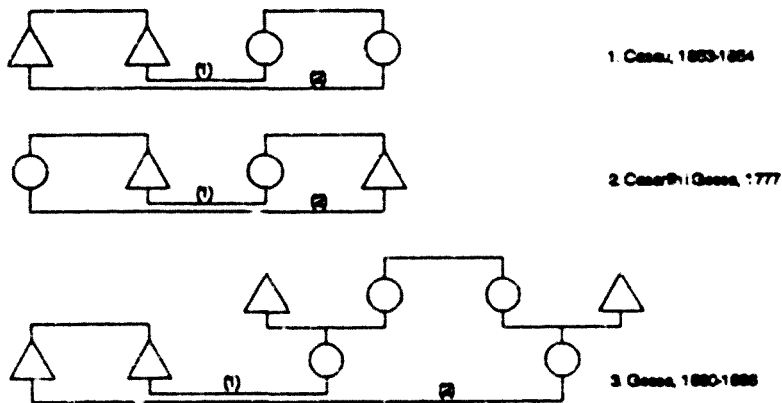
56. Pel contrari, enfront de la linealitat característica del sistema d'herència indivisa, en les societats on hi predomina la divisió dels béns entre els descendents, el casament entre parents contribueix a la recomposició dels patrimonis (cf. Mira, 1980; Bestard, 1991, 1992).

major èmfasi en una o altra o les formes que se'n deriva depenen de factors com la forma de transmissió del patrimoni i la posició social de les cases implicades.

L'intercanvi de cònjuges entre dues fratries (com el casament de dues germanes amb dos germans o d'un germà i una germana amb una germana i un germà) feia possible crear lligams entre dues línies de successió, permetent la restricció de les possibles aliances i incrementant al mateix temps els lligams entre dues parenteles. De forma similar, i responent al mateix principi d'intercanvi, les aliances podien estendre's a àrees més allunyades de la parentela, com en el cas del casament de dos germans amb dos cosins. Aquests dobles matrimonis resulten significatius en proporcionar una superposició de múltiples relacions de parentiu entre les persones afectades (Segalen, 1985:159).

Diagrames D.

Estratègies matrimonials: dobles matrimonis

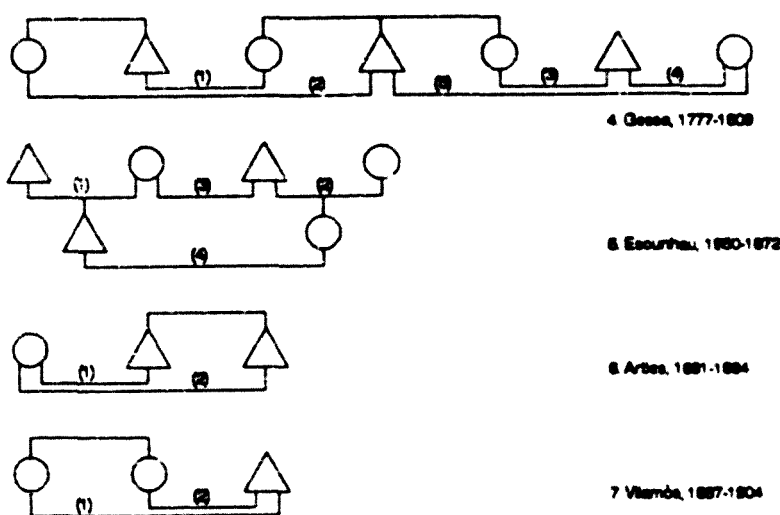
Font: Elaboració pròpia a partir de documentació notarial i privada diversa.

Els casaments de vidus podien constituir una ocasió òptima per intensificar les estratègies matrimonials. Les segones noces estaven sovint condicionades per factors demogràfics (la manca de descendència), d'organització del treball (la necessitat d'omplir el buit creat en l'explotació familiar), afectius o relacionats amb la necessitat de reforçar les aliances matrimonials (Segalen, 1985:128). La seva elevada freqüència les convertia en un dels dispositius utilitzats en el control de la transmissió de la propietat, i no constituïen una alteració dels mecanismes de la reproducció domèstica. La reconstrucció d'algunes genealogies permet observar què comportaven, a nivell d'aliances, els casaments de vidus. En un primer cas s'hi aprecia un ampli joc d'estratègies: després d'un doble matrimoni, un home es casava amb la segona muller del marit de la seva germana, tancant un cercle de reencadenaments. En un altre exemple, es fan entrar en

joc els fills dels matrimonis precedents de dos vidus que es casen entre ells. A part dels beneficis patrimonials i de la particular relació de parentiu que s'estableix, aquests casaments tenien avantatges morals derivats del casament de dos joves que vivien junts i entre els quals no pesava cap prohibició incestuosa. De la mateixa manera, el levirat i el sororat podien ser una bona solució pel vidu o la vídua amb fills de poca edat. D'aquesta forma, el dot no havia de ser retornat i l'aliança inicial es mantenia, aportant un recanvi al matrimoni trencat per la mort prematura d'un dels cònjuges.

Diagrames E.

Estratègies matrimonials: casaments de vidus

Font: Elaboració pròpia a partir de documentació notarial i privada diversa.

Igualment com la documentació històrica i la memòria oral constaten aquesta mena de casaments, la possibilitat que responguessin a arranjaments entre cases sembla augmentar en observar l'existència d'imposicions familiars en l'elecció del cònjuge. La intervenció activa dels pares en el casament dels fills estaria en relació directa amb la posició social de la casa i amb el paper assignat als cònjuges en la transmissió patrimonial⁵⁷. Així, per la seva transcendència, el matrimoni del fill elegit com a l'hereu d'una casa benestant solia intensificar l'interès dels pares en impedir un cònjuge iradequat.

57. Els informants solien situar en un passat difós l'existència d'imposicions matrimonials: "Sí, abans sí, també ho havien fet alguna vegada [d'arranjar casaments], però ja és més antic. De dir: 'Mira, a tu et convé aquest noi o aquesta noia perquè apuntarem les finques, o tenem un ramat d'ovelles', o el que sigui. Però aquí, com que no hi ha hagut massa gent amb massa poder en aquest sentit, que no tenen massa propietats, ni massa ramats de bestiar, ni massa diners tampoc, pues tampoc no [ho] han pogut fer massa tot això. Aleshores aquí ha sigut sempre un país, aquí a La Vall d'Avan, que [els joves, en casar-se] han gaudit de molta llibertat. O sigui, que han fet sempre més o menys el que han volgut" [MPL].

Almenys fins al primer terç d'aquest segle, hi ha constància tant de matrimonis fets a proposta dels pares com de situacions en què la seva voluntat fou determinant en la ruptura d'un festeig. En aquests casos, la recerca d'un cònjuge podien dur-la a terme directament els pares, entre les cases veïnes o d'altres pobles d'on se sabia que hi havia algun noi o noia en edat de casar-se, o bé a través d'altres parents o amics⁵⁸. La informació sobre els possibles candidats circulava sobretot a través de les mares i les àvies: com a dipositària de la memòria genealògica, la dona era qui millor coneixia les relacions de parentiu i la situació de cadascuna de les cases del poble i de la seva rogalia⁵⁹.

Quan no es trobava un cònjuge adequat podia requerir-se la intervenció d'altres persones. Els intermediaris solien ser individus que, a causa de la seva professió (artesans, venedors ambulants), circulaven dins d'una àmplia àrea geogràfica i tenien una vasta xarxa de contactes⁶⁰. La figura del matrimoniier apareix sobretot associada a individus que no havien aconseguit casar-se al seu moment a causa de l'edat o per les qualitats del seu caràcter (com la tímida o la indecisió). En d'altres casos, eren els parents o els veïns casats fora de la comarca els què podien accomplir aquesta mateixa funció⁶¹.

El sistema hereditari, en qualsevol cas, convertia al matrimoni de l'hereu en el més important i aquell que mereixia una major atenció. Un cònjuge, perquè fos adequat,

58. La *Memòria de Casa Lobató* recull diferents situacions en què van convenir-se casaments. Al 1859, un fill de la casa que estava a Barcelona per aprendre un ofici, va rebre l'oferta d'una germana casada a Escunhau que "li escrigué proposant-li que en Casa Guellarda de dit poble d'Escunhau [hi] havia una hereva que ocupava una bona posició [així] com les bones circumstàncies de la munyona. Fou suficient dita carta per venir i efectuar dita proposició". Al 1926, "al venir jorns de Barcelona Filomena i Anton Cabreró, se projectà de casar-se lo seu fill Lluís amb Ascensió [neta de Filomena]. Per dit objecte vingué dit Lluís i quedaren agradats i conformes de casar-se". En aquest cas, a més, a produïa un cert reencadenament: una germana del nuvi estava casada a casa Rosta de Saldarú, d'on havia sortit l'àvia de la núvia. També, als anys trenta, la sogra de l'hereu de la casa "al ser a Barcelona se li proposà lo casament de Manuel de Tirrua amb la seva filla Júlia, lo qual des de jove vivia en l'Argentina amb la damés família, efectuant-se lo matrimoni".

59. "S'assentaven a la nit allí, a la vora del foc, i mira: 'Aquest xicot per la nostra antra bé, i per la de fulano li antra bé aquest noi, que són dues cases bones...' [TMG].

60. Els matrimoniiers són recordats "com a tractants per a buscar noies" [TCA] i solien proposar el matrimoni amb dones de les comarques pobres veïnes (com el Pallars i la Ribagorça). La seva intervenció es limitava a informar de la posició dels candidats i a posar les parts en contacte: "Escolta, si vols jo us buscaré pel vostre xicot una xicota allà [a la Ribagorça]. Llevons anava a l'altre costat: 'Escolta, mira, allà hi ha un noi que potser t'antra bé per tu. Si voleu jo us posaré d'acord'" [TMG].

61. Aquest seria el cas d'una proposta matrimonial feta per carta el 1899 a una casa de Vilamòs per part d'un veí que residia a Maasalcoreig (Segrià). El text és prou eloqüent en relació amb els factors que intervenien en aquests casaments: "La parienta de Artues, que casamos en este pueblo, ha tenido tan buen comportamiento que todos tienen puestos sus ojos, como suele decirse, y se casarían aquí algunas arañas si hubiese ocasión de verlas. Entre los que quisieran una araña hay el heredero de la segunda casa del pueblo, y no hay más gente en dicha casa q se el muchacho, su padre y la esposa de éste, de 2º matrimonio o madrastra, que no ha tenido hijos, y tienen un grande patrimonio, aun que hay alguna deuda, que no habiendo familia presenta buena colocación. Como nosotros no tenemos parientas que por sus circunstancias y dote merezcan colocarse allí, y viendo los deseos de esa familia de tener una araña (que a la verdad son de mejor gobierno que las de aquí), hemos pensado en tu hija Gertrudis, si no tiene compromiso ni aspiración alguna en ese país y le conviniere venir a éste, pues a nuestro juicio podría ir tan bien como en ese valle, sino mejor, con la circunstancia que aquí las mujeres no trabajan sino los leves quehaceres domésticos. El muchacho es de buen fisco y de apacible carácter, como su padre y tía, y antigua familia. Por lo tanto, si os convenía este partido, se hablaría y después se podría ver si convenía o no realizarlo. En cuanto al dote, os bastaría lo que le daríais colocándola en una casa regular de ese país (para trabajar y comer patatas), con la diferencia de que aquí se pagan los adotes en menos tiempo, pues la costumbre de este país es dotes de miseria, inútiles. Tras ella, podrían quizás venir otras de menor clase" [Archiu dera casa Joaniquet, doc. 561].

havia de complir fonamentalment tres condicions. D'una banda, tenir la capacitat per aportar un dot equivalent a la posició social de la casa on es traslladaria a viure després del casament. Excepte quan l'hereu era fill únic o quan es tractava d'una pubilla, els matrimonis dels hereus eren els que permetien exigir uns dots més elevats⁶². El valor del dot es fixava d'acord amb el patrimoni rebut per l'hereu i, en les negociacions que conclouien amb la signatura dels capítols, calia també contemplar l'import dels dots i l'legítimes a donar a la resta de fills. D'altra banda, les seves qualitats personals havien d'ajustar-se a les expectatives culturals del rol que tindria assignat després del casament, primer en la coresidència amb els sogres i, després de la mort d'aquests, en la direcció de la casa. La capacitat de treball, en aquest sentit, era la qualitat més apreciada en els candidats d'un i altre sexe⁶³. La finalitat que tenia el matrimoni de l'hereu de garantir la continuïtat domèstica, finalment, convertia en no desitjable el seu casament amb l'hereu d'una altra casa. Aquest tipus de casament comportava la desaparició forçosa d'una de les dues cases pel que abans que recórrer a aquesta alternativa es preferia nomenar un altre fill com a successor⁶⁴.

Amb tot, la imposició del cònjuge per part dels pares, malgrat el seu control estratègic dels béns familiars, no sembla haver estat una pràctica habitual. L'exigència paterna havia de comportar una tensió potencial en les relacions familiars difícilment compatible amb la coresidència i la dependència mútua entre les diferents generacions a l'interior del grup domèstic. La valoració de l'atracció amorosa i de l'afectivitat en les relacions de parella, abans i després del casament, ha sofert no obstant això, una transformació important al llarg d'aquests dos últims segles, sobretot per la difusió al llarg del XIX del model conjugal inspirat en el romanticisme. En les societats rurals europees, aquesta empresa ideològica de la burgesia va fer-se especialment sensible a finals del segle passat i en la primera meitat de l'actual.

Enfront de la imposició paterna, la modulació dels gustos i dels sentiments per mitjà de la socialització (Bourdieu, 1991:263-265; Vernier, 1991) i la delimitació dels espais i dels moments per les relacions entre els joves de diferent sexe, han constituït mecanismes de control més eficaços en l'elecció del cònjuge, permetent fer compatibles els interessos que entren en joc en el matrimoni des de la base del consens. En aquest

62. "Ja intentaven que fos una dot més o menys que anés bé. Això si es tractava també d'una dona que venia també d'una altra casa bé. I llavors, dos cases més o menys del mateix nivell econòmic, pues ja feien una cosa ben vista, que quedés bé. Perquè, clar, si que volien fer és que la noia aquella d'aquella casa anés a una altra [de bona posició]. Havia de quedar bé la cosa" [PLG]

63. "Buscaven una noia que fos bé per la casa que li traven, que no fos d'aquestes gandules. Que anés bé per la casa. De pagesos buscaven una noia valenta, que no li fes por la terra i la feina de casa [...]. I si portava herències ella, millor encara" [BGL]. "Mira, aquest noi és un bon noi per casa teua, és valent... Perquè es tenia que buscar gent valenta per treballar els camps" [TCA]

64. "Jo ja en tenia prou [amb la propietat de la dona], no en necessitava tant [...]. Si que es poden junjar [els béns de dues cases], però perquè tant patir? Com més tens, més tens de treballar [...]. Jo era l'hereu de casa meua. Sin embargo, usag renunciar a ser hereu per assar-me'n arab la dona que em usag casar [...], perquè la meua dona era pubilla [...]. Treballar en dues cases tampoc ho podia fer" [BRE]

sentit, els balls, les festes majors i els aplecs, les reunions familiars o els treballs col·lectius han estat, fins a mitjan aquest segle, les ocasions més recurrents en la formació dels projectes matrimonials dels aranesos. Des de les primeres aproximacions fins al procés de festeig més formal, el protagonisme en les relacions de parella estava en mans dels propis implicats, malgrat que tot transcorregués a la vista de la resta de veïns i que s'hagués de comptar, finalment, amb el consentiment dels pares.

Les consideracions patrimonials i les preferències paternes, en definitiva, no sempre eren determinants. Igualment com passa amb els casaments arranjats i les estratègies matrimonials, hi ha alguns elements que permeten constatar que la voluntat de la parella podia acabar imposant-se, tot i que la seva freqüència escapa també a una avaluació precisa. Una part, com a mínim, dels naixements registrats a les actes parroquials com a il·legítims responia a un intent d'escapar a les prescripcions matrimonials. Un embaràs podia forçar a canviar l'opinió dels pares per les conseqüències tenia aquest davant de la crítica social⁶⁵. La forta davallada que experimenta la taxa d'il·legitimitat a partir dels anys cinquanta (passant del 25 per mil del segon quart de segle al 7 per mil) seria, en aquest sentit, un indicador del menor control familiar del casament. En d'altres casos, el matrimoni per rapte permetia eludir també l'oposició paterna al cònjuge elegit⁶⁶.

No obstant, la voluntat dels fills solia acabar per imposar-se en el curs de la negociació que tot matrimoni comportava sense arribar a adoptar posicions de força com aquestes. De fet, mentre que el control patern sobre l'herència era un factor dissuasori pels joves, la necessitat de garantir la continuïtat domèstica els hi oferia a aquests una certa capacitat de pressió. Si d'una banda la imposició del cònjuge podia dificultar l'harmonia a l'interior del grup domèstic, la negativa a l'elecció del fill constituïa una amenaça davant de la possibilitat que aquest abandonés l'explotació domèstica i no atengués als pares en la vellesa⁶⁷.

65. Segons escriu Jusep Moga Pont d'un oncle seu, "dit Pere, a l'edat de 24 anys se n'anà a Barcelona [on] aprengué l'ofici de blanquejar la cera i fer ciris [...]. La causa d'haver-hi anat fou perquè son pare no volgué de casar-se [que es casés] amb una noia de Casa Benito que estava de criada a casa nostra, la que d'ell tingué una noia anomenada Francisca".

66. Una de les filles de casa Lobató va casar-se al 1785 "a disgust de la família. Dit Jaume se l'emportà robada".

67. El casament de Maria Moga-Pont amb un cosí germà seu al 1896 il·lustra, alhora, com els pares podien acabar accedint al cònjuge elegit pels fills (inclús en contra dels seus interessos) i com no tots els matrimonis consanguinis eren fruit d'una estratègia familiar: "Al proposar-nos lo casament de Rosalia [la segona filla] antes valgué sapiguem de mon cunyat Jaume i Lluisa dient-los que la mia voluntat era de què Maria fos hereua de casa nostra, contestant-me que de cap manera consentrien que Joan son fill se n'anés de casa, atesa la gran amistat que amb ell tenien. Antes de fer los capítols, Jaume ja m'havia prevengut i volia que Joan fos lo seu hereu i de no ser-ho amb sentimient se veuria obligat a nomenar a son fill Alfonso. No vaag poder de menos que de consentir a les seves siglaques, si bé contra la meua voluntat".

6.3. LA CONTINUÏTAT DOMÈSTICA EN LA REPRODUCCIÓ SOCIAL

El casament, a l'Aran, no era un acte transcendent només per les cases que entraven en relació a través de l'aliança i pels propis contraents, les quals adquirien des d'aquell moment de forma completa l'estatus d'adults, sinó que afectava el conjunt de la comunitat local. La casa adoptava un protagonisme important en el curs del procés matrimonial, però el matrimoni també constituïa un afer del poble i aquest no quedava al marge de la seva regulació i control. La xarxa de les relacions veïnals es redefinia amb cada nou matrimoni i, a causa de l'organització comunal, la reproducció domèstica comportava a la vegada la de la pròpia comunitat. De fet, a través de l'aliança i l'herència, allò que feia la casa era assumir formalment els mecanismes de la reproducció social local (Comas d'Argemir, 1992).

El control social del matrimoni

La importància del matrimoni en l'organització social i la seva reproducció explica la necessitat de vigilar-lo d'alguna manera perquè es realitzi d'acord amb les necessitats de les cases i de la pròpia comunitat local. La delimitació dels espais de la sociabilitat juvenil i la ritualització de part del procés matrimonial permetien una intervenció activa del poble davant d'un afer que, als ulls dels seus actors, tenia sobretot una dimensió personal i familiar. Els rituals de casament fornien una guia de conducta pels individus i permetien esmoreir les tensions que tot matrimoni comportava.

El matrimoni s'integrava en els mecanismes de sociabilitat del poble. Els jocs infantils i la integració dels individus en els grups de joves constituïen una iniciació a les relacions veïnals entre els adults. Els veïns no només es feien presents en la prestació de serveis sinó que també intervenien en qüestions familiars, vetllaven pel comportament moral dels membres de la comunitat i actuaven com a mitjancers en els conflictes domèstics i entre les cases. En els casaments, la pressió veïnal s'exercia en tres direccions: en un pla econòmic i polític, a través de les normes que regulaven la pertinença a la comunitat local; per mitjà de la crítica social, que constituïa un poderós mecanisme de control dels comportaments; i mitjançant determinades accions rituals que permetien una sanció simbòlica quan s'actuava de forma contrària als preceptes morals de la comunitat. Per això, bona part del procés matrimonial tenia una dimensió pública: la publicitat esdevenia la millor garantia de l'acceptació social del matrimoni mentre que

els casaments silenciosos, aquells que pretenien allunyar-se de la complicitat col·lectiva, eren sospitosos d'ocultar una conducta inconvenient (Zonabend, 1980:180)⁶⁸.

El grup de joves adquiria una rellevància especial en el control social del matrimoni, sobretot a través d'actuacions rituals que tenien un caràcter punitiu i que es duïen a terme en el temps que anava des de les amonestacions fins després de la boda⁶⁹. En el moment en què el casament s'anunciava formalment, el paper dels joves reprenia la força que havia tingut durant en el procés d'acostament de la parella. La condemna dels joves es dirigia preferentment contra aquells matrimonis en els quals s'hi contemplava una major intervenció de l'interès o que no s'ajustaven a les preferències socials: el casament amb forasters, de vidus o d'individus de diferent posició social (Soulet, 1987:346). El nuvi havia de compensar als membres del seu grup d'edat tant l'abandonament que comportava el seu nou estatus de casat com la pèrdua d'un cònjuge potencial. Dins del seu poble, el nuvi solia convidar als seus amics o a tot el jovent a beure o a sopar i celebrava amb ells una festa de comiat. Pel contrari, quan es tractava d'individus de més edat (sobretot en el casament de vidus) o d'altres pobles, oferir diners als joves perquè ho festejessin pel seu compte, sense la participació de la parella de nuvis (Condó i Sambeat, 1896:230), es convertia en una exigència i aquells que no accedien a pagar la compensació reclamada s'exposaven a una acció sancionadora.

Pagar era entrada constituïa, en aquest sentit, un dels rituals més significatius del procés matrimonial a l'Aran. Quan un foraster es casava amb una noia del poble, just després de publicitar-se les proclames matrimonials a l'església, els joves es presentaven a casa de la núvia amb instruments musicals per reclamar diners al noi amb els que celebrar una festa⁷⁰. L'import de l'entrada variava segons el nivell econòmic de les cases implicades en el casament. Normalment, el nuvi no solia negar-se mai a satisfer aquest pagament, si bé podia produir-se un cert regateig entre la quantitat reclamada i la que ell estava disposat a pagar. Si es negava a pagar s'arriscava a ser ridiculitzat mitjançant un *calhauari*, "no deixant-los en pau ni de nit ni de dia fins el jorn de la boda, y fins després d'aquesta són acompanyats fora del terme si trasiladen llur estada a alre lloc" (Soler i

68. Els casaments solien celebrar-se al matí, molt sovint en diumenge, a la vista de tothom. Segons un informant, de la gent que es casava per la tarda es comentava: "Va, aquell és viduo" o "Aquell no es sol deixar veure". No era costum i si hi havia algú que es casés una mica així [sense deixar-se veure], era criticat. Era com si no fos festa" [TMG].

69. La finalitat de la intervenció del jovent en els rituals de matrimoni és controvertida. El grup de joves apareix alhora com a un grup institut per la comunitat i com a una associació espontània fruit de la voluntat dels seus components (Soulet, 1987:211). Així, la seva actuació pot interpretar-se com a un mecanisme de vigilància davant dels comportaments socialment incorrectes o, pel contrari, com a una crítica entranyada del control familiar i col·lectiu que pretén imposar-se al matrimoni.

70. "Per anar a demanar l'entrada tenia que estar foraster. [S'havia de pagar] tant com si se quedés [el noi] al poble [a viure a casa d'ella], com que s'emportés la noia" [TCA]. "Això ho havia de donar el xicot que venia a treure, que venia a buscar la noia al nostre [poble]. Un xicot de Vielha que hagués vingut a buscar una noia a Escunhau, havia de donar això. Això era per una convidada als xicots del poble" [BRE].

Santaló, 1906:47)⁷¹. El *calbauari*, no obstant, es feia sobretot en ocasió del casament de vidus. Els segons matrimonis se situaven al marge dels procediments habituals de festeig i feia que els joves els veiessin com a un afer de pura conveniència que reduïa, alhora, el seu camp matrimonial (Desplat, 1982:14-21). Si els vidus no accedien a convidar o a pagar al jovent, se'ls hi feia un *calbauari* consistent en un concert de tons dissonants, fent soroll durant la nit amb tota mena d'instruments (olles, timbals, esquelles, banyes d'animals)⁷².

La dimensió del matrimoni com a un acte que afectava a tota la comunitat local condicionava també el lloc de celebració de la boda. El costum de celebrar el casament al poble de la núvia ha d'entendre's en relació amb la residència patrilocal que s'adoptava en la majoria de vegades (Collomp, 1983:211-213). Quan el matrimoni comportava que la dona marxés a viure a un altre poble, la boda constituïa alhora una mena de comiat de la núvia i una exposició pública de què quedava ben casada. D'aquesta manera es reforçava el sentiment d'identitat, de pertinença a una casa i a una comunitat que el matrimoni feia abandonar. Amb el casament, la núvia deixava de viure amb els seus consanguinis per passar a residir amb els afins (quan s'adoptava la residència troncal), amb els quals no existia una relació afectiva prèvia i, sovint, eren uns desconeguts.

Poc abans del dia de la boda, però, el transport de la *carga*: ja era una primera acció ritual que representava la separació de la núvia del seu grup domèstic d'origen per incorporar-se a un altre. El trasllat del *noviatge* des de la casa de procedència de la núvia fins a la seva nova residència es feia davant de la vista de tot el veïnat i adquiria una especial espectacularitat en els casaments entre individus de pobles diferents. En la comitiva que es formava, la núvia anava damunt d'un cavall o d'una mula, seguida d'un o més animals de càrrega que portaven els baguls amb l'aixovar. Les cavalleries solien llogar-se i anaven guarnides amb ilaços al morrió i picarols o esquelles al pit, per tal de donar una major publicitat a l'esdeveniment. Les peces més vistoses del *noviatge* (com les vànoves i els coixins de punta) es col·locaven damunt de les arquees o dels propis animals perquè tothom pogués apreciar-les. D'aquesta manera, el coneixement del valor

71. Les ordenances locals havien regulat antigament el pagament de l'entrada. En un capítol acordat a Arròs e Vila al 1726 es fixava: "Que ningun home ni dona ni mossos fadrins ni altres paguen fer barrera ni inquietar ni provar als noius, tant noius com núvia, dels que entraran en dites universitats sinó que demanar als noius que entraran 6 rals de moneda corrent en Aran i, si no els hi volien pagar los dits noius, demanaran justícia als consols de les dites universitats que ells los ho faran pagar".

72. Una disposició recollida als capítols de vila de Les dóna compta com l'actuació dels joves canalitzava, almenys en part, el control de tota la comunitat local sobre el matrimoni. En concret, davant dels problemes d'ordre públic que comportava el *calbauari*, el consell de la universitat va decidir prohibir-lo al 1720 instituint a canvi el pagament d'una compensació: "Considerant i veient los gran danys se son suscitats i ruyes en la vila de Les en fer callauaris a los visados i viudes, i per evitar en lo successiu escandal i divisions en dita vila, hem capitulat i ordenat que d'aquesta hora endavant no se paguen fer més callauaris baix la pena de un castig rigorós a coneixement de la vila, sinó que los visados que se casaran pagaran a la vila 9 francs francesos i les viudes 3 francs". La mateixa mesura va acordar-se també a Arròs e Vila a la mateixa època: "Se capitula fortament que ninguna persona dels dits pobles d'esta hora en avant no pagui fer escallauari ni esquellada ni amb d'altres instruments ni paraules ni obres per la via d'escaluar [...] i això per privar altres i escandols i altres males obres".

del dot aportat, que havia estat negociat prèviament entre les cases dels cònjuges, adquiria un caràcter públic.

A banda dels convidats pels nuvis i les seves famílies respectives, alguns dels actes del dia de la boda també constituïen una exhibició davant del veïnat. En el seguici que duia els nuvis des de les seves cases fins a l'església i d'allí fins al lloc on se celebrava el convit de noces, els participants mostraven formalment l'aliança a través de la seva disposició. A principis de segle, fins arribar a l'església, les dues famílies es posaven l'una darrera l'altra, amb el nuvi i la núvia al davant dels seus respectius parents i convidats, mentre que aquests es col·locaven, en relació amb ells, en funció de la distància de parentiu (Soler i Santaló, 1906:47-48). Els veïns sortien al carrer per veure passar la comitiva, mentre que el nombre de convidats i la seva indumentària contribuïen a prestigiar el casament i a les cases que el celebraven. Acabada la cerimònia, els assistents es dirigien al convit formant un sol grup amb els nuvis i els seus pares al capdavant, indicant d'aquesta manera el canvi produït en les relacions de parentiu: la unió de les dues famílies. Sovint, a l'entrada del lloc on es feia el banquet nupcial o a la mateixa sortida de l'església, els nuvis havien de passar per sota d'un arc de flors que simbolitzava l'aprovació del matrimoni realitzat⁷³.

La crítica social del matrimoni no acabava amb la festa de la boda. La nit de noces, justament, era la darrera ocasió en què l'opinió del poble es feia sentir d'una forma oberta. Els joves aprofitaven aleshores per fer bromes de tota mena als nou casats (com tirar sal o plomes de gallina dins del llit, fer soroll per no deixar-los dormir o despertar-los amb l'excusa d'oferir-los xocolata desfeta o brou per beure dins d'un orinal) (Bellmunt, 1991:76)⁷⁴. Si el casament no havia rebut la seva aprovació, el *calhauari*, amb cançons burlesques amb al·lusions als nou casats i tota mena de sorolls dissonants, durava fins aquella mateixa nit⁷⁵.

Donada la seva transcendència pel conjunt de la vida local, el canvi d'estatus que comportava el matrimoni pels individus, de solters a casats, era objecte d'una última representació social a través del ritual. Cada any, per Sant Joan, les darreres parelles casades del poble esdevenien els protagonistes més destacats de la festa de l'*haro*. L'*haro*

73. "Si la noia hagués estat dolenta i mala fama, no li feien un arc de flors a la sortida de l'església. Al contrari: el *calhauari*" (BGL).

74. "Cuando son personas de significación, se tiene dado el caso de penetrar la banda de música en la misma habitación, valiéndose, para poder realizar estas bromas, de desarticular previamente las puertas del dormitorio o impedir de cualquier modo puedan cerrarse las mismas" (Bouza-Brey, 1986b:312).

75. "Algunas veces he visto que, des de que's neguen a pagar l'entrada fins que s'han casat, los pobres promesos no poden eixir de casa sense veure's escamesos de tota la fadrinalla del poble, armada ab totes les esquelles que han pogut remoure, cantantos algunes cançons que, sense ser insolentes, no són gayre grates a les orelles dels promesos. Quan van a missa y a rosari, les esquelles los hi toquen la marxa, quan se'n tornen a casa, dos quartos del mateix. Quan van a casar-se, aixís com quan se'n tornen, no hi manca la música estranya; y si per cas han d'anar a veure a poble foraster, les esquelles los fan música y escolta fins que arriben a fora terme, y fins aleshores los promesos no s'adonen de que són casats, puix abans los semblava en infern" (Crivillé i Saubatz, 1896:230).

és un tronc d'abet que, després de treure-li les branques i l'escorça i d'esberlar-lo per la part més ampla, es plantava en un forat fet enmig de la plaça. A Les, on la festa segueix celebrant-se encara avui⁷⁶, dies abans de plantar l'*haro*, l'últim casat del poble és l'encarregat d'anar a buscar-lo i de preparar-lo. La tarda de Sant Pere, els músics i els fadrins van a buscar en cercavila a les dues darreres parelles casades aquell any, una de les quals prepara una corona i l'altra una creu de roses. Després, formant una comitiva amb aquestes dues parelles al davant, van fins a la plaça on hi ha la gent esperant. Un cop plantat l'*haro*, els dos nois s'hi enfilen fins dalt per coronar-lo amb la creu i la corona i després, junt amb les seves dones, són els encarregats d'obrir el ball. La vigília de Sant Joan es procedia a cremar l'*haro* plantat l'any anterior⁷⁷.

En el curs d'aquest segle, el matrimoni ha anat tendint a valorar-se cada cop més com a un afer de la parella i de les seves respectives famílies. Enfront de la dimensió pública que havia tingut el casament, a través de la qual el poble atorgava el seu reconeixement (Belmont, 1978:652-653), el procés matrimonial s'ha privatitzat a la vegada que la comunitat local ha anat perdent la seva anterior capacitat de control. A l'Aran, a partir dels anys vint, la cerimònia del casament va començar a considerar-se com el moment més important de tot el procés matrimonial. Així, les bodes deixen de celebrar-se al poble de la núvia per cercar llocs especials que ofereixen una major privacitat i prestigien a les famílies implicades (com Montserrat o el Sant Crist de Balaguer, primer, o, actualment, inclús a l'interior de la vall: Sant Joan de Toran, l'Artiga de Lin o Montgarri). De la mateixa manera, mentre que a principis de segle era habitual que els pares no estessin presents en la cerimònia, amb la generalització del costum de realitzar el convit nupcial al restaurant la seva assistència ha esdevingut imprescindible. En definitiva, les noves formes de celebrar el casament denoten una major individualització del matrimoni alhora que indiquen canvis en la seva significació social.

Parentiu i veïnatge

Igualment com passa amb l'herència, el camp de l'aliança ha estat generalment analitzat només des de la perspectiva domèstica. El matrimoni constituïria el principal mecanisme que posa en relació les cases entre si, afavorint la creació i/o l'enfortiment de vincles que

76. Si bé actualment la festa de l'*haro* només se celebra a Artes i Les, aquest havia estat antigament un costum estès arreu de la vall. A Gessa, segons Moga-Pont, "era costum antiga la vigília de Sant Joan anar de processó a cremar lo taro i, una vegada cremat, la gent se'n portaven trossets de carbó que anaven a posar-los a les finques. L'últim que es casava tenia que fer lo taro i col·locar-lo a la placeta davant de Sant Martí" (1936:139).

77. Antigament, segons Soler i Santaló (1906:43), el protagonisme dels nou casats era encara més destacat. L'*haro* quedava plantat a la tarda de Sant Joan en el curs d'una festa organitzada per part de tots els casats del poble. La primera casada de l'any, portant el vestit del dia de noces, era l'encarregada d'obrir el primer ball, el qual estava reservat a totes les que s'havien casat durant aquell any.

poden activar-se sobretot en moments de necessitat. Des d'aquest plantejament, el casament és un moment crític en la història de cada casa i requereix d'una vigilància estreta per part de les famílies implicades. No obstant, una dimensió menys apreciada del matrimoni són les seves conseqüències sociològiques dins de la comunitat local. A l'Aran, el matrimoni adquireix una rellevància especial a aquest nivell no només per les petites dimensions demogràfiques dels pobles de la comarca sinó sobretot pel control que aquests, com a entitats polítiques, han exercit sobre els recursos.

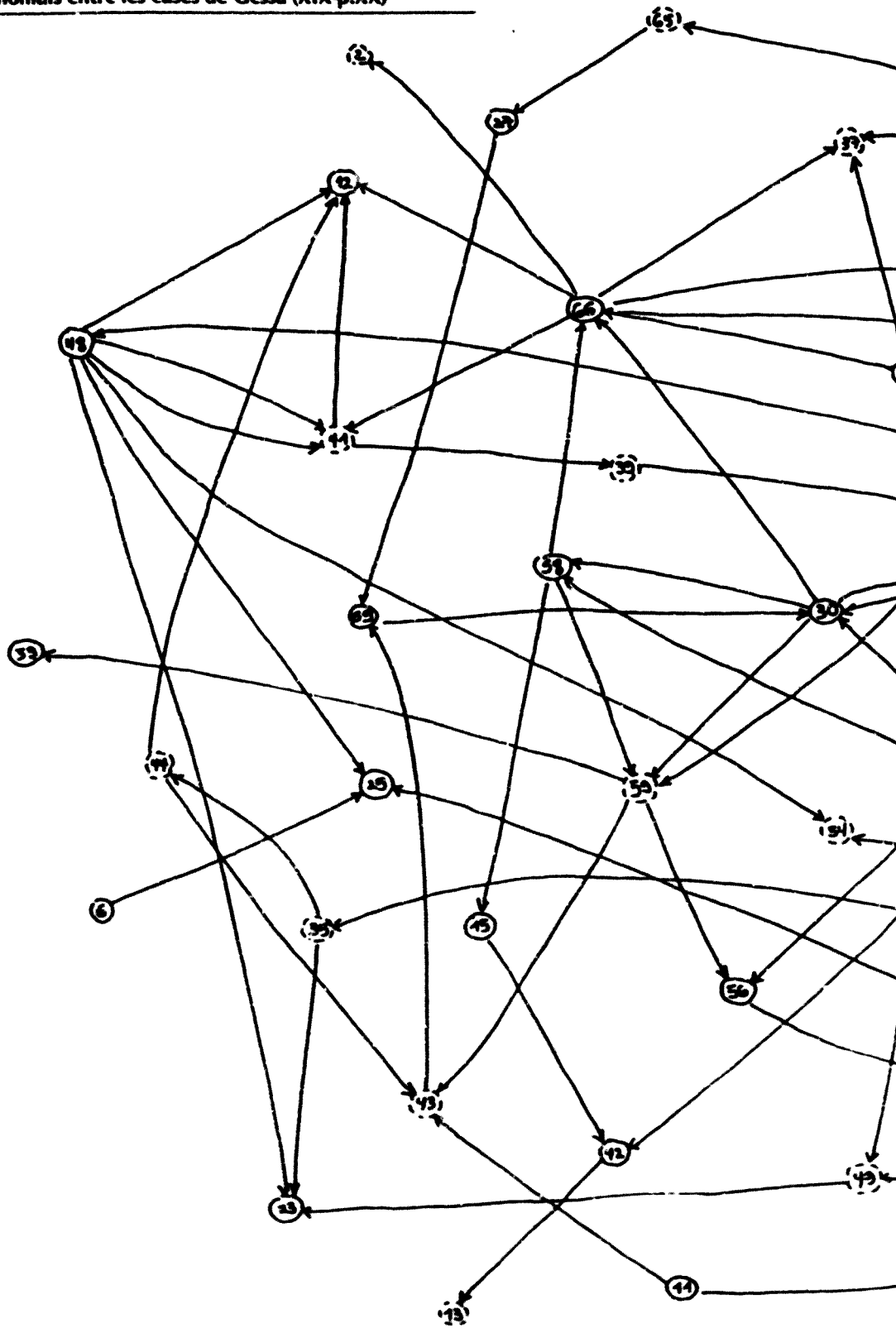
L'anàlisi de les relacions d'aliança establertes per les cases de Gessa al llarg del segle XIX i el primer quart del XX permet apuntar algunes consideracions entorn de les relacions entre parentiu i veïnatge⁷⁸. La representació gràfica dels vincles de parentiu existents a l'interior d'aquest poble posa en evidència, de forma immediata, la complexitat de l'entramat de les relacions locals. Amb poques excepcions, totes les cases que hi havia a Gessa a mitjan el segle passat mantenien relacions de parentiu amb, com a mínim, alguna altra casa del poble. D'aquesta manera, la totalitat dels veïns seria susceptible de ser integrada, a través de la consanguinitat i de l'aliança, dins d'una mateixa genealogia. La direcció dels intercanvis matrimonials entre les cases i la seva diferent intensitat, no obstant, han estat variables d'uns grups domèstics als altres.

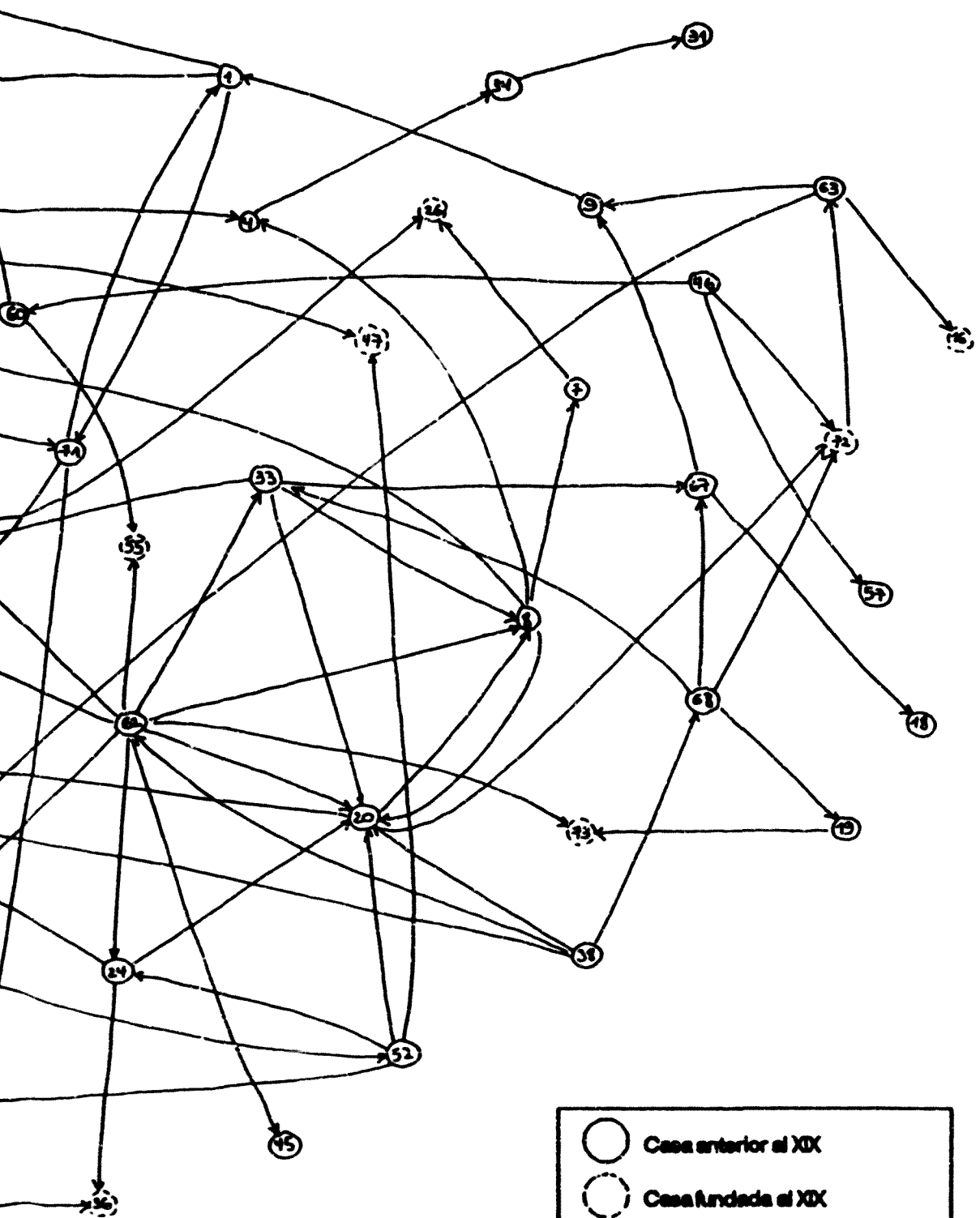
La profunda alteració demogràfica que experimenta la comarca al llarg del XIX té una incidència directa en les relacions locals. De resultes d'aquest procés, Gessa passava de tenir aproximadament un centenar d'habitants en començar el període fins a assolir el seu màxim històric al 1860 amb 316, per tornar a decreïxer des d'aleshores fins als 188 habitants de l'últim cens del segle (i amb una població de fet encara menor). Els canvis produïts en el creixement vegetatiu no expliquen la totalitat d'aquest procés i allò que el moviment de la població reflecteix és, sobretot, una variació en relació amb el nombre de cases del poble. En concret, a Gessa van obrir-se una vintena de cases durant la primera meitat del segle passat mentre que des d'aleshores fins a principis del XX se'n va tancar un total de 46.

L'obertura de cases noves no era un fenomen inèdit en la història local. De les 48 cases fundades abans del XIX que es mantenien a principis de segle, 19 s'havien constituït al XVIII i 17 al XVII. Malgrat que no és possible conèixer amb exactitud la

78. La informació emprada prové d'un manuscrit escrit per Moga-Pont al primer terç d'aquest segle. Malgrat la riquesa de les seves dades (que difícilment podrien ser elaborades avui en haver desaparegut part dels arxius locals), el document presenta alguns problemes metodològics. L'autor, que va accedir a una documentació original abundant, reconstrueix una *Memòria de les cases que han estat en Gessa des del segle XV fins a les últimes apuntacions [del] 1922* (1936). Des del seu punt de vista, la història del poble passa per la història de les seves cases i aquesta a través de la biografia dels seus caps de casa (cf. Augustina, 1992:338-339). El text només fa referències marginals a la posició social dels grups domèstics i a les formes de residència, per centrar-se en les causes de la seva fundació o clausura i en els matrimonis dels hereus (els cabalers apareixen solament quan funden una casa nova o quan es casen a Gessa). Cal tenir en compte que les informacions no han pogut contrastar-se amb d'altres fonts i que hi ha lligams de parentiu dins del poble que possiblement no apareixen al·ludits.

Diagrama F.
Intercanvis matrimonials entre les cases de Gessa (XIX-p.XX)

○	Casa anterior al XIX
○	Casa fundada al XIX
33	Pal. de la casa (V. Illots annexa)
→	Sentit de l'intercanvi matrimonial

Nota: Les claus utilitzades corresponen a la relació del quadre 6.3. de l'apèndix.
 Font: Moga-Punt, 1936. Elaboració pròpia.

freqüència de grups domèstics inestables (amb una curta presència al poble) als segles anteriors, la concentració en unes poques dècades de tantes cases noves responia a una major tolerància a la pressió demogràfica sobre els recursos locals. Els comuns de veïns aranesos van iniciar a finals del XVIII una política d'obertura a l'admissió de nous veïns, tolerant la rompuda i l'ocupació de parcel·les a les muntanyes comunals (Sanllehy, 1988:36), al mateix temps que anirien perdent gradualment el seu caràcter corporatiu. Alhora, el propi creixement demogràfic va facilitar una relativa diversificació econòmica, amb famílies que podien obtenir una part de la seva subsistència ocupant-se en activitats artesanals i comercials, tot i l'especialització creixent de les explotacions agràries en la ramaderia.

En la major part dels casos, tant abans com durant el segle passat, aquells que funden cases noves són cabalers nascuts al mateix poble. Davant del cost de la construcció, la compra d'un habitatge desocupat o la transformació d'una borda en casa constituïen les solucions adoptades amb una major freqüència. Així, la política hereditària de les cases podia afavorir la permanència dels cabalers al poble a través d'oferir-los, en diners o en béns, els mitjans necessaris pel seu establiment⁷⁹.

Pel contrari, la crisi demogràfica de la segona part del segle, a banda dels casos d'emigració individual, s'explica sobretot pel tancament definitiu de moltes cases. Aquest procés va afectar a la major part d'aquelles que s'havien fundat poques dècades abans però també a un nombre considerable de les cases més antigues del poble (algunes datades des de cinc segles abans). A cops, la manca de descendència va ser el desencadenant de la clausura, però el fet que no s'activessin els dispositius institucionals previstos per garantir la continuïtat domèstica s'explica per la seva coincidència amb un moment de crisi econòmica i pel fet d'afectar a cases que només disposaven d'uns patrimonis reduïts. No obstant, la meitat de les cases afectades per aquest procés van tancar en emigrar tots els seus components a terres occitanes (sent Tolosa, Agen i Bordèu els principals focus d'atracció). Aquestes apreciacions, a banda d'insistir en les transformacions que viu la societat aranesa en aquests dos últims segles (les quals havien de perturbar els mecanismes de l'aliança), constaten una mobilitat que ha estat, al llarg del temps, major d'allò que preveuen els dispositius de la reproducció social.

Tot i que l'entrada de cònjuges forasters ha estat habitual a Gessa, l'elevada freqüència dels intercanvis matrimonials a l'interior del poble havia de contribuir a la

79. Així, per exemple, els dots rebuts pels cabalers de casa del Biu van afavorir la creació de dues cases noves a la primera meitat del XIX: "Lo que fundà Casa Maña se deu Anton Caseny, sortit de Casa del Biu. Los del Biu per dot li donaren un tros de borda la qual utilitza per casa" (1936:347). D'altra banda, "lo fundador de la Casa Nel sigui Manel Caseny. Comprà la casa als de Martí. Sebastià [hereu del Biu] li donà a compte de la dot lo que importava la Casa Martí" (1936:346). Igualment, "los fundadors de Casa Tresa sigueren Miquel Blanc, sortit de Casa Brastet d'Unba, casat amb Teresa Moga, sortida de Casa Santjaume. Se li donà de dot un tros de borda" (1936:352). Finalment, "lo dir-se Casa Pepa prové de Pepa Moga, sortida de Casa Selina, casada amb Joan Moga, sortit de Casa Estrada de Bagergue, als quals los de Selina les donaren per la dot de dita Pepa un tros de casa per la part ue ponent" (1936:303-304).

creació d'uns lligams orgànics entre les cases del veïnat. Alhora, la incorporació de nous veïns també es recolzava sovint en relacions de parentiu preexistents, afavorint la continuïtat i l'extensió dels vincles familiars a l'interior de la comunitat local. D'aquesta manera, les relacions de veïnatge no es recolzaven únicament en la proximitat espacial de la residència, en l'assistència mútua dels grups domèstics davant de necessitats eventuais o en la seva participació en accions col·lectives (com el treball comunal o les festes): en el context social local, les relacions de veïnatge i les relacions de parentiu s'encavalcaven mútuament.

Les dades disponibles per Gessa no permeten reconstruir de forma detallada totes les aliances establertes dins del poble des de principis del segle passat, però sí que donen compte com aquestes no es produïen d'una forma aleatòria, malgrat la concentració dels intercanvis matrimonials en una àrea tan reduïda. En general, les cases amb una major antiguitat són les que ocupen una posició més central en la xarxa d'aliances, és a dir, aquelles que concentren un major nombre d'intercanvis dins del mateix poble. Així, vuit cases (d'un total de 72) intervenien en una tercera part dels intercanvis produïts durant el període d'observació i una cinquena part dels grups domèstics de Gessa participava de la meitat dels matrimonis realitzats.

La direcció dels intercanvis permet contrastar l'ideal cultural del matrimoni homogàmic. En aquest sentit, els grups domèstics que ocupen una posició millor dins del sistema d'estratificació local semblen tendir a cercar els cònjuges pels seus hereus fora i, al mateix temps, a casar el major nombre possible dels seus cabalers dins del mateix poble. El veïnatge, a cops a través d'afavorir l'establiment en un nou habitatge, podia esdevenir un element de compensació davant del relatiu descens social que havia de produir-se en el casament d'una part dels cabalers d'aquestes cases, a causa de les limitacions del seu camp matrimonial. Pel contrari, donada la seva transcendència, el casament de l'hereu exigia sovint cercar un cònjuge adequat, de forma més o menys expressa, dins d'una àrea geogràfica més àmplia⁸⁰. En l'extrem oposat de l'escala social, les cases amb menys recursos es veïen obligades també amb una major freqüència a sortir del poble per trobar cònjuges pels seus successors, mentre que la resta de fills difícilment acabaria per casar-se a la comarca i sovint empenien abans el camí de l'emigració. Cal tenir present que, donada la multitud de factors que condicionaven cada nou matrimoni, allò que pot observar-se a l'interior de la comunitat local són

80. El cas dels Lobató, l'únic pel qual es disposa de dades sobre el destí de tots els fills nascuts a la casa, ja ha estat emprat per il·lustrar la seva política d'afavorir el matrimoni dins de la mateixa posició social. Al llarg del XIX i el primer quart del XX, a causa de dues segones núpcies, els casaments dels sis hereus de Lobató van suposar l'entrada de dues dones del poble i d'altres sis cònjuges forasters (dos dels quals eren de fora de la comarca). A banda dels fills que no van arribar a casar-se, tres cabalers van fer-ho amb hereus o pupil·les d'altres cases del poble i la meitat dels dotze que van deixar Gessa també van entrar com a joves o gendres en d'altres cases.

fonamentalment tendències i no unes pràctiques repetitives. No obstant, l'anàlisi de l'aliança a nivell local indica que l'homogàmia afavoria que les relacions veïnals es vertebressin a través d'una xarxa d'intercanvis matrimonials entre aquelles cases que disposaven dels recursos suficients com per garantir la seva continuïtat.

Malgrat que la memòria genealògica difícilment podia tenir-ne sempre una consciència clara, els matrimonis comportaven a cops una actualització d'aliances anteriors. Així, per exemple, Joan Martí Moga-Pont, hereu de casa Lobató, es casava el 1809 en segones núpcies amb Rosa Moga "sortida de Casa Sanjaume", reprenent l'aliança establerta entre les dues cases a la primera meitat del segle XVII a través de l'hereu Blasi Moga i de Rosa Kiu. Al 1837, Francisco Moga-Pont es casava amb una noia sortida de casa Tera després que a mitjan el XVIII, tres generacions abans, s'hagués produït un intercanvi en el sentit invers. No obstant, la repetició d'aliances entre dues cases en diferents generacions presenta a Gessa una freqüència molt baixa. Les seves conseqüències en l'herència indivisa expliquen que no fossin una pràctica recurrent.

Pel contrari, els intercanvis múltiples entre tres cases eren molt més habituals i caldria preguntar-se, com Ciu Augustins (1981b:95), si no constituïen un model d'aliança privilegiat. A través de les relacions triangulars, les cases aconseguïen reencadenar les seves aliances mútues evitant les relacions prohibides com a incestuoses i obtenint, a canvi, uns avantatges sobretot de caràcter socio-polític. El cas de Gessa, tot i que en el període considerat l'emigració altera els mecanismes de la reproducció social, no fa pensar que aquests intercanvis cerquessin conscientment uns beneficis patrimonials. En tots els casaments d'aquesta mena realitzats al segle XIX i al primer quart del XX, sempre hi ha hagut una de les cases implicades que ha proporcionat cònjuges a les dues restants i una altra n'ha rebut més d'un, resultant unes com a afavorides i les altres com a perjudicades en el joc d'intercanvis. Així, tot i que aquests casaments restringien la circulació dels dots en un cercle estret, en la pràctica difícilment s'acabaven per equilibrar recíprocament i calia implicar-se alhora en d'altres relacions, triangulars o no, per assolir aquesta compensació⁸¹.

Són fonamentalment les cases més antigues del poble i que disposen d'uns patrimonis més adequats per fer viable l'explotació agro-ramadera aquelles que participen més d'aquest tipus d'intercanvis, ocupant sovint una posició estratègica en formar part de més d'un d'aquests cercles privilegiats d'aliança. La trama vertebradora de les relacions socials a l'interior de la comunitat local es recolzava a través seu. Cada

81. Per exemple, dos cabalers de Selina van casar-se amb les pubilles de Buxa i Mulié, mentre que una filla d'aquella darrera casa va casar-se posteriorment amb l'hereu de Buxa. Malgrat que no es coneix l'import dels dots aportats en cap dels dos intercanvis havia de ser desfavorable a la primera casa i beneficiós sobretot per la segona. No obstant, casa Selina esdevia la part beneficiada d'una relació igualment triangular mantinguda amb els de Jordana i de Robert, al casar dos hereus amb dues filles sortides d'aquestes cases.

nou matrimoni que s'inseria a l'interior d'aquest espai suposava la renovació de lligams anteriors i una intensificació de la proximitat social entre les cases implicades (cf. Héritier, 1981; Bonnain, 1986b). La resta de grups domèstics establerts al poble, per la seva banda, no quedaven al marge d'aquesta xarxa d'intercanvis però s'hi vinculaven generalment d'una forma perifèrica.

Amb els intercanvis triangulars, els lligams entre les cases del poble es constituïen sobre la base del parentiu, enfortint i estructurant les relacions veïnals. En el context de la societat aranesa, els veïns esdevenien imprescindibles per fer front a les necessitats de l'explotació agrària. Tot i que bona part del treball en cada explotació era aportat pel propi grup domèstic, la prestació recíproca de serveis permetia executar tasques que superaven la seva capacitat o superar els moments de crisi als que totes les cases estaven exposades. Alhora, aquesta trama social permetia atenuar l'enfrontament dels interessos particulars dins de la vida local, afavorint l'ordre social necessari per la gestió comuna d'una part important dels recursos de l'entorn i per la realització dels treballs col·lectius. El matrimoni dins la comunitat local donava lloc a una sobremultiplicació de les relacions entre les cases, en què la proximitat espacial de la residència es veia reforçada per la proximitat social que generava el parentiu (cf. Estrada, 1990). A través del casament, en definitiva, les cases no només construïen una xarxa de relacions que els hi permetia mantenir la seva existència separada sinó que s'inserien al si d'una estructura orgànica i articulada.

No obstant això, el poble com a tal no constituïa una instància decisòria en l'elecció matrimonial, malgrat que la condicionava indirectament a través de la socialització i dels mecanismes de control social i, més antigament, amb la regulació dels drets sobre els béns comunals. L'elecció del cònjuge era un afer que implicava sobretot els individus i les seves cases respectives, en un procés de negociació en què cadascuna de les parts podia adquirir una força diferent en funció dels interessos en joc. L'entramat social resultant de l'aliança no ha d'entendre's, doncs, com al fruit d'una estratègia intencional per part de la comunitat local sinó com a un efecte dels mecanismes de la reproducció domèstica.

Successió unipersonal, regulació demogràfica i accés als recursos

Els estudis sobre les societats pirinenques han tendit a focalitzar la seva atenció en el paper de la casa. De fet, la continuïtat domèstica explica la lògica de les institucions jurídiques que regulen la reproducció social i ocupa bona part del discurs dels actors socials⁸². No obstant, el predomini d'aquesta lectura en la literatura antropològica i

82. A casa Guilhamic de Les, "tenim unes propietats enormes per aquí dalt de la muntanya (...). Mira que vam passar moments d'apuro, de necessitat [però l'hereva] mai no va voler vendre res. Tot ho va guardar i l'Anònia perquè ella sempre pensava en la

històrica ha comportat una certa reificació del protagonisme de la casa en l'escena social, tot atribuint-li una mecànica de funcionament i unes conseqüències sociològiques ineludibles⁸³.

Des d'aquesta perspectiva, la transmissió íntegra del patrimoni a un sol hereu seria la principal garantia de la perpetuació familiar i comportava, a canvi, que els individus haguessin de pagar un alt preu. L'autoritat paterna, recolzada en el control estratègic del patrimoni, no només organitzava la participació dels membres del grup domèstic en el treball sinó que hauria estat també determinant en aspectes com l'elecció del cònjuge. El sistema hereditari imposaria la necessitat d'unes fortes estratègies d'aliança (i, en alguns casos, el celibat) per compensar les pèrdues derivades del pagament de dots i llegítimes, esdevenint les dones un element clau en el joc d'intercanvis matrimonials. Finalment, la pròpia socialització reforçaria, més enllà del marc jurídic, el funcionament de l'herència, facilitant l'assumpció de les diferències jeràrquiques dins la fratria i entre les generacions i contribuint a facilitar l'harmonia en les relacions familiars.

L'anàlisi de la pràctica social en perspectiva històrica mostra, però, la parcialitat d'aquesta interpretació. Fins la transformació social que han sofert les poblacions pirinenques a conseqüència de la seva integració en el mercat, la casa esdevenia, en efecte, un referent immediat de la identitat personal i la seva perpetuació tenia un paper clau en la reproducció social. No obstant, els principals mecanismes en què se sustentava aquesta (el matrimoni i l'herència), no responien sempre a les previsions jurídiques ni suposaven un acompliment estricte del model cultural de referència. Cada casament i cada transmissió hereditària es configuraven d'acord amb les circumstàncies conjunturals dels individus i les cases implicats i variaven en relació amb les seves condicions estructurals (Bourdieu, 1972). Així, més sovint del què habitualment s'ha considerat, els interessos dels individus podien actuar en oberta oposició a la voluntat familiar i els dispositius de la continuïtat domèstica estaven subjectes a una relativa variabilitat.

Tot i això, una altra dimensió igualment poc considerada de la continuïtat domèstica adquireix una rellevància especial en el cas de la societat aranesa. A l'Aran, la casa no constituïa una entitat social aïllada i autosuficient. L'adaptació a l'entorn de la vall ha passat històricament per la formació de comunitats locals que, articulant

---

família. Deia: "qui sap, els meus fills es poden casar i tindre fills..." [BGL]. El patrimoni familiar arribava a tenir inclús una forta càrrega emotiva pels membres de la casa: "Jo, la primera vegada que el meu germà va deixar de llaurar els camps, em van saltar les llàgrimes. Senzillament perquè jo durant molts anys havia anat a aquests camps amb els meus pares, amb els meus avis a conrear-los [...]. És a dir, aquell camp per mi era una mica la raó de la meua existència; era algo vital, era algo important" [ABV].

83. Com afirma Assier-Andrieu, "el model domèstic no pot ésser considerat com la clau de la reproducció social global dels grups pirinencs sense caure en l'exageració. Facilitada per una atenció més antiga i sistemàtica dedicada pels escrits jurídics, la seva lectura s'imposa d'entrada a l'observador, fins al punt d'oblervar altres aspectes, tal com les estructures comunitàries, menys immediats però innegables per captar el funcionament i l'evolució d'aquesta societat muntanyenca" (1984:18).

socialment i políticament els grups domèstics, controlaven i organitzaven la gestió d'una part important dels recursos necessaris per la subsistència. Amb això, malgrat que els interessos familiars semblen predominar formalment en els mecanismes de la reproducció social (i, de fet, la casa esdevé una instància decisòria a aquest nivell), les raons de l'herència indivisa i la significació del matrimoni han de ser contemplades també des de la perspectiva de la comunitat local.

La discussió relativa a l'origen de l'herència indivisa i la seva permanència ha estat un tema recurrent en la literatura antropològica i històrica. L'origen de la institució de l'hereu s'ha vinculat a la implantació de l'ordre feudal, en el què hauria facilitat la percepció d'unes rendes constants pels senyors i l'alliberament en cada generació d'un excedent de força de treball útil per la repoblació de noves terres (Terradas, 1980). Modernament, l'expulsió dels cabalers del camp hauria afavorit el desenvolupament del comerç i la indústria (Vicens Vives, 1984:40). Altre cop, no obstant, com a explicació històrica és una explicació insuficient: més que cercar unes causes remotes (discutibles pel cas de l'Aran com ho ha estat la importància que van tenir-hi el feudalisme i la reconquesta) (Bennassar, 1974:214) o argumentar la seva persistència en el temps en base als seus efectes externs, cal explicar la continuïtat històrica d'aquest sistema d'herència per les funcions que aconsegueix en el context en el qual té lloc.

Com a institució fonamental en la regulació de l'accés als recursos, l'herència indivisa es relaciona a l'Aran amb un sistema econòmic basat en l'aprofitament agro-pastoral de l'entorn en el qual, alhora, l'abast de la propietat comunal fa que només una petita part dels recursos siguin apropiats i transferits a través de la família. En aquest context, la continuïtat del patrimoni familiar afavoriria la indivisió d'unes finques generalment reduïdes i necessàriament diversificades (Viazzo, 1986:12)⁸⁴. Al mateix temps, la institució de l'hereu contribueix a la formació de grups residencials complexos, els quals disposen d'una major capacitat que els conjugals per ajustar els seus efectius laborals en funció de les necessitats de cada moment.

Les conseqüències d'aquest sistema, però, van més enllà del grup domèstic i de la viabilitat d'aquest com a unitat productiva. Juntament amb els bens familiars, l'hereu rebia dels seus pares el dret d'ús dels recursos comunals. La successió unipersonal contribuïa, així, a impedir un augment en la pressió sobre les pastures, les aigües i els

84 "Repartir la propietat generalment no es feia massa, perquè ja no era més divisible [...]. Les finques d'entre quatre i dotze hectàrees, que s'havia d'anar a dividir? Això era lo més bo de la casa. Si un camp és bo i el comences a dividir en quatre talls, no s'escau" [MMB]. "L'explotació familiar era relativament rentable com era, però si l'haguessin subdividit, no, no podia subsistir ni amb menys d'allò" [ABV]. Viazzo i Albera, comparant els diferents estudis d'antropologia social als Pirineus, el Massís C. Alps i les terres altes del nord de Portugal realitzats per Fine-Souriac (1977), Lantaison (1979), Wolf (1978) i O'Neill (1983), constata que "l'objectiu de les regions europees de muntanya sembla ser el mateix: la preservació de patrimonis territorials viables evitant la seva fragmentació" (s.d.:6).

boscós, i afavoria el seu aprofitament extensiu. Malgrat que, teòricament, la sola residència donava accés als comunals, si no es disposava de mitjans de subsistència en la pròpia comunitat local l'única alternativa viable solia passar per l'emigració. La capacitat forestal i pastoral de les muntanyes araneses podien haver tolerat, almenys en alguns pobles, una major pressió demogràfica però les terres baixes de la vall, on s'hi concentraven els recursos agraris, eren escasses a tot arreu⁸⁵.

Igualment, el matrimoni no només esdevenia una institució fonamental a nivell domèstic, en proporcionar el relleu generacional necessari pel funcionament de l'explotació agro-ramadera i la continuïtat de la casa, sinó que també ho era per la comunitat local. L'articulació de les cases a l'interior del poble es recolzava fonamentalment en les seves aliances matrimonials, tot i que d'altres elements com els treballs col·lectius, les celebracions locals, les prestacions de serveis i, sobretot, els mecanismes d'accés al veïnatge, contribuïen a reforçar-la. Els intercanvis matrimonials donaven un suport social i institucional a les relacions veïnals. La tendència a l'endogàmia local adquireix, amb això, una rellevància significativa per l'organització comunal (cf. Ravis-Giordani, 1987). Les relacions socials dins del poble no es desprenien només dels interessos comuns i de la proximitat de la residència sinó que s'estructuraven a través del parentiu, sobremultiplicant, dins d'un mateix espai social, els lligams que unien entre si les cases i els individus.

La reproducció domèstica implicava, en definitiva, la de la pròpia comunitat local (Comas i Pujadas, 1985:38). La continuïtat de les cases, a través de transmetre les seves propietats a un sol fill, suposava el manteniment d'un mateix nombre d'entitats amb drets sobre els comunals i contribuïa a preservar una jerarquia social diferenciada. L'articulació de la casa i la comunitat local en aquest procés és, per això, complexa. Traslladant a l'àmbit domèstic les tensions potencials que es deriven de la regulació demogràfica, la comunitat evitava haver d'assumir un control que hauria fet excessivament conflictives les relacions veïnals. I, al mateix temps, potenciant l'actualització i l'extensió dels vincles de parentiu dins del poble, les cases afavorien a què la comunitat local adquirís una consistència orgànica.

---

85 "La terra és un bé escàs a la Vall d' Aran i sempre ha tingut un preu alt [...]. Era un bé preciat. Per lo tant, era important aconseguir comprar-ne, fer-la créixer... I d'aquí la institució de l'hereu i la mania de les cases en no dividir l'herència" (ABV).

LA GESTIÓ COMUNAL DELS RECURSOS

Més enllà de les causes històriques que permeten especular sobre el seu origen i vicissituds, la llarga permanència de l'organització comunal a l'Aran cal explicar-la en relació amb l'adaptació de la població a l'entorn i, amb això, al caràcter predominantment ramader de la seva economia. La gestió comunal dels recursos pastorals i forestals oferia una operativitat major que d'altres formes d'apropiació i d'explotació. El poble no ha constituït, però, la base d'una organització col·lectiva del treball sinó una entitat social orientada a satisfer els interessos de les unitats domèstiques de producció. La comunitat local esdevenia, en aquest sentit, el marc institucional en el qual s'articulaven els grups domèstics per fer front als condicionants inherents a l'explotació agro-ramadera. L'organització comunal es recolzava en la propietat col·lectiva d'una bona part del territori però aquesta no constituïa la seva única dimensió econòmica. A través de la coordinació i la sincronització de les actuacions domèstiques, de la defensa dels interessos comuns, de la creació d'infraestructures i, fonamentalment, de la gestió conjunta dels aprofitaments ramaders, la comunitat local contribuïa a la viabilitat de les explotacions familiars.

La sola constatació de la importància que han tingut les institucions comunals al llarg del temps així com de l'estatut jurídic de les muntanyes de la vall constitueix una base insuficient per comprendre l'organització aranesa de l'adaptació. Les institucions socials, i entre elles la propietat mateixa, mostren a través del desenvolupament històric una variabilitat que respon al seu caràcter funcional. L'anàlisi de l'organització comunal passa per prendre en consideració els usos i pràctiques a què aquesta ha donat lloc, com ja va adonar-se Costa (1981, 1983) a finals del XIX com a precursor de les recerques de camp en aquest terreny. L'etnografia proporciona, en aquest sentit, els arguments més sòlids en contra de les interpretacions essencialistes o psicologistes que han centrat bona part del debat sobre els comunals (cf. Viola, 1993)¹.

---

1. Al marge de comptar amb els materials orals i bibliogràfics generals per tot el treball, l'estudi de l'organització comunal ha partit d'una recerca documental específica. Els capítols de vila permeten aproximar-se al marc normatiu que ha regulat els

7.1. RECURSOS, APROFITAMENTS I SUBHASTES

Les cases araneses disposaven d'accés directe a només una part dels mitjans de producció necessaris per procurar fer efectiva la subsistència dels seus membres i la seva pròpia reproducció. D'entre aquests cal considerar sobretot les terres i els prats de conreu, el bestiar, les instal·lacions per la producció i la residència així com la força de treball del grup domèstic. A banda dels mitjans de producció apropiats de forma particular, hi havia d'altres recursos que, sent igualment imprescindibles per l'explotació agro-ramadera, eren administrats per la comunitat local. La pertinença sòcio-política al poble donava accés a determinats drets. El més important era la possibilitat de gaudir dels recursos econòmics que constituïen béns comunals (com les pastures alpines, les aigües dels rius i la fusta dels boscos). Però, al mateix temps, la pròpia gestió col·lectiva d'aquests aprofitaments esdevenia un factor productiu estratègic. En aquest sentit, les cases també es beneficiaven a través de la comunitat local de part de la infraestructura necessària per l'explotació agrària (com la xarxa viària o determinades instal·lacions com els molins i serradores) i, sobretot, de l'organització col·lectiva de la ramaderia. Els béns comunals, finalment, aportaven alhora uns ingressos no menys importants al conjunt de la població local a través de la venda de la fusta i de l'arrendament de les herbes que excedien a les necessitats veïnals.

L'aprofitament veïnal de les pastures

Les pastures són als Pirineus un dels recursos econòmics que han tingut històricament una major importància tant a nivell domèstic com col·lectiu i, a la vegada, aquells que han romàs durant més temps en règim de propietat comunal (Violant, 1985:334-335). A l'Aran, dins del seu terme, els veïns tenien el dret de beneficiar-se de les herbes d'alta muntanya pel seu propi profit. La facultat d'aprofitament de les pastures estava reconeguda ja des del segle XIV i formava part dels drets compilats a la *Querimònia*. Segons aquesta, el privilegi de gaudir dels boscos i les pastures s'atorgava als "*homes de la Vall d'Aran*" però aquesta llibertat quedava administrada en la pràctica per la "*comunitat de veïns*". Igualment com passa amb la resta de béns comunals, els drets que tenien els veïns individualment sobre les pastures no eren il·limitats i estaven regulats per les ordenances locals. El mateix document de la *Querimònia* esmenta el doble ús de les pastures que s'ha mantingut al llarg del temps, amb més o menys restriccions, en tots els

---

aprofitaments comunals fins al XIX, el qual constitueix un referent immediat per comprendre l'organització consuetudinària vigent en aquest segle. Els arxius municipals de Bausen i Vilamòs, per la seva banda, han proporcionat un volum considerable de dades sobre les pràctiques col·lectives en aquests dos últims segles (malgrat que quasi tota la documentació conservada arrenca de la segona meitat del XIX). S'han buidat totes les actes de les reunions veïnals i dels consistoris, els contractes ramaders, les actes de subhastes i, en general, tots els expedients relatius a l'organització dels aprofitaments veïnals.

ordenances locals. El mateix document de la *Querimònia* esmenta el doble ús de les pastures que s'ha mantingut al llarg del temps, amb més o menys restriccions, en tots els pobles de la vall: d'una banda, els veïns podien fer péixer els seus animals als pasturatges de l'alta muntanya i, de l'altra, podien dallar les herbes comunals i magatzemar-les per mantenir el bestiar durant l'hivern.

Tot i cenyir-se a uns patrons relativament comuns, l'organització dels aprofitaments pastorals ha estat variable en el temps i també d'uns pobles als altres. Els interessos veïnals en relació amb la ramaderia depenien de la diferent pressió demogràfica sobre els recursos i, indirectament, de l'orientació econòmica d'aquesta activitat en cada moment. A la vegada, les característiques de les pastures i dels prats de conreu (la seva extensió, però també la qualitat, l'abundància i el calendari de creixement de l'herba), configuren especificitats locals que han estat gestionades també de formes diverses. Així, mentre que alguns pobles (sobretot del Naut Aran) disposaven de pasturatges que excedien les necessitats del seu propi bestiar i havien pogut tolerar des d'antic el seu aprofitament per part de ramades forasteres, d'altres (com Arres, Bausen, Bossòst o Les) tenien unes pastures més ajustades en relació amb la seva producció d'herba de dall i, amb això, a la seva capacitat de sustentació dels animals durant l'hivern². Com afirma Solé i Sabarís (1964:38), eren principalment els pobles de l'obaga i de la part inferior de la vall aquells que tenien més feina per poder mantenir el bestiar propi amb les seves pastures.

La propietat comunal de les muntanyes afavoria que es juntés el bestiar de tots els veïns en un sol ramat. La formació de dules per efectuar la transhumància estival a les pastures alpines era una pràctica relativament estesa als Pirineus (cf. Pallaruelo, 1988:28-31; Solé i Sabarís, 1951). Amb tot, en el cas de l'Aran aquesta organització de la ramaderia té una importància significativa pel fet que alliberava als grups domèstics de tenir cura del bestiar durant l'estiu, en el moment de l'any en què es concentraven els majors requeriments de treball en les explotacions pageses. La vigilància col·lectiva dels animals permetia maximitzar la capacitat laboral de les cases, en un sistema tècnic que depenia críticament de la força de treball humana. L'absència quasi general de la transhumància hivernal no depenia només, doncs, de les possibilitats pastorals de la comarca sinó també de l'organització social de l'adaptació.

Sense haver de fer-se càrrec dels seus animals a l'estiu, les cases podien dedicar tots els seus esforços a produir, dallar i magatzemar l'herba necessària per mantenir estabulat el bestiar durant els mesos en què el clima no permet la pastura a dent. Des del segle passat, la participació en el ramat comunal no beneficiava només a les cases més

2. A Les no es llogaven pastures perquè "anava just. Com hi havia tant de bestiar, hi havia ovelles i hi havia vaques, [no en deixaven entrar de fora] perquè no hi havia prou pasto pel bestiar d'aquí" [SCL].

pobres sinó que era una estratègia adoptada per part de tots els grups domèstics. A diferència d'altres valls pirinenques, cap casa aranesa (ni aquelles que disposaven d'un major volum de caps de bestiar o que contractaven mossos pels treballs a les seves finques) separava els seus animals de les dues ni tenia pastors per compte pròpia.

L'organització col·lectiva de la ramaderia, però, no comportava avantatges només a nivell domèstic. Els ramats comunals permetien també una gestió adequada del bestiar (les necessitats del qual no són coincidents d'una espècie a l'altra) i dels propis recursos disponibles. Cada poble formava un ramat amb cada mena de bestiar. Això permetia assignar-hi pastors de característiques diferents per fer-se càrrec de la seva cura i conduir cada tipus de bestiar a pastures també diferents. Al mateix temps, la coordinació dels moviments de cadascuna de les dues afavoria un ús intensiu de les capacitats pastorals de les muntanyes.

Fins a la implantació del règim administratiu municipal al segle passat, les disposicions relatives als aprofitaments col·lectius estaven fixades als llibres de capítols i eren específiques per cada comunitat local. Les ordenances regulaven les normes sobre la formació de les *vegades* en aspectes com els seus calendaris, les obligacions dels *pastors vedians*, els drets i deures dels veïns en relació amb els ramats i les pastures o les facultats de les instàncies polítiques del comú en vedar i desvedar les diferents partides del terme en funció dels moviments del bestiar, al mateix temps que recollien un registre de les marques de bestiar de cada casa. Amb la constitució dels ajuntaments, la gestió comunal dels aprofitaments ramaders va passar a mans dels consistoris, tot i que generalment aquests no van modificar els anteriors costums locals i solien comptar amb la intervenció dels veïns en la presa de decisions. No obstant això, aquesta competència va ser assumida aviat per comissions integrades pels propietaris de bestiar de cada poble, constituïdes, des d'un punt de vista formal, sota l'autoritat municipal. D'una manera o altra, la documentació relativa a l'administració pecuària posa de relleu com l'apropiació comunal d'un recurs estratègic com són les pastures no suposa un accés lliure i il·limitat, sinó una fórmula jurídica que persegueix la coordinació de les actuacions particulars per satisfer de forma operativa els interessos domèstics.

Segons les disposicions recollides als llibres de capítols, l'aprofitament franc de les pastures estava reservat a tot el bestiar que podia alimentar-se amb les reserves d'herba dels veïns durant l'hivern, mentre que aquell que era objecte de l'especulació comercial de la recria o el que baixava a hivernar a l'Urgell havia de satisfer una quota en diners al comú³. Tot i que les ordenances locals van mantenir-se vigents fins al primer

3. Els capítols de Vilac són explícits: "Que ningun habitant de la vila pugui sustentat en les herbes de la vila sinó tan solament 8 caps de bestiar mular forro [estèril] i en cas que en tingui més pagará 16 tarres per cap en cas que la vila tingui herba per donar-les [...]. Que en cas hi hagi algú en la vila que no pagui mantindre son bestiar en l'hivern en sa casa per tenir-ne molt, que pugui posar amb lo bestiar de la vila 30 caps de bestiar menus i d'allí en avant, si n'hi posa més i la vila li pot donar herba, hagi de pagar a la vila 6 ardis per

terç del XIX, sembla que en la pràctica els veïns havien pogut posar els seus animals a la muntanya des de finals del XVIII sense limitacions d'espècie ni de quantitat (Young, 1970:49). L'única condició que havien d'observar els ramaders és que els animals fossin de la seva propietat. D'aquesta manera, el volum de bestiar que posava cada grup domèstic en el ramat comunal depenia de la capacitat productiva de les seves finques (o de la seva liquiditat monetària per poder comprar herba). L'interès de la comunitat local així com, des de la intervenció de l'Estat en els aprofitaments, de l'administració forestal, estava en fiscalitzar els guanys que podia obtenir-se a través de l'arrendament de les herbes sobrants. Amb això, calia vigilar que els veïns no fessin passar animals d'altres contrades com a propis, com havien fet eventualment alguns propietaris que pretenien treure un profit lucratiu a expenses dels béns comunals⁴.

Amb el canvi que s'imposa al segle passat en l'estatut jurídic de les muntanyes, els pobles van passar a haver de pagar un cànon a l'administració forestal per l'aprofitament veïnal de les seves pastures a compte de la gestió tècnica i del manteniment de les pistes. Igualment com passava amb la fusta i la llenya dels boscos, l'ajuntament havia de trametre cada any una sol·licitud al Districte Forestal de la província (després a l'Icona i avui al Servei del Medi Natural), fent constar el volum de bestiar de cada mena que els veïns volien dur a les muntanyes del terme. La quota imposada variava en relació amb la càrrega estimada i amb la durada de la temporada d'aprofitament. La llicència permetia a l'administració vigilar que no es produís un ús abusiu dels recursos i poder fiscalitzar els arrendaments pastorals establerts amb ramaders forasters. Els ajuntaments havien de recaptar entre els propietaris locals l'import de la quota, la qual es repartia proporcionalment en funció dels animals que tenia cada veí o, si la taxa era reduïda en relació amb els ingressos municipals, la satisfien amb càrrec al seu pressupost (com havia passat a Bossòst, Canejan, Les i Vielha). En qualsevol cas, cada veí seguia disposant de la facultat de posar a la muntanya tant bestiar propi com tingués i l'única limitació quant a la grandària de la cabanya era la que afectava de forma conjunta a tot el poble.

Amb tot, la intervenció dels serveis forestals de l'Estat va constituir una ingerència en els aprofitaments veïnals. Des d'un punt de vista administratiu, els veïns només tenien dret als pasturatges necessaris pels seus animals de treball, mentre que els

cap. [Pel contrari], que lo bestiar menut que es suernara [hivernara] en la vila com també les vaques i bestiar mular seva franc de les herbes de les muntanyes".

4. "La limitació era [que] només es podia portar el bestiar que es mantenia a casa. No es permetia que un propietari, per exemple, abans de pujar a la muntanya anés a comprar quatre, sis, vuit o deu vaques, o vint o quaranta ovelles i posar-les. No es permetia. Només s'admetia el bestiar que era de patrimoni, el bestiar que es mantenia a casa" [DGA]. "Si era bestiar que era del poble, igual feia. Al contrari: si en comptes de tenir-ne deu n'hagués tingut vint o trenta cadascú, pues el pastor hauria sortit mes huras" [MSU]. "Els pagesos del poble podien posar el que vulguen. Ara, no que faci veure que ha compra: el bestiar i que posi el bestiar a la muntanya per ell cobrar [...] Tots ho fanen així: el negoci és rodo. No els corta res. Sols que cobrar i ja està" [ABS].

orientats a la venda havien de competir pel lloguer de les pastures sobrants amb els ramats forasters. Els conflictes per aquest motiu entre els ajuntaments aranesos i el Districte Forestal van ser continuats fins a la primera meitat d'aquest segle. L'administració forestal treia sovint els aprofitaments pastorals a concurs en contra de la voluntat dels propis municipis. Quan les reclamacions no eren ateses, els pobles optaven per provocar que no es presentessin licitadors a les subhastes i el propi ajuntament (o un particular en representació de tots els veïns) se les atorgava com a rematant a canvi del tipus establert com a taxació⁵. A través d'aquesta argücia formal, la comunitat local aconseguia mantenir en la pràctica els seus drets sobre les pertinences comunals havent de pagar únicament la quota corresponent a l'Estat.

D'altres disposicions dels capítols de vila relatives a les pastures comunals també s'han mantingut, d'una forma o altra, fins darrerament. Al mateix temps que el veïnatge atorga drets sobre les pastures, crea com a contrapartida algunes obligacions. La inclusió de tot el bestiar local als ramats comunals havia estat contemplada com a un deure en les ordenances dels pobles⁶. Antigament, els veïns havien tingut la possibilitat de pasturar els seus animals per compte pròpia al comunal, però sota un conjunt de normes estrictes que tendien a afavorir les dules. Els capítols de vila regulaven la formació de *singulars*, de ramats particulars, però els limitaven a aquells propietaris que tenien una quantitat considerable de bestiar⁷.

La manca de continuïtat d'aquesta pràctica i la documentació consultada no permeten conèixer l'abast i la significació que havien tingut els *singulars* en el passat. En la major part de pobles, la integració del bestiar local en un sol ramat era obligatòria fins als anys cinquanta (tot i que les disposicions en aquest sentit van anar fent-se cada cop menys freqüents), i es relaciona sobretot amb el repartiment de les despeses ocasionades per la contractació dels pastors⁸. Les freqüents referències als ramats *singulars* en els capítols dels segles XVII i XVIII, restringits als majors propietaris, permeten especular que aquests es mantenien mercès a la transhumància a fora de la comarca i que el desplegament legislatiu dels comuns procurava evitar que la seva posició estructural

5. L'Ajuntament de Bausen, en aquest sentit, va dirigir una instància al Govern Civil de la província davant de la seva insistència en treure a subhasta les herbes comunals del terme: "Este vecindario no cuenta con yerbas sobrantes puesto que las necesita todas y aun carece de ellas para el ganado de uso propio de los vecinos, y que privados de dicho disfrute se verian en la precision de tener que emigrar por no poder vivir" [LABAU, 19.10.1886]

6. "Ningún propietario podrá sacar las vacas de la segada para pastorearlas solas, aunque sea en sus propiedades, hasta el día de Todos los Santos, por ser costumbre inmemorial" [LABAU, 2.3.1863]

7. Excepcionalment, a Arties es permetia que "si acás algun habitant sol anar a guardar-se algun pouquet de bestiar, amb que no passi del número de 25 caps i que no fass mal als hilats ni tampoc entri en lo vedat, [que] aquell o aquells no paguin res"

8. Així, en una acta de l'Ajuntament de Bausen es recull el següent: "Varios vecinos propietarios de ganados de este apartaban sus ganados separadamente de la dula del pueblo conducida por pastores nombrados por los vecinos propietarios de ganados del mismo, ocasionando perjuicios considerables a los demás vecinos que turnen reunido el ganado bajo la custodia de los pastores dichos [acordant-se que calia] obligar a dichos particulares a que unan sus ganados con la dula del pueblo" [LABAU, 18.7.1880]

derivés en un ús privatiu dels comunals. Els particulars només podien anar a la muntanya per compte pròpia a partir dels 40 o 60 caps de bestiar menut i dels 20 caps de bestiar gros, segons els pobles, i no podien agrupar-se diferents ramaders entre si⁹. Els seus ramats havien d'estar sempre tutelats per pastors i només podien entrar a les pastures per darrera de la *vegada*, tot respectant els vedats i qualsevol altra norma establerta a instàncies del comú¹⁰.

En qualsevol cas, el bestiar dels ramats particulars havia de contribuir com la resta a les despeses que comportava la manutenció dels pastors i dels gossos comunals¹¹. Aquesta obligació era extensiva a tots els ramaders locals, encara que no es beneficiessin directament dels pastors o de les pastures comunals, i s'ha mantingut fins aquest mateix segle. Alguns veïns de Les, per exemple, havien dut vaques a era Artiga de Lin (partida situada al terme d'es Bòrdes) on hi havia herbes d'una major qualitat que als seus comunals, però això no els eximia de participar en sufragar la dula del seu poble. En la pràctica, doncs, l'aprofitament veïnal de les pastures no només era un dret sinó que creava alhora algunes obligacions¹². La davallada generalitzada de la ramaderia a les últimes dècades ha contribuït a la desestructuració de l'anterior organització col·lectiva. Justament, la integració del bestiar de diferents pobles en un sol ramat ha estat una estratègia recurrent per fer front al descens de les cabanyes locals i a les despeses elevades que comporten actualment les activitats pastorals¹³. Igualment com passava en tots aquells aspectes en què els interessos particulars podien entrar eventualment en conflicte amb els col·lectius, les normes que han regulat la contribució dels veïns en les despeses pastorals han estat sempre ben explícites¹⁴. Els capítols de vila fixaven de forma clara per

9 La tolerància a la formació de singulars apareix als pobles més dotats quant a pastures. Als capítols d'Arròs e Vila es recull de la següent forma: "Que dets 60 caps de bestiar menut lo paguen posar per a guardar-lo amb lo pastor de la vila si lo volen posar amb pastor i sino que el particular que los tindra los 60 caps ha la llibertat per a guardar-se-lo cada un".

10 Les ordenances d'Arties són terminants: "Que los singulars hagan d'anar darrera del bestiar de la vila en dit monte mentre durara lo vedat de dit monte [...] i acabat sera dit vedat per lo bestiar de la vila [que] vagin dets singulars per on en dit monte los pareixera, exceptuat si los consols i vila vedem algun tros de monte que en aquell no hi puguen entrar, pues aquell tros se vedara per als corders de la vila i per a altres no".

11 Així, a Vilac es diu: "Encara que amb son pastor se guarden son bestiar, [que] hagi de donar lo singular 3 dies de menjar per tanta al pastor de la vila".

12 "Encara que portessis el bestiar a un altre poble hauries de pagar igual. Hi havia l'acord [de que] encara que se n'anes a un altre poble, no se ls molestava per res pero ells havien de cooperar. Es un ves del poble, alientuament igual que els demes" [ABB]. "Havia de pagar als dos puents, perquè teniem un pacte aquí que no ens podiem pas sortir del poble. Encara que ni els portes allí [a un altre poble], tenia que pagar allí i tenia que pagar aquí, al poble" [DGA].

13 "Ja la uns quants anys, des de que van a menar [...] ens vàrem apuntar amb els de Vilac, que hi tenim una muntanya aquí molt grana [i] les vàrem posar totes mntes [...] Primer ens vàrem apuntar Arròs i Vila amb els de Vilac, i quedaven els de Mont i Montcorbau sols. I al final, ells també es feren mala feina a la seva muntanya [...] i vàrem vendre punts, tot el que es diu Marcatorra" [DGA].

14 A Vilac, "només que d'anar a beure a la font del poble, ja tenies de pagar. [Si un veí vol posar alguns caps a una altra muntanya] aquella vaca pagava a Vilac, perquè a l'herem beu allí [...]. Si jo els porto allí i l'altre els porta allí, haurien arribat de dir 'Bueno, aquí no paguem més que els quatre tuncos'. Tots a passar pel mateix raser" [PPV].

quins animals els seus propietaris quedaven obligats a satisfer les quotes exigides en diners, en espècies i en prestacions de treball pel manteniment de la dula¹⁵.

El repartiment equitatiu de les despeses no és l'únic avantatge col·lectiu que ha comportat històricament la formació de *vegades*. Tenir tot el bestiar en un sol ramat facilitava la contenció de les epidèmies que afectaven als animals. Els consells veïnals tenien la facultat de rebutjar el bestiar que presentés alguna malura i d'obligar als seus propietaris a pagar les indemnitzacions corresponents als contagiats¹⁶. La vigilància sanitària va passar a ser també una competència dels ajuntaments, els quals en ocasions havien decretat la separació d'alguns caps del ramat. No obstant això, els majors beneficis col·lectius resultaven de la coordinació dels aprofitaments pastorals.

Cada poble tenia fixat un calendari específic pels moviments dels ramats i, antigament, s'havia regulat inclús el temps que els veïns podien disposar del bestiar pel seu propi profit (en especial els animals de treball i els productors de llet)¹⁷. Aquestes mesures propiciaven un ús maximitzador dels recursos disponibles¹⁸. D'una banda, en sincronitzar els desplaçaments de les diferents *vegades*, es facilitava un aprofitament intensiu de les pastures existents en funció de les necessitats de cada espècie. Les vaques, de poca agilitat i molt pes, corrien un risc força elevat d'accidentar-se a la muntanya (de fet, els accidents del vacum eren relativament habituals), i se les duïa als terrenys més plans. Les ovelles, pel contrari, solien portar-se als pasturatges més pendents i pedregosos¹⁹. Igualment podia dur-se a pastures de diferent qualitat i característiques als animals destinats a la reproducció, a la producció de llet i a l'engreix.

15. A Artes, per exemple, s'hi recull la disposició següent: "Que des del dia present en avant qualsevol persona de dita vila que comprava qualsevol género de bestiar de llana i cabres fora vila i les voldra entrar en la vila, que passats 3 dies que aniran amb la vegada han de entrar luego en tanca, tant de pastor com de donar a menjar als gossos, segons es us estés, emperò que los corders que compraran en la vila per los mateixos habitants, [que] aquells siguin francs i no pagaran sino com la demás cria de la vila". Segons Moga-Pont, a Gessa "es obligat, ei qui possi bestiar al ramat, que als 9 dies hagi de pagar el pacte i [donar] menjar al gos" (1936:50).

16. A Vilac estava contemplat "que qualsevol que menarà bestiar de defora o d'Urgell [...] serà vixtat per li consuls i en cas lo barrejes sense ser vixtat sera castigat i, si hi ha mal, obligat a pagar lo dany [que] causara".

17. A Les, per exemple, els capitols recollen "Que ningú sigui tan atrevit ni gosat de baixar ningun género de bestiar de la muntanya, de qualsevol condició que sigui, de la festa de Sant Joan Baptista fins a la festa de Sant Miquel de setembre baix la pena de 12 rals de plata [...] si no fos bestiar de treball o altre bestiar que no pogués pujar a la muntanya o tinguin llicència expressa dels consols o vila".

18. "Aquí hi havia molt de bestiar i s'ha d'aprofitar molt [els pasturatges]. Fien una roturació [rotació] de pastos. Era aprofitat tot. [Es canviava de muntanya] per aprofitar el pasto al màxim" [ABB].

19. A Bossòst, a la vigília de la festa major (el 15 d'agost) es feia baixar les vaques i les ovelles de les muntanyes on s'havien dut en un primer moment i se les canviava de costat. Allí on s'estaven primer les vaques "l'herba és més dura i quan arriba el mes d'agost la vaca hi patia. I l'ovella no. Com hi ha puestos que no hi poden anar les vaques, hi havia tota l'herba allí. Llavors les ovelles ho aprofitaven més. I aquesta [muntanya] no, que és més suau i la vaca hi podia fer més transit" [JGB]. A Arròs, "les ovelles visquen a la part solana i les vaques a la part umbra. I, al mateix temps, la muntanya d'es vaques no era per les ovelles. La d'es ovelles era més pendenta [...] I les vaques anaven a l'altra que era més pia" [XNA].

En segon lloc, aquesta mateixa coordinació afavoria que es poguessin vedar temporalment algunes partides del comunal per afavorir la formació de l'herba²⁰, així com preservar els camps i prats de conreu dels danys del bestiar. L'ordre seguit permetia, al mateix temps, avaluar la capacitat de les muntanyes i, en els pobles més afavorits, poder llogar les herbes sobrants. El ramat comunal, finalment, oferia alguns productes derivats (la llet i els fems) que també podien ser explotats a compte del comú de veïns.

Mentre que, en principi, les dates que marcaven el moviment de les dules a cada poble estaven establertes pel costum, cada any havien d'administrar-se les despeses que ocasionava la formació dels ramats. Les comissions formades pels ramaders locals han estat predominants en la gestió pecuària des de finals del segle passat. Aquestes comissions depenien, des d'un punt de vista administratiu, de l'ajuntament de cada poble i solien reunir-se a la casa de la vila (a Vielha, sota els porxos de la casa consistorial), sota la presidència de l'alcalde. Malgrat que el seu règim interior heretava algunes de les formes dels anteriors consells veïnals, la progressiva davallada de la ramaderia i la diversificació econòmica de la vall van comportar que el seu abast entre les cases del poble fos cada cop més restringit i el seu funcionament més informal²¹.

La comissió de cada poble administrava per separat els ramats formats amb cada espècie de bestiar i, a cops, nomenava també juntes específiques per cadascun d'ells. Les juntes directives solien elegir-se per votació entre els ramaders però en alguns llocs van acabar per constituir-se de forma alternada entre els propietaris per evitar que els càrrecs recaiguessin sempre en uns mateixos individus²². La representació dins de les comissions era d'una persona per cada casa i el seu pes en la presa de decisions era independent del nombre de caps de bestiar que aportava al ramat²³. L'assistència a les reunions ordinàries no era obligatòria, però els veïns que eren propietaris de bestiar solien participar-hi perquè les decisions que s'hi prenia tenien un caràcter vinculant.

20. La veda de les partides comunals solien acordar-se al maig. A Bausen, per exemple, s'establia "vedar desde la fecha de ésta las montañas de Saplan para toda clase de ganados y el Dosis se veda para las ovejas. Igualmente se vedan la Caseñas i Sacumera para las ovejas, conforme lo acostumbrado y la Costa para toda clase de ganados; el Logará se veda desde los Roquets siguiendo la línea hacia el prado de Francisco Amiéll de Pepa por la parte de arriba para las ovejas. Y en Carlac se veda para las ovejas todas las partes en que pueden ir las vacas, empezando en la Pocheta y siguiendo la línea por los puntos acostumbrados" [LABAU, 14.5.1864]. Els vedats tenien com a finalitat: "La conservación de las hierbas y su mejora para los pastos de las clases de ganado de este pueblo que han de pasturar en la misma en el mes de julio hasta mediados de agosto" [LABAU, 22.5.1869].

21. Després de la Guerra Civil, les comissions ramaderes van assimilar-se a les Juntes de Fomento Pecuàrio de l'administració local franquista. Gradualment, però, van anar adquirint un caràcter més informal: "Se agrupan, se reúnen y se acaban. No tienen entidad jurídica, ni planteamiento jurídico, ni nada que lo regule. No tienen una normativa que ellos apliquen [...]. Lo hacían por uso y costumbre de la localidad" [VLS]. Els ajuntaments van tendir a deixar d'intervenir en l'aprofitament veïnal de les pastures: "La cuestión d'anar a les muntanyes i tot això era una cosa particular d'ells [deis ramaders]" [MDB].

22. A Bossòst, la junta "era nombrada per ordre alfabètic [...]. Hi passaven tots. Era una responsabilitat que tenia cadascú" [MDB]. "Va per l'arris i hi passen a turn. Cada any, dos" [ABB].

23. "Lo mateix era membre de comissió un que tenia dos vaques que un que en tenia 20 o 25. Era igual. Els mateixos vots, les mateixes atribucions tenia un que l'altre" [SNV].

L'àmbit de competències de les comissions, a banda de canalitzar les demandes dels ramaders amb els ajuntaments respectius, se centrava en la gestió econòmica de les dules. La junta havia de contractar els pastors necessaris, encarregar-se de les despeses que ocasionava el ramat (com la compra o el lloguer dels mascles i l'adquisició de sal i medicaments) i vigilar l'acompliment de les assistències als pastors que havien de satisfer les cases propietàries de bestiar. La capacitat decisòria, en qualsevol cas, estava en mans de l'assemblea, la qual havia d'aprovar els balanços presentats per la junta i tenia atribucions per intervenir en aspectes com el lloguer dels pastors, la compra de mascles o la fixació del calendari dels aprofitaments pastorals. Les despeses, un cop acabada la temporada i restats els ingressos eventuais (per la venda del toro, per exemple), es dividien de forma proporcional entre les cases en funció del seu nombre de caps de bestiar i la junta s'encarregava de recaptar-ne les aportacions²⁴.

Els veïns també podien beneficiar-se de les herbes comunals dallant-les per sustentar els seus animals durant l'hivern, però aquest ús ha tingut una importància molt menys significativa a la comarca que la formació de ramats col·lectius per aprofitar els pasturatges a dent²⁵. La distància que calia recórrer per arribar a les pastures i la dificultat pel transport que solien presentar els camins que hi donaven accés restringien l'operativitat d'aquest aprofitament, en especial als pobles situats a menor altitud. En la pràctica, amb l'herba dallada al comunal només es podia acabar d'omplir els pallers i contribuir a allargar les reserves obtingudes als prats de conreu, però no oferia la possibilitat d'augmentar la pròpia cabanya a expenses dels recursos col·lectius.

L'aprofitament veïnal dels boscos

L'estatut jurídic dels boscos aranesos ha seguit un procés idèntic al de les pastures d'alta muntanya. Com a béns de propietat comunal, els veïns tenien drets d'aprofitament pel seu ús particular que eren alhora tutel·lats i restringits per part de les instàncies polítiques locals. L'aprofitament dels productes forestals s'ha mantingut al llarg del temps i a tots els pobles de la vall de la mateixa manera. El veïnatge atorgava el dret de poder proveir-se als boscos del terme de llenya per la calefacció i per combustible i de fusta per la construcció. Un cop cobertes les necessitats de la població local, els productes sobrants se subhastaven per la seva explotació en benefici de les arques del poble.

24. "Es comptava el bestiar que hi havia i, segons el bestiar que hi havia, es repartia [...]. A tant per vaca. Si en tenies tres pagaves tres, i el què en tenia deu pagava per deu. Cadascú pagava per lo què tenia" [MCV].

25. En aquest segle, als pobles on s'havia practicat aquest aprofitament (com Arres, Montcorbau o Unha) no hi havia cap limitació de quantitat "perquè allí on s'anava a buscar aquella herba el bestiar ja quasi no hi anava" [ECA]. No obstant, alguns comuns també havien restringit aquest dret veïnal. Els capitols d'Arròs e Vila tenien establert "que ningun habitant no pugui dallar ni fer dallar en les muntanyes ni comuns de dits llocs sense llicència dels cònsols".

A causa del seu escàs valor mercantil, l'extracció de llenya no estava restringida per les ordenances locals i, en la pràctica, era de lliure disposició pels veïns²⁶. Donades les característiques del producte, cada casa havia de dispensar per compte pròpia les feines necessàries per proveir-se de llenya (anar-la a tallar, deixar-la secar, baixar-la fins al poble, asclar-la) i, encara que els veïns solien posar-se d'acord per no haver de pujar al bosc per separat, la formació d'un equip de treball no constituïa una forma més operativa d'organitzar l'activitat. L'única regulació en relació amb la llenya provenia de l'administració forestal i es dirigia a preservar d'aquest ús els arbres que podien ser emprats per fer fusta²⁷. El Districte Forestal obligava als municipis que tenien boscos comunals a haver de sol·licitar una autorització per dur a terme aquest aprofitament veïnal. Cada any, un enginyer d'aquesta entitat marcava una partida diferent de les muntanyes comunals dins de la qual podia fer-se la llenya. De la mateixa manera com passava amb les pastures, l'ajuntament havia de pagar una taxa a compte d'aquest ús que, a manca d'altres ingressos, recaptava per repartiment entre les cases del poble²⁸.

La fusta per la construcció, pel contrari, ha sigut un dret veïnal més restringit, especialment des de la segona meitat del XVIII. L'interès en arrendar l'explotació dels boscos a compte del comú, sobretot en els pobles millor dotats quant a aquest recurs, comportava la necessitat d'acotar les espècies i les partides de la muntanya on podia realitzar-se aquest aprofitament, així com d'evitar la comercialització fraudulenta²⁹. Les normes que regulaven aquest dret van arribar a ser molt precises en els llibres de capítols d'alguns pobles³⁰. Els veïns només podien disposar de la fusta dels boscos comunals en cas de necessitar-la. Quan havien de procedir a fer alguna reforma a les seves cases i bordes o una nova construcció, havien de sol·licitar-la al consell (o, més tard, a l'ajuntament) per tal que aquest ho autoritzés, els hi assignés els arbres necessaris i vigilés la tala³¹. Des de l'últim quart del segle passat, l'administració forestal de l'Estat ha controlat més aquest aprofitament veïnal que no la resta, tant per beneficiar-se dels

26. Els capítols de vila consultats no fan cap esment a l'aprofitament de la llenya: "Al comunal no calia avisar ningú per anar a fer llenya i podies prendre la que volguessis: si et feien falta deu enganxades, deu enganxades; si en volies vint, vint" [SCL].

27. Segons Soler i Santaló, "la llenya per a l'esclaf era lliure d'extracció, però era el veïnal que tallés un arbre que no fos destinat per a aquell" (1906-92).

28. Molts veïns feien la llenya que necessitaven a les seves finques però, en opinió d'un informant, la tendència era aprofitar-se dels boscos comunals: "Hi ha molts pagesos aquí Bossost, que els conec, que [encara que] visquessin deu generacions no consumirien la llenya que tenen a les propietats. Però aquella mania d'anar al comunal!" [ABB].

29. Els veïns tenien la prohibició expressa de vendre fusta als forasters. A Vilac, igualment com a Artes, s'havia establert "que ningú habitant de la vila pugui fer arrulles per a vendre les taules ni arrulles als forasters dels boscos propis de la vila".

30. Els capítols de Les, on la comercialització de la fusta estava afavorida per la proximitat a la frontera, disposaven normes molt detallades: "Que ningú habitant pugui fer ningun genero de fusta ni tampox lates en lo bosc de la Seuha [...]. Que los boscos vedats no se pugui fer lates [...]. Que ningun habitant de la vila pugui fer ni abraçar ninguna atèdola, ni simall d'ella, ni d'arbres [...]. Que ningun habitant pugui fer caure ningun avet del Bosc de Dalí".

31. En una disposició afegida al 1819 als capítols de Les s'havia establert "que ningun habitant de la referida vila pugui fer caure ningun arbre, [que sigui] avet, pi i roure, en los comuns de dita vila, [a] menos de tenir llicència de los senyors del consell [i] que ningú pugui obtenir llicència [a] menos d'anar-hi un diputat del consell perquè no fessin caure sino lo necessari".

guanys de la seva explotació comercial com per vetllar en contra les tales abusives. La propietat comunal de les muntanyes no eximia, per això, d'haver de cursar cada any la corresponent sol·licitud d'aprofitaments i d'haver de sotmetre's a les normes imposades pel Districte Forestal i a les seves inspeccions.

Alguns ajuntaments atorgaven periòdicament una quota fixa de fusta per veí (anomenada *vesinal*) destinada a la reparació d'edificis. Els arbres autoritzats es dividien en lots equivalents i se sortejaven entre les cases. Pel contrari, quan calia fer reformes o un edifici de nova construcció, l'administració municipal podia concedir-ne una quantitat superior d'acord amb les demandes presentades i el beneficiari havia de pagar només la taxa corresponent al Districte Forestal³². Un cop que s'havia autoritzat l'aprofitament, el propi veí era qui s'havia d'encarregar de fer caure els arbres que se li havien assignat, fer-ne els rulls (*rolbs*) per poder treure la fusta del bosc i dur-los a la serradora³³.

La fusta no era l'únic producte dels boscos a què tenien dret els membres de les comunitats locals. Al marge de l'ingrés no menyspreable per l'economia domèstica que reportaven les activitats de caça³⁴, de pesca i de recol·lecció de fruits silvestres, que es destinava al consum familiar o a la venda, o de l'ús de productes com la teia (*tèda*) per la il·luminació o les branques de bedoll o d'aveïllanera (*andòrtes*) per lligar els feixos d'herba, els veïns també podien beneficiar-se de la fulla d'alguns arbres per la manutenció del seu bestiar. Igualment com passava amb l'herba que podia dallar-se al comunal, la fulla de roure, de freixe o de falguera, podia completar les existències dels pallers però no servia per sostenir un major nombre d'animals del què permetien els prats de conreu de cada casa. No obstant, en alguns pobles inclús s'havia arribat a prohibir la tala de roures per la servitud de la fulla i a restringir temporalment aquest aprofitament per no danyar les reserves forestals³⁵.

Aprofitaments per subhasta

Els béns de propietat comunal de la vall no han estat explotats únicament per part de la població local i ni tampoc amb la sola finalitat de satisfer les necessitats d'aquesta. Al marge de l'orientació comercial de la ramaderia, i igualment com passa avui amb les

32. L'Ajuntament de Vielha feia passar dos fusters pel poble a avaluar les necessitats de fusta de cada casa. "Aquells fusters que tenia l'ajuntament ja eren per això: per controlar els teulats i les cases que eren malventades" [EFV].

33. "Al qui li donaven la fusta s'ho feia ell. Se n'anava al bosc i s'ho tallava, o hi anava amb un company i l'ajudava. Així eren coses que ja no hi interveïa ningú" [PNC].

34. La caça no pot considerar-se pròpiament com a un bé comunal: "La caça no pertany als propietaris del terreny on està. La caça, per llei, és de qui la mata. Ara, el propietari pot prohibir transitar per allà a persones sense el seu permís" [MCV].

35. Els capítols d'Arròs e Vila establien "que ninguna persona dels dits pobles d'esta hora en avant no pugui ni s'atrevesquis a fer ningun gènere de fulla ni tampoc folguera en tot lo districte del terme de dites universitats en fins lo dia de Sant Miquel de setembre de tots los anys [...]. Es veden los casses o roures los quals són útils per a la servitud de la fulla [...] de fer caure ni tallar ningun de dits arbres".

hidroelèctriques i el turisme, les pastures i els boscos aranesos han dépassat des d'antic les possibilitats del consum intern. L'apropiació col·lectiva d'aquests recursos garantia la preferència de la població local a beneficiar-se'n pel seu profit. Un cop passat l'aprofitament veïnal, l'explotació de les fustes i de les herbes sobrants s'arrendava a particulars, generalment forasters, a compte d'un ingrés que revertia en benefici de la comunitat local. La forma de realitzar els aprofitaments per subhasta ha variat poc en el temps, a diferència del què ho ha fet la seva significació dins de l'economia local i d'uns pobles als altres. Com a activitats dependents, el lloguer de les herbes sobrants ha estat subjecte a la demanda exterior i als canvis en l'activitat pecuària, mentre que el dels boscos ha depès de les infraestructures disponibles i de la política forestal de cada moment. Per la seva banda, les característiques de cada terme (quant a l'extensió, l'altitud i l'orientació, entre d'altres factors) i, amb això, dels recursos controlats per cada comunitat local, fan que la importància d'ambdós aprofitaments sigui diferent a cada poble.

Només aquells pobles que tenien herbes sobrants, per damunt dels requeriments alimentaris de la seva cabanya, podien arrendar pasturatges. Donat el règim d'explotació a què s'ha sotmès tradicionalment el bestiar aranès, la grandària del terme no era l'únic factor decisiu perquè un poble disposés d'un excedent de pastures, sinó que aquest derivava bàsicament del diferencial entre la seva capacitat de sustentació a l'estiu (per l'extensió dels pastius d'alta muntanya) i a l'hivern (pel potencial de producció d'herba als prats de conreu)³⁶. L'arrendament de pastures a ramaders forasters se centrava sobretot als pobles de la meitat alta de la vall i especialment als què tenen les seves pertinences comunals a la part solana.

La modalitat d'arrendament més habitual preservava la prioritat dels veïns en l'aprofitament dels béns comunals. Els ramats de cada poble eren els primers en beneficiar-se cada any de les pastures, mentre que allò que se subhiastava eren les anomenades *segones herbes*³⁷. Les ramades forasteres havien d'anar sempre per darrera del bestiar local en el seu itinerari per la muntanya i estaven obligades a respectar els sectors que se'ls hi assignava³⁸. Els llogaters havien d'organitzar el seu propi ramat i córrer amb

36. Per Soler i Santalo, la disponibilitat de capital hauria pogut permetre un augment de la cabanya comarcal, a través de la transhumància i d'una menor dependència en relació amb la collita d'herba. "Per causa de no haver en el país prou capital per a sostindre el bestiar corresponent a l'extensió de ses montanyes, els pasturatges són arrendats als pastors francesos dels departaments de l'Ariège y Haute Garonne, y als ramaders d'Aragó y Catalunya" (1906:34-35).

37. Malgrat que va suposar el reconeixement d'una pràctica molt autèntica (cf. Young, 1970:49), la intervenció de l'Estat en l'administració de les muntanyes comunals va comportar que es legislés la preferència del comú de veïns a través d'una Real Ordre de 14 de novembre de 1927 (Majoral i López Palomeque, 1983:52).

38. "[A Vielha], el bestiar del poble tenia preferència: anava primer a les muntanyes i darrera venia el ramat d'ovelles [dels arrendataris]. Per Sant Joan, per exemple, es pujaven les vaques a una muntanya que es diu Sarrabiera, i sortien al cap de vint dies. El dia 1 de juliol, quan sortien les vaques del poble, entraven les ovelles de la ramada a Sarrabiera i peixien les segones herbes. Sempre anaven al darrera del bestiar del poble" [ABV].

les despeses que ocasionés la seva vigilància. L'arrendament de les segones herbes es fixava per la temporada d'estiu, habitualment des de finals de juny a últims de setembre. Els ramats forasters que entraven a estivar a l'Aran estaven formats fonamentalment per bestiar de llana mercès a la seva adequació pels desplaçaments transhumants (Vilà i Valentí, 1958:452). No obstant, els comunals de la comarca havien arribat a acollir també un nombre significatiu de vacum i d'altres espècies de bestiar gros. Les ovelles entraven a la muntanya cap al 20 de juny, pujant gradualment als pastius més alts fins al primer d'octubre, quan se'n tornaven als seus llocs de procedència. Les vaques i la resta de bestiar gros estaven subjectes a un calendari similar al dels ovins, però solien pasturar només als llocs de major altitud (González-García, 1971).

Des de la segona meitat del segle passat, els pobles havien de comptar amb l'autorització de l'administració forestal de l'Estat per poder llogar les pastures sobrants. Un cop aprovat i publicitat l'aprofitament, la subhasta es realitzava a la seu del propi ajuntament i s'adjudicava al millor postor. A excepció de la taxa que es quedava el Districte Forestal en concepte de guarderia i de la contribució que havia de satisfer-se a Hisenda pel rendiment dels béns de propis (un 10 i un 20% del preu de sortida, respectivament), la resta de l'import ingressava a les arques locals. El lloguer de les segones herbes podia arribar a suposar un ingrés considerable dins dels pressupostos municipals (Solé i Sabarís, 1964:38). A les subhastes hi participaven ramaders de les comarques que tenien un dèficit de pasturatges per poder mantenir el seu bestiar durant l'estiu. Aquelles comarques que duïen més animals a estivar a l'Aran eren sobretot del Pirineu meridional i del pre-Pirineu: la Ribagorça, el Pallars, la Conca de Tremp i l'Aragó, a un costat de la frontera, i el Coserans, Comenges i inclús la Provença (especialment fins als segles XVII i XVIII), a l'altra (Vergés, 1984:185).

No sempre eren els ramaders de fora de la vall els qui s'adjudicaven les subhastes de pastures com a rematants. Eventualment, alguns particulars dels mateixos pobles s'havien quedat amb les herbes sobrants per explotar-les pel seu propi benefici. La rendibilitat de la inversió estava en procurar juntar la quota d'animals admesa com a càrrega pastoral, cobrant un tant per cap a canvi de responsabilitzar-se de la seva cura durant la temporada. En aquest cas, l'arrendatarí recaptava bestiar de diferents propietaris forasters a les fires de primavera, llogava els pastors necessaris per menar-lo i es feia càrrec de tots els requeriments del ramat (com comprar la sal o pujar el sumistre dels pastors a la muntanya).

Juntament amb el lloguer de les segones herbes, el conlloc (*conlhòc*) ha estat una altra forma d'organitzar l'aprofitament de les pastures comunals per part del bestiar transhumant. Aquesta pràctica consisteix en què els ramaders d'altres contrades deixen a pupil·latge els seus animals durant la temporada estival dins del ramat dels veïns, a canvi

d'un tant per cap de bestiar. El conlloc és, des d'un punt de vista administratiu, una modalitat fraudulenta perquè fa passar com a aprofitament veïnal allò que constitueix un ús lucratiu dels recursos comunals. Malgrat que està legalment prohibit, els ajuntaments i la pròpia l'administració forestal han tendit a tolerar-lo en benefici dels ramaders locals. La pràctica del conlloc s'ha estès sobretot amb la davallada de la ramaderia comarcal, com a una estratègia per fer front a l'increment de les despeses que genera la pastura estival³⁹.

L'explotació comercial de les reserves forestals de la comarca ha constituït històricament una font d'ingressos més important per la majoria dels pobles de la vall. Fins a la construcció de l'actual xarxa viària, els condicionants orogràfics dificultaven la sortida de la fusta cap a les comarques meridionals. Pel contrari, les facilitats pel transport fluvial que oferien la Garona convertien a les poblacions que travessa aquesta fins a desembocar a l'Atlàntic en el principal mercat dels productes forestals aranesos (des dels pobles veïns de Fos i Sent Beat, fins a les ciutats de Tolosa i Bordèu). Per facilitar el descens dels rais van haver de rebaixar-se els salts d'aigua i, a la part alta del riu, van construir-se petits embassaments que permetien condicionar el cabal. L'extracció de fusta destinada a l'exportació va tenir un especial auge a la segona meitat del segle XVIII i estava generalment en mans de comerciants francesos que havien obtingut prolongats contractes d'arrendament (alguns dels quals superaven els 50 anys). A banda dels beneficis que reportava aquesta activitat pels arrendataris i pels propis comuns de veïns (els ingressos de la qual podia arribar a cobrir el 70% del seu pressupost), els contractes solien estipular la preferència de la població local en els treballs de tala i desemboscament i aportaven un complement important per la seva economia domèstica⁴⁰.

Des de mitjan el XIX, la intervenció de l'administració forestal en aquest aprofitament ha estat més decisiva que en qualsevol altre, tot i que ha sigut alhora fluctuant en funció de les polítiques silvícoles aplicades. Anualment, cada municipi ha d'elaborar un pla d'aprofitaments que, junt amb els usos veïnals i dels arrendaments d'herbes, inclou la sol·licitud per poder subhastar partides del bosc comunal. En principi, les concessions s'atorguen atenent a la capacitat de cada pertinença, per evitar una afectació irreversible en la massa forestal. No obstant, sovint s'havien cursat

³⁹ "El conlloc era una cosa que ja teníem els ramaders dels pobles. I l'altre bestiar, arrendaven la muntanya [i] aquells venien pel seu compte paguen per la muntanya un arrendament al municipi i s'ho fan ells mateixos" [ABS]. "El bestiar va arribar un moment que ja va començar a baixar i el preu dels pastors anava pujant. I llavors, per abaratir el cost de la derrama del bestiar, posaven bestiar de fora [i] ja feien el preu. Però l'ajuntament no hi intervingia [...]. Tot anava a la comissió ganadera" [SNV].

⁴⁰ L'explotació forestal aranesa ha estat estudiada per Sanllehy (1984). L'autora extreu la següent cita de les respostes d'és Bòrdes al qüestionari de Zamora en relació amb la seva importància a finals del XVIII: "En los arrendados se pacta que los vecinos de estos pueblos tengan preferencia en el corte y rastro de la madera. [Amb això] se aseguran el jornal quotidiano que no lograrían si no se ejecutase así, y sucedería que muchos de los vecinos se habrían de expatriar, pues no tienen otro oficio que la labor de dicho bosque".

demandes extraordinàries per poder realitzar obres d'interès públic amb la justificació que els productes forestals constituïen la única font d'ingressos del municipi⁴¹. Un cop admesa la sol·licitud, l'ajuntament (o l'entitat local que té muntanyes pròpies) treu la fusta a subhasta però és el Districte Forestal qui estableix la valoració de sortida, assenyala els arbres autoritzats, concedeix la llicència definitiva i comprova, un cop tallada la fusta, que no s'hagi comès cap abús⁴².

Els treballs de tala i d'arrossegament han anat sempre a càrrec del rematant i habitualment eren realitzats per colles de treballadors dels mateixos pobles. Quan calia condicionar les pistes forestals per poder desemboscar la fusta, el municipi podia executar les obres i carregar-les a l'import de la subhasta. El rematant havia de satisfer un 15% de la valoració a l'administració forestal en concepte de gestió i millores (pels treballs de repoblació, tractaments, prevenció d'allaus, etc.), mentre que un altre 10% quedava per la Mancomunitat Forestal. Aquesta entitat, creada al 1926 amb el concurs de quasi la totalitat dels municipis de la vall, tenia com a objectius fundacionals moltes de les competències que gradualment ha anat assumint els serveis forestals de l'Estat (com elaborar plans comarcals per racionalitzar l'explotació o realitzar treballs de millora per facilitar l'extracció de la fusta), i als últims anys ha deixat de ser operativa.

Després d'haver experimentat una davallada notable al llarg del XIX a causa del poc marge per la competitivitat que deixaven les despeses de desemboscament i de transport, l'explotació forestal va tenir un nou creixement amb la millora de les comunicacions i, en especial, des de l'obertura del túnel de Vielha, el qual va provocar que el mercat de la fusta aranesa s'orientés cap al sud dels Pirineus. El volum de les subhastes va créixer sobretot als anys quaranta i va mantenir-se elevat fins a la implantació del turisme com al principal sector d'activitat de la comarca⁴³. Actualment la sol·licitud d'aprofitaments forestals se situa molt per sota de les capacitats productives i, a la vegada, moltes subhastes acaben per declarar-se desertes, comportant efectes negatius a la pròpia regeneració del bosc⁴⁴.

41. A Bausen, per exemple, es justificava la sol·licitud d'una tala de 600 avets amb l'argument següent: "Teniendo en cuenta la crisis económica que atravesaba el municipio [i] el objeto de poder aligerar algo la pesada carga que tiene que soportar el contribuyente [i]a que els deutes acumulats al pressupost de l'ajuntament els han] de aliviar los vecinos y hacendados por repartimiento por no tener en esta fuentes de ingresos" [LABAU, 19.2.1933].

42. "Nosaltres som el propietaris dels boscos, [però] era controlat per la Jefatura de Montes. O sigui, tampoc podem fer el que ens dones la gana als boscos. Tens un control perquè no es passés d'un límit, perquè no es talés massa" [MDB].

43. El cas de Bausen, amb una explotació forestal poc important en comparació amb d'altres pobles, és il·lustratiu d'aquesta evolució. Així, durant la segona meitat del XIX, cap any va posar en subhasta més de 40 o 50 avets. Pel contrari, a partir dels anys quaranta els lots de 200 i 300 arbres van fer-se habituals, abastant a cops fins a 1.000 m³ de fusta anuals.

44. "[Amb el turisme] els ajuntaments tenen altres modes de finançament que no són els boscos i viuen dels altres modes de finançament. I això ha fet que no demanen pràcticament aprofitaments. No sols no demanen sinó que s'hi oposen, lo qual subvicolament no és bo" [MCV]. "Ara no hi ha subhastes. Jo no sé perquè els pobles no fan subhastes [ ]. Tenen una quantitat de fusta als boscos, d'arbres els boscos, i els deixen morir i no els aprofiten. Els tractem com si no fossin una propietat de ningú [...]. El bosc és una propietat. I una